

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta
Ústav hospodářských a sociálních dějin

Diplomová práce

Vypracoval:
por. Bc. Jan Javorský

***Ženská identita v československém tisku 1948-1960:
Analýza časopisu Vlasta***

*Women's Identity in Czechoslovakian Press 1948-1960: Content
Analysis of Vlasta Journal*

2015

Vedoucí diplomové práce:
Doc. PhDr. et JUDr. Jakub Rákosník, PhD

Mé poděkování patří Doc. PhDr. et JUDr. Jakubu Rákosníkovi, PhD. za trpělivost a cenné připomínky při vedení této práce. Rád bych zde poděkoval i všem, kteří mě při psaní této práce podporovali, zejména rodině a Mgr. Veronice Konopáskové. Práci bych rád věnoval dědečkovi, který mě přivedl k tomu věnovat se historii.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou/diplomovou/rigorózní/dizertační práci vypracoval/a samostatně, že jsem řádně citoval/a všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne ..... podpis.....

Abstrakt

Práce se zabývá na příkladu týdeníku *Vlasta* způsoby konstrukce ženské identity v československém tisku v období od r. 1948 až 1960. Analyzuje normotvorné obrazy ženské identity, jejich proměny ve sledovaném období a zkoumá, nakolik uvedené obrazy rozrušují nebo naopak utvrzují tradiční genderové vztahy. Daná problematika je zasazena do historického a společenského kontextu pounorového Československa, přičemž se zaměřuje zejména na implementaci tzv. sovětského modelu v Československu. V jednotlivostech se zaměří na analýzu řešení ženské otázky v marxisticko-leninistické teorii. Dále formuluje základní podoby normotvorných vzorů ženských identit a analyzuje jejich proměny v průběhu sledovaném období, a jejich vliv na genderové vztahy. Dále se zaměřuje na řešení otázky, nakolik byly jen otrocky přebírány sovětské postupy, resp. zda lze nalézt nějaká specifika v závislosti na jedinečných československých podmínkách.

Klíčová slova: dějiny rodu, dějiny žen, gender, žena, Československo, tisk, identita, emancipace.

Abstrakt

The thesis deals on the example of the magazine *Vlasta* with the means of construction of female identity in Czechoslovakian press in 1948 – 1960. It analyses the norm-making examples of female identity, their changes during the watched period and examines the extent to which the examples disrupt or fortify traditional gender relations. Given issue is put into historical and social context of post-February Czechoslovakia, while it focuses especially on implementation of so called soviet model in Czechoslovakia. In particular it focuses on the analysis of solution of women's question in Marxist-Leninist theory. Further it formulates the elemental forms of norm-making examples of female identity and analyses their changes during the watched period and their impact on gender relations. Further it focuses on the solution of question, to what extent were they slavishly taken over soviet model, respectively if it is possible to find some specifics dependent on the distinctive Czechoslovakian conditions.

Key words: gender history, women's history, gender, woman, Czechoslovakia, press, identity, emancipation.

Obsah

1. ÚVOD	8
2. SOVĚTSKÝ MODEL ŘEŠENÍ ŽENSKÉ OTÁZKY A JEHO KOŘENY	12
2.1. ŽENSKÁ OTÁZKA V MARXISTICKÉ TEORII.....	12
2.2. VÝVOJ ŽENSKÉ OTÁZKY V ČARSKÉM RUSKU	19
2.3. SOVĚTSKÝ MODEL ŘEŠENÍ ŽENSKÉ OTÁZKY	22
2.3.1. ŽENSKÁ OTÁZKA VE 20. LETECH – R. 1917 - 1928	23
2.3.2. ŽENSKÁ OTÁZKA V ČASECH VELKÉHO PŘERODU – R. 1928 - 1941.....	31
2.3.3. VELKÁ VLASTENECKÁ VÁLKA A POVÁLEČNÉ OBDOBÍ – R. 1941 - 1953	36
2.3.4. ŽENSKÁ OTÁZKA V DOBĚ DESTALINIZACE – R. 1953 - 1960.....	40
2.3.5. SHRNUTÍ	43
3. ŽENSKÁ OTÁZKA V ČESKÝCH ZEMÍCH	44
3.1. ČESKÉ ŽENSKÉ Hnutí DO ROKU 1945.....	44
3.2. HOSPODÁŘSKÉ A SOCIÁLNÍ PROMĚNY V ČESKOSLOVENSKÉ POVÁLEČNÉ SPOLEČNOSTI.....	49
4. OBRAZY ŽENY V TÝDENÍKU VLASTA	57
4.1. ÚVODEM.....	57
4.2. TÝDENÍK VLASTA.....	57
4.3. ŽENA VE VEŘEJNÉ SFÉŘE	59
4.3.1. PRACOVNICE	59
4.3.2. AKTIVNÍ OBČANKA.....	67
4.4. ŽENA V SOUKROMÉ SFÉŘE	72
4.4.1. MATKA	72
4.4.2. HOSPODYNĚ	77
4.4.3. VOLNÝ ČAS ŽEN.....	82
4.4.4. KRÁSA, PARTNERSKÉ VZTAHY, POTRATY	84
5. ZÁVĚR	89
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	93

1. Úvod

„Po státním převratu v únoru 1948 procházela česká společnost rychlými a rozsáhlými změnami, které ve svém souhrnu znamenaly úplnou přestavbu společenského uspořádání podle představ a rozhodnutí představitelů komunistické strany, která nastolila svou monopolní moc. Výsledkem byl režim inspirovaný sovětským modelem a stále více jej napodobující.“¹ Tato teze není v české literatuře věnované domácímu púnorovému sociálnímu vývoji nijak neobvyklá, je obecně přijímaná a neproblematizovaná.² Ostatně není mnoho důvodů, proč by tomu mělo být jinak. Nový režim se svou činností i oficiálními prohlášeními k přejímání sovětského modelu hrdě přiznal a učinil z něj svůj oficiální cíl.³

Otázkou však zůstává, jak konkrétně vypadal onen sovětský model, který byl „naroubován“ na českou společnost a v čem spočíval? Byl sovětský model přebrán bez výhrad nebo došlo při přebírání zároveň k určité modifikaci tohoto modelu domácím prostředím? Takto položené otázky jsou však příliš široké a jejich zpracování by dalece přesáhlo rozsah této práce. Z toho důvodu jsem se rozhodl zúžit tyto otázky na oblast postavení žen ve společnosti v období od r. 1948 do r. 1960, tedy na oblast, které dosud v české historické obci nebyla věnována dostatečná pozornost. Konkrétně se zaměřím na změny v symbolické rovině, na proměny vzorů ideálních žen, vhodných k následování, a na vlastnosti a hodnoty, které tyto vzory propagovaly v tisku.⁴ Cílem práce je analyzovat obrazy ideální ženy v komunistickém tisku, zejména s ohledem na to, nakolik se v otázkách preferovaných vlastností a hodnot přibližovaly sovětskému vzoru. Samotné určení komunistickým režimem preferovaných a nepreferovaných hodnot a především způsob,⁵ jakým byly propagovány či negovány, vypovídá mnohé o režimu jako takovém a může přispět k lepšímu porozumění mechanismů jeho fungování.

Časové vymezení mé práce je stanoveno roky 1948 a 1960. První představuje zásadní politický mezník, který umožnil Komunistické straně Československa prosazovat takřka bez omezení své ideologické představy o ideálním uspořádání společnosti a správných

---

¹ Srov. (Kaplan, 2007, str. 5).

² Srov. (Kalinová, 2007, str. 114), (Pernes, 2008, str. 25) (Nečasová, Buduj Vlast - Posílíš Mír. Ženské hnutí v českých zemích 1945-1955, 2011, str. 352).

³ Výmluvně to dokládá například rubrika „Sovětská žena – Náš vzor,“ která se objevovala na stránkách týdeníku Vlasta v letech 1951 a 1952.

⁴ K různým definicím pojmu propagandy a jejímu vymezení vůči pojmům indoktrinace, reklama a osvěta srov. (Zavacká, 2005, stránky 17-20) V této práci je používán termín propaganda i tam, kde by se podle některých definic jednalo o indoktrinaci a to zejména ze stylistických důvodů.

⁵ Zde jsou myšleny především argumentační konstrukce, nikoli samotná forma sdělení, jakkoli tato může sama o sobě být validním předmětem zkoumání s výpovědní hodnotou.

vlastnostech a hodnotách jejích členů. Rok 1960 pak uzavírá období výstavby nového režimu a proměny společnosti, jehož symbolickým završením je přijetí nové socialistické ústavy.⁶

Práce je strukturována do tří částí, které jsou dále děleny. První část, je věnovaná teoretickým zdrojům obrazu „nové“ socialistické ženy v ideologii marxismu-leninismu, specifickým ruského předrevolučního intelektuálního prostředí, do nějž byly implementovány a výslednému sovětskému modelu řešení „ženské otázky“ a jeho vývoji od revoluce do konce touto prací sledovaného období.⁷ Druhá část je věnovaná domácímu vývoji v oblasti postavení žen od počátků moderního českého ženského hnutí v českých zemích do konce druhé světové války, dále poválečným politickým, hospodářským a sociální proměnám společnosti od osvobození Československa do konce sledovaného období a poválečnému vývoji ženského hnutí a postavení (zejména právnímu) ženy ve společnosti. Třetí část je pak věnovaná samotné analýze obrazů ideální ženy v československém tisku a to jak ve veřejné tak v soukromé sféře.

První část práce se opírá vedle vydaných pramenů⁸ jednak o starší monografie a sborníky anglosaské provenience věnované reflexi ženské otázky v marxismu a ruském prostředí,⁹ které k problematice přistupují především z pohledu women's history a v menší míře gender history.¹⁰ Dále tato část vychází z obecných přehledových prací k politickým a ekonomickým dějinám Sovětského svazu jak českých tak zahraničních autorů,¹¹ jež jsou většinou hodnotově zakotveny v totalitárním paradigmatu,¹² přestože s ním přímo nepracují.

---

⁶ Srov. (Kaplan, 2007, str. 31).

⁷ K základním vymezením pojmu ideologie srov. (Maříková, Petrušek, & Vodáková, 1996, str. 415), (Šaradín, 2001) V této práci při použití pojmu ideologie vyházím definic jak je uvádí P. Šaradín, a to jednak z definice Althusserovi tj. ideologie jako uzavřené struktury, kde jsou odpovědi předurčeny možností otázek, která slouží ideologickým nástrojům státu, a jednak z pojetí Hamiltonova tj. ideologie jakožto systému kolektivního udržování normativních a údajně na skutečnosti založených idejí, věř a postojů, jež obhajují jistý model sociálních vztahů a uspořádání, a/nebo zaměřených na ospravedlnění určitého modelu chování, který se své návrhy snaží zavádět, realizovat, uskutečňovat nebo udržovat. Srov. (Šaradín, 2001, stránky 76-80). K stručné definici marxismu-leninismu, která se shoduje, i s užitím tohoto pojmu v této práci srov. (Maříková, Petrušek, & Vodáková, 1996, stránky 593-594).

⁸ (Marx, Engels, & Lenin, 1973), (Engels, 1979), (Bebel, 1962).

⁹ (Atkinson, Dalin, & Lapidus, 1978), (Heitlinger, 1979), (Hillyar & McDermid, 2000), (Yeldin, 1980).

¹⁰ Women's history představuje směr historického bádání, snažící se zakomponovat ženy a specificky ženské oblasti života jakožto doposud opomíjenou oblast zájmu historického zkoumání do širších dějin. Jedná se tedy především o tematické obohacení historie. Gender history vychází poststrukturalistických teorií zejména z díla M. Foucaulta, věnuje se studiu sociálně konstruovaných mužských a ženských společenských rolí a jejich vzájemnému vztahu, tomu jak jsou tyto role konstruované skrze diskurs a jak při jejich konstrukci a vzájemných vztazích uplatňuje dominance. Gender history představuje především metodologické a konceptuální obohacení historie a nabízí historii novou perspektivu, jíž vykládat dějiny. K pojmům women's history a gender history srov. (Ratajová, 2006), (Tinková, 2006) K samotné definici genderu srov. (Maříková, Petrušek, & Vodáková, 1996, str. 339).

¹¹ (Figes, 2000), (Filtzer, 1993), (Malia, 2004), (Pipes, 1998), (Švankmajer, Veber, Sládek, Moulis, & Dvořák, 2008), (Veber, Leninova vláda (Rusko 1917-1924), 2003), (Veber, Stalinovo impérium (Rusko 1924-1953), 2003), (Zubov & (ed.), 2014).

¹² K možným paradigmatickým (totalitární, modernizační a revizionistický) přístupům ke studiu fenoménu komunismu srov. (Rákosník, 2012).

V otázce vývoje postavení žen v sovětském svazu vycházím především z děl L. Atwoodové, která k látce přistupuje z revizionistických a genderových pozic a M. Buckleyové, jež vychází spíše z modernizačního paradigmatu a dále z přehledových prací k dějinám každodennosti v Sovětském svazu, které většinou vychází z revisionismu.¹³ Druhá část vychází jednak z přehledových publikací k dějinám žen obecně a jednak z publikací k dějinám českého ženského hnutí,¹⁴ kdy je na místě uvést, že česká historiografie má v této oblasti i přes úspěchy nedávných let, ještě stále velké mezery, a to jak v otázkách faktografických, zejména v oblasti dějin žen nižších sociálních skupin (nikoliv však žen na okraji) a dějin žen ve 20. století, tak v otázkách metodologických, kdy tyto jsou psány většinou jako women's history. Proto v metodologické rovině z části vycházím z práce americké autorky M. Feinbergové. Další inspirací mi byla práce D. Nečasové, zejména její část věnovaná konstrukci nové socialistické ženy, kterou ve své práci dále rozvíjím a v některých bodech s ní polemizuji. V částech věnovaných poválečným politickým, hospodářským a sociální proměnám společnosti vycházím ze syntéz k sociálním dějinám z pera K. Kaplana, který přes soustředění se na faktografii, bývá označován za uživatele totalitární perspektivy, a dále z děl L. Kalinové, J. Rákosníka, kteří používají modernizační paradigma, a v menší míře pak i prací dalších autorů.¹⁵ Třetí část je pak založena na analýze pramenů.

K analýze byla zvolena metoda sondy do týdeníku *Vlasta* vydávaného nejprve Radou československých žen a později všemi jejími nástupnickými organizacemi, který byl hlavním tiskovým nástrojem této ústřední ženské organizace k prosazování ideologie Komunistické strany Československa (zkráceně KSČ) mezi ženami, a který zároveň slouží jako hlavní pramen k provedené analýze.¹⁶ Časopis byl distribuovaný na celém území českých zemí a s jeho nákladem, který po většinu sledovaného období dosahoval či přesahoval 300 tis. výtisků,¹⁷ jej lze považovat za dostatečně rozšířený, na to, aby mohl mít mezi ženami normotvorný efekt. Vhodnost zvoleného týdeníku ke studiu dále dokládá skutečnost, že redakce týdeníku od r. 1958 přímo spolupracovala se Státní populační komisí.¹⁸ Lze tedy předpokládat, že časopis vyjadřoval v určitých otázkách názory nejen redakce, ale i režimu jako takového. Sonda byla provedena do kompletních ročníků 1948, 1953, 1956 a 1960. Ročníky 1948 a 1960 byly zvoleny pro své postavení na počátku resp. na konci sledovaného

¹³ (Attwood, 1999), (Buckley, 1989), (Figes, 2009), (Fitzpatrick, 2000), (Heitlinger, 1979).

¹⁴ (Abrams, 2005), (Bahenská, Heczková, & Musilová, 2010), (Bock, 2007), (Feinberg, 2006), (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009), (Nečasová, 2011).

¹⁵ (Kalinová, 2007), (Kaplan, 2007), (Pernes, 2008), (Rákosník, 2010).

¹⁶ RČŽ byla koncipována jako nadstranická organizace. Po únoru 1948 byla prostřednictvím akčních výborů ovládnuta KSČ a jí podřízena v následujícím období se pak stala převodovou pákou režimu, tak jako jiné obdobné zájmové organizace. Více viz kapitola č. 3.2.

¹⁷ Srov. (Kšajt, 1980, str. 44).

¹⁸ Srov. (Kšajt, 1980, str. 42).

období. Ročníky 1953 a 1956 byly zvoleny pro významné politické a sociální události,¹⁹ které se v těchto letech udály. Jsem si vědom, že mohly být zvoleny jiná validní kritéria pro výběr zkoumaných ročníků, např. organizační proměny v ústřední ženské organizaci, volby do místních národních výborů (zkráceně MNV) či volby do výborů žen a mnohá další. Uvedená kritéria však nebyla použita z obavy, že by přílišný důraz na politické aktivity specificky žen v daných ročnících, mohl výrazně ovlivnit výsledky analýzy, zejména v oblasti působení žen ve veřejné sféře. Zároveň vzhledem k volbám do Národního shromáždění, které proběhly v r. 1960, mám za to, že nedošlo ke zkreslení v opačném směru. Kromě zvolených ročníků byly zkoumány i jednotlivá čísla některých dalších ročníků, jednak z důvodu ověření a doplnění zjištěných závěrů, jednak v případě časově a tematicky velmi specifických kampaní.²⁰

Samotné zpracování pramene je provedeno metodou obsahové konceptuální analýzy zkoumaných textů ve vztahu k položeným otázkám.²¹ Samotná metoda má několik různých definic a podob, kdy může být používána jako kvalitativní metoda nebo jako kvantitativní metoda.²² Pro tuto práci jsem zvolil přístup kvalitativní. Jelikož tento přístup je do značné míry závislý na osobě hodnotitele je na místě uvést obecné zdroje, ze kterých jsem při analýze čerpal. V otázkách vymezení a chápání genderu jsem vycházel z pojetí liberálního feminismu, tak jak jej reprezentuje E. Badinterová²³ a práce B. Ehrenreichové a D. Englishové.²⁴ Přestože realitu chápu jako sociálně konstruovanou,²⁵ snažím se vyhnout popření možnosti intencionálního jednání a ignorování intencí historických aktérů jakožto relevantních k vysvětlení jejich jednání, jak k tomu inklinuje poststrukturalní feminismus v pojetí K. Zábrodské.²⁶ V samotném praktickém způsobu jak analyticky pracovat s pojmem genderu jsem vycházel z díla L. Attwoodové, a M. Feinbergové.²⁷

---

¹⁹ Jedná se především o smrt J.V. Stalina a K. Gottwalda, měnovou reformu z r. 1953 a následné přijetí nového kurzu, dále politické a sociální důsledky XX. sjezdu KSSS a zahájené destalinizace.

²⁰ Zde se jedná zejména o časově omezenou debatu před vydáním zákona k legalizaci potratů v r. 1957.

²¹ S ohledem na položené otázky i použité prameny se nabízely i jiné metody zpracování, především kritická diskursivní analýza či poststrukturalní diskursivní analýza srov. (Zábrodská, 2009, stránky 74-79) Uvedené metody jsem nezvolil, zejména pro jejich obsesi fenoménem moci a dominance. Tato obsese v sobě nese jednoznačné hodnotící stanovisko, moci jakožto špatné a vytváří obraz utlačovaných, kteří mohou jedině spravedlivě bojovat proti dominující síle. Další důvod proč jsem nepoužil tyto metody je to, že kladou teorii před samotné výzkumné otázky a nejprve definují sociální problém a až následně výzkumné otázky, jimiž ho zkoumat. Je pak logické, že takto postupující badatel bude číst zvolené texty tak, aby našel odpověď, kterou si již předem zvolil, tím že určitý jev vůbec chápe jako společenský problém. Posledním důvodem, který mě vedl k rozhodnutí vyhnout se uvedeným metodám je jejich chápání subjektu jako vytvořeného a podmíněného diskursem, čímž však popírají možnost intencionálního jednání historického subjektu.

²² Kvantitativní metoda se zaměřuje na sledování četnosti výskytu klíčových slov v textu a vyvozuje závěry z porovnání intenzity používání určitých pojmů v textu. Kvalitativní metoda se soustředí na posouzení textu z hlediska jeho zjevných i skrytých významů a jeho vztahu k mimotextové realitě.

²³ (Badinter, 2004).

²⁴ (Ehrenreich & English, 1979).

²⁵ Srov. (Berger & Luckmann, 1999).

²⁶ (Zábrodská, 2009).

²⁷ (Attwood, 1999), (Feinberg, 2006).

2. *Sovětský model řešení ženské otázky a jeho kořeny*

2.1. *Ženská otázka v marxistické teorii*

K pochopení postavení ženy v komunistické ideologii 50. let je nutné vrátit se k pracím klasiků marxismu, neboť právě jejich teze vytvořily teoretický rámec, v němž se formovaly pozdější interpretace a konkrétní politika. První díla marxismu věnovaná ženské otázce byla samozřejmě ovlivněna dobou, v níž vznikala. V průběhu druhé poloviny 18. století došlo v Evropě k řadě vzájemně provázaných, přesto časově i prostorově diferencovaných intelektuálních, sociálních a ekonomických proměn, pro které se později začaly užívat termíny osvícenství, protoindustrializace a průmyslová revoluce, a které vedly k proměně tradiční společnosti na společnost moderní.²⁸

Osvícenství nově formulovalo a tematizovalo z filozofického pohledu přirozenost, svobodu jedince, rovnost lidí, lidská a občanská práva, jež byla postulována na univerzalistické bázi platné pro všechny lidi. Intelektuální kvas druhé poloviny 18. století našel reálné vyjádření v Ústavě spojených států amerických a Deklaraci práv člověka a občana. Období revolucí 1776 - 1848 ideové dítě osvícenství, svými požadavky, programy i výsledky jasně ukázalo, že ačkoli osvícenství jako myšlenkový proud jasně hovoří o přirozené rovnosti svobodě a právech všech lidí jsou tato práva, rovnost a svoboda definována tak, že řada sociálních skupin je vyloučena z jejich čerpání.

Protoindustrializace a hlavně průmyslová revoluce přinesly řadu sociálních změn, z nichž pro naše téma nejdůležitější byly prudký růst urbanizace a s ním rozrušení tradiční venkovské široké rodiny a nastartování vývoje směrem k užší nukleární rodině²⁹, a dále prostorové oddělení výdělečné práce a domova, které ženám středních tříd přineslo uzavření v permanentním „vězení domova“ a ženám nižších tříd, které z ekonomických důvodů musely pracovat v manufakturách a továrnách, přineslo konkurenční boj na trhu práce s jejich otci, manžely a bratry.

Společně pak osvícenství a průmyslová revoluce přinesly ostré oddělení privátní a veřejné sféry. Ruku v ruce s osvícenstvím a průmyslovou revolucí kráčely i proměny vědy a vědecké metody. Vývoj v přírodních vědách a profesionalizace vědy a „kodifikace“ vědecké metody spolu s formulováním prvních přírodních zákonů vedl k hledání obdobných universálně platných a závazných zákonů i ve společenských vědách.

---

²⁸ K různým konceptům a přístupům studia uvedených jevů srov. (Iggers, 2002).

²⁹ K definicím širší a nukleární rodiny srov. (Maříková, Petrušek, & Vodáková, 1996, stránky 940-943).

Proměny v ekonomické, vědecko-metodologické i společensko-filozofické rovině zpochybnily nejen tradiční uspořádání společnosti ale i definici mužskosti a ženskosti vztahy mezi mužem a ženou a přiměly současníky znovu hledat a definovat přirozenost mužskosti, ženskosti a vztahu mezi pohlavími. Zatímco okolo mužské identity a společenské role³⁰ panoval většinou konsenzus, spory mezi odpůrci změn vztahů mezi mužem a ženou a proměny ženskosti a role ženy ve společnosti a jejich zastánci o to, zdali vůbec má k nějakým změnám a proměnám dojít a jakou mají mít případně podobu, znovu oživil středověký „spor o pohlaví“, který byl v průběhu 19. století nazýván tzv. „ženskou otázkou“.³¹ Vášnivě debaty a polemiky kolem proměny ženskosti, role ženy ve společnosti a vztahu mezi mužem a ženou pak zachvátily celý Starý kontinent i Severní Ameriku a trvaly po celé „dlouhé 19. století“.

V těchto debatách využívaly různé strany k formulaci svých stanovisek rozličné diskursy, přičemž tyto diskursy byly využívány ambivalentně k různým cílům v závislosti na osobě a cílech řečníka.³² Ztotožnit proto jednoznačně konkrétní diskurs s určitým názorovým proudem nelze.³³ Z tohoto důvodu je účelnější využít rozdělení protichůdných názorových proudů, tak jak je formulují B. Ehrenreichová a D. Englishová, které vymezují výchozí pojetí ženskosti, která se objevily v průběhu debat k tzv. Ženské otázce, a to tzv. „romantické“ a „racionalistické“³⁴ pojetí ženské přirozenosti.

Podle B. Ehrenreichové a D. Englishové stoupenci „romantismu“ viděli ženskou přirozenost jako fundamentálně odlišnou od mužské a nevhodnou pro činnost ve veřejné sféře, kdy veřejnou sférou byla myšlena zejména výdělečná práce mimo domov a aktivní účast na politickém a společenském životě. Žena, „od přírody“ slabá, submisivní, nesamostatná a neambiciózní, by měla být uzavřena v soukromé sféře tj. v oblasti neplacené domácí práce pro rodinu a rození a výchovy dětí, kde by mohla nejlépe uplatnit svůj „přirozený“ humanizující vliv na muže a své opatrovatelské sklony. Žena a jí ovládaná soukromá sféra by v tomto pojetí měla poskytovat klidný přístav v jinak chladném a nepřátelském světě. „Racionalistické“ pojetí ženské přirozenosti bylo diametrálně odlišné. Stoupenci racionalismu tvrdili, že většina vlastností, připisovaných ženám romantiky, není dána jejich přirozeností ale socializací, a že ženy nejsou „od přírody“ o nic méně uzpůsobeny

---

³⁰ K základním způsobům vymezení tohoto pojmu srov. (Maříková, Petrusek, & Vodáková, 1996, stránky 943-945).

³¹ K bližšímu studiu fázi a vývoje sporu o pohlaví např. (Abrams, 2005), (Bock, 2007).

³² K základním způsobům vymezení pojmu diskurs srov. (Maříková, Petrusek, & Vodáková, 1996, str. 213) K novějším pohledům na diskurs a možnostem využití určitého diskursu jak k rozrušení tak stvrzení stávajících genderových rolí srov. (Záborská, 2009).

³³ Např. v západní Evropě bylo lékařské prostředí a medicínský diskurs oporou konzervativního prostředí, zatímco v carském Rusku působilo bylo lékařské prostředí a medicínský diskurs oporou liberálního feminismu. Srov. (Sútes, 1978, str. 51), (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009, stránky 47-51).

³⁴ Srov. (Attwood, 1999, str. 3).

pro působení ve veřejné sféře než muži. Vycházejíce z těchto premis racionalisté požadovali rychlou integraci žen do veřejné sféry, což mělo být umožněno socializací a racionalizací domácích prací.³⁵

Společná oběma pozicím byla jejich maskulinní podstata a využívání různých často protichůdných diskursů. Zatímco romantické pojetí je i přes jistou autonomii, uznání, vlastní prostor a morální autoritu, kterou dává ženám, zjevně maskulinní a hierarchizující, neboť toto uznání a autorita závisí na jejím rozpoznání a akceptování ze strany mužského objektu, maskulinní podstata racionalistického pojetí spočívá v nerespektování a degradaci vlastností označených za femininní a ve snaze implantovat ženám obdivované maskulinní vlastnosti a de facto o jejich přetvoření na muže. Maskulinní podstata obou pozic se pak nejjasněji projevuje v neochotě obou pojetí jakkoli redefinovat maskulinitu a společenskou roli muže.

Ani jedno z pojetí ženskosti nelze spojovat výlučně s některým jiným společenským či politickým hnutím, neboť sami účastníci debaty o Ženské otázce často nezastávali ucelená, koherentní stanoviska a k různým aspektům ženskosti se vyjadřovali z rozdílných pozic. Nebylo výjimkou, aby člověk například v otázce volebního práva argumentoval z pozic racionálních, zatímco v otázce sexuality a mateřství stál na pozicích romantismu, přičemž k obojímu mohl, ale nemusel užít stejný diskurs či kombinaci diskursů. Inkonsistencí trpěl také vztah mezi teoretickými proklamacemi a praktickými skutky mnoha zúčastněných.

Marxismus, tak jak byl formulován v teoretické rovině, stál v podstatě na pozicích racionalistického pojetí, ačkoli praktické skutky jeho klíčových teoretiků i praktická politika s ním svázaných hnutí (sociálně demokratických stran a odborů) tomu často neodpovídaly.³⁶

K. Marx (a s ním i B. Engels a A. Bebel) vycházejí z materialismu a ve shodě s teoretiky liberálního feminismu M. Woolstonecraftovou, H. Taylorovou a J. S. Millem chápal lidskou přirozenost nikoli jako neměnnou, ale naopak jako vytvářenou životními podmínkami, které se v jeho pojetí odvíjely od vztahu k výrobním prostředkům.³⁷ Obě pohlaví si byla v jeho pojetí principiálně rovná, jelikož nerovnost mezi nimi nebyla dána jejich přirozeností, ale vnějšími podmínkami – vztahem k výrobním prostředkům.³⁸ Z tohoto chápání lidské přirozenosti pak nutně vycházelo i podřízení ženské otázky otázce třídní, neboť teprve po vyřešení třídní otázky a nastolení komunismu měly být nastoleny takové vztahy k výrobním

³⁵ K bližšímu studiu (Ehrenreich & English, 1979, stránky 1-29).

³⁶ Jedná se např. o snahy odborového hnutí v Německu v 60-80tých letech 19. stol. zakázat či omezit ženskou práci. O podobné snahy ve Francii v 70. letech 19. stol., či o odmítavý postoj Marxe, Engelse a dalších špiček především německých socialistů kooptovat mezi sebe a spolupracovat s ambiciózními a vzdělanými ženami.

K bližšímu studiu: (Meyer, 1978, stránky 99-112), (Holt, 1980, str. 87).

³⁷ Srov. (Buckley, 1989, str. 20).

³⁸ Jakkoli chápali Marx a Engels obě pohlaví ve své současnosti jako sobě rovná díky převzetí těžké práce stroji, v historické rovině spatřoval počátek jejich nerovnosti v jejich biologické přirozenosti, konkrétně fyzické síle. Srov. (Engels, 1979, str. 73), (Marx, Engels, & Lenin, 1973, str. 32).

prostředkům, které by umožnily změny ve vztazích mezi pohlavími a nastolení jejich rovnosti. Podřadné postavení ženské otázky v marxismu je tudíž zakomponováno v samotných kořenech jeho ideologie.³⁹ Druhořadé postavení ženské otázky v marxistické teorii vedlo k jejímu nedostatečnému teoretickému rozpracování, které ústilo v přesvědčení soudobých marxistických teoretiků, že rovnoprávnost mezi pohlavími jaksí vznikne sama od sebe, ihned po zániku soukromého vlastnictví. Neochota marxistických politiků spolupracovat s feministickým hnutím či organizovat samostatné ženské hnutí a obavy, že by taková činnost odváděla pozornost od důležitějšího třídního boje, pak byly přímým důsledkem vedlejší role ženské otázky v dělnickém hnutí.⁴⁰ Marxismus tak věnoval pozornost, ženské otázce jen do té míry, nakolik bylo třeba k získání žen, primárně dělnic, pro podporu třídní revoluce.

K. Marx sám byl příliš pohlcen prací na své analýze kapitalismu, a tak většího rozpracování ženské problematiky se marxismus dočkal až po jeho smrti z pera B. Engelse a A. Bebel. Engels, ve své klíčové práci *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*, dále rozpracovává Marxovu tezi o spojitosti podřízené role ženy a soukromého vlastnictví a analyzuje původ útlaku žen. Příčnu podřízenosti žen vidí v prvotní dělbě práce mezi mužem a ženou během neolitické revoluce a vzniku zemědělství. Tato dělba práce vyplývající ze silnější konstituce muže měla muži přidělit produktivní funkci, zatímco ženě reprodukční a položit tak základ majetkové a tím i sociální nerovnosti mezi mužem a ženou.⁴¹ K osvobození ženy pak podle Engelse nestačí jen pouhé zrušení soukromého vlastnictví, jež s sebou nese i zrušení instituce dědictví a potřeby muže ovládat ženu k zabezpečení si legitimních dědiců, ale i vyvedení ženy z uzavřeného světa domácnosti a její zapojení do práce mimo domov a zároveň minimalizací domácích prací. Přičemž k minimalizaci domácích prací mělo v Engelsových představách dojít jejich kolektivizací. Stejný osud měl pak potkat výchovou dětí.

Tyto požadavky logicky vyústily v zpochybnění existence instituce rodiny. Ačkoli o jejím zániku v její buržoazní formě, jmenovitě o odstranění dominantní role muže v rodině, nerozlučnosti manželství, panoval konsenzus, to, zdali zanikne zcela nebo přetrvá v nějaké pozměněné formě, zůstávalo předmětem diskuzí mezi marxistickými teoretiky. B. Engels a s ním i A. Bebel a později V. I. Lenin počítali se zachováním monogamních vztahů na bázi vzájemného partnerství.⁴² Naproti tomu ruská marxistická teoretička A. Kollontajová se stavěla proti zachování monogamních svazků.

---

³⁹ Srov. (Meyer, 1978, str. 99).

⁴⁰ Srov. (Meyer, 1978, stránky 99, 105-107), (Holt, 1980, str. 89).

⁴¹ Srov. (Engels, 1979, stránky 72-75).

⁴² Srov. (Attwood, 1999, stránky 4-6), (Engels, 1979, str. 99), (Bebel, 1962, str. 421), (Marx, Engels, & Lenin, 1973, str. 201).

Zatímco kolem otázky zachování a případné formy manželství panovaly nejasnosti, otázka porodnosti a její kontroly zůstávala pro socialistické hnutí jasná. Reprodukční schopnost žen byla vnímána jako služba společnosti a povinnost žen, která se svou důležitostí přinejmenším vyrovnala mužské vojenské službě při obraně vlasti a mateřský pud byl vnímán jako přirozená součást osobnosti každé ženy a přirozený základ (a mateřství tedy jako chtěný výsledek) každého milostného vztahu v nové komunistické společnosti.⁴³ Zároveň se však socialistické hnutí stavělo za nárok ženy na volný přístup k potratu, avšak jen s tím odůvodněním, že kapitalistické zřízení neumožňuje ženě materiálně zabezpečit všechny potomky. V socialistickém zřízení pak takové důvody měly pominout a potrat se měl stát zbytečným.

Navzdory na svou dobu pokrokovému a egalitářskému přístupu nebyla ani samotná marxistická teorie, co se týče ženské otázky, zcela koherentní trpěla řadou nedostatků. Ačkoli marxisté chápali ženu jako dvojnásob utlačovanou – jednou kapitalistou a podruhé manželem – nebyli schopni prozkoumat a analyzovat podstatu tohoto druhého útlaku a věřili, že zánik soukromého vlastnictví přinese samovolné změny gendrových rolí a vztahů, přičemž přehlíželi jak očividný materiální zájem všech mužů na zachování patriarchy⁴⁴, tak dynamiku a sílu toho, co Marx označoval za ideovou nadstavbu.

Tato víra měla své kořeny v Marxově tezi o určující roli základny, jež vedla u raných marxistických teoretiků k zanedbání studia dynamiky nadstavby a ignorování možnosti vzniku společenských nerovností, které by nebyly přímo podmíněny ekonomickým uspořádáním. V případě ženské otázky se tento nedostatek projevil v malém či žádném zájmu o bližší analýzu vztahů mezi pohlavími a jejich společenskými rolmi a absencí ucelené teorie jejich vzniku a fungování.⁴⁵ Práce těch, kteří danému problému přeci jen věnovali jistou pozornost, se pak vyznačují inkonzistencí a protichůdnými tvrzeními, a užíváním různých, často protichůdných diskursů.⁴⁶

Ačkoli marxisté rozpoznali, že formy lidského chování, stejně jako společenské role, jsou závislé na socializaci jedinců, nebyli sami schopni zcela se vymanit ze soudobého vnímání ženy, což je nejvíce patrné na jazyku, který v souvislosti s danou problematikou používají. Tomu dominuje paternalistický přístup k ženám, jako slabším, utlačovaným, pasivním a

---

⁴³Srov. (Attwood, 1999, str. 7), (Bebel, 1962, str. 281).

⁴⁴ Engels vidí jako motivaci muže k útlaku ženy jen potřebu zajistit si legitimního dědice, a o neplacenou práci, kterou žena pro muže vykonává, se nezajímá. Srov. (Engels, 1979, stránky 74-75), (Attwood, 1999, str. 171).

⁴⁵ Srov. (Buckley, 1989, str. 23).

⁴⁶ Srov. (Attwood, 1999, str. 10).

politicky neuvědomělým objektům a nikoli rovnoprávným subjektům.⁴⁷ Navzdory jejich tvrdé kritice předsudků, o přirozených sklonech a vlastnostech žen, jsou i jejich práce, zejména Bebelova, posety řadou poznámek o „přirozených“ mentalitních a biologických rozdílech, které jsou podepřeny pochybnými medicínskými tvrzeními.⁴⁸ Engels i Bebel shodně uznávají schopnost žen vykonávat „tu nejtěžší práci“⁴⁹ a ohrazují se proti „buržoazním předsudkům“⁵⁰ o slabším pohlaví, sami však spatřují původ podřízení ženy právě v její fyzické slabosti a v povinnostech spojených s její reprodukční funkcí, tedy v její přirozenosti.⁵¹ Navzdory tomu, že počítají se zmenšením fyzické namáhavosti práce, se Engels i Bebel staví proti povolení práce ženám v určitých profesích, neb by mohly ohrozit jejich (slabší) zdraví a jejich (primární) reprodukční funkci a zbavily by je jejich „ženskosti“⁵² I když Engels s Bebelem předpokládali úbytek povinností spojených s mateřstvím a výchovou díky převzetí části péče společností prostřednictvím převedení domácích prací do sféry veřejných prací, nepočítali se změnou rodičovské role otce a jeho větším podíl na rodičovství nepovažovali za důležitý.⁵³ Zároveň nezpochybňují tradiční dělbu práce mezi pohlavími a mlčky předpokládají, že tradiční domácí, ženské, stejně jako rodičovské práce budou i v budoucnu nadále vykonávat ženy, i když v nových kolektivizovaných institucích.⁵⁴

Nejasně formulovaná byla problematika zapojení ženy do produkce. Ačkoli byla zdůrazňována nutnost jejího zapojení do veřejné sféry, stále jí měla zůstat, byť v menší míře, reprodukční funkce. Možné dilema – tedy zdali bude žena zapojena do společenské produkce za stejných podmínek jako muž a reprodukční funkce bude navíc, nebo zdali žena bude zapojena do produkce méně a za jiných podmínek, což bude vyváжено její reprodukční funkcí – většina marxistických teoretiků, buď ignorovala, nebo se přikláněla k druhé z možností. Nejjasněji tento paradox formuloval Lenin, který trval na tom, že ženám bude dopřána naprosto stejná pozice jako mužům, ale ihned dodal, že nemluvíme samozřejmě o učinění ženy rovné muži co se produktivity práce, množství práce, délce pracovního dne a pracovních

---

⁴⁷ Jasně se tento paternalistický přístup projevu například v kampaních za socializaci výchovy, které zároveň zpochybňují schopnost žen vychovávat své děti, nebo v proklamacích potřeby zvláštní agitace mezi ženským proletariátem, jež byly odůvodňované jeho větší zaostalostí. Stará dichotomie silný muž – slabá žena tak byla pouze obměněna na pokrokový muž – zaostalá žena. Srov. (Buckley, 1989, stránky 13, 56-57).

⁴⁸ Srov. (Bebel, 1962, str. 204), (Buckley, 1989, str. 10), (Meyer, 1978, str. 98).

⁴⁹ Srov. (Bebel, 1962, str. 267), (Marx, Engels, & Lenin, 1973, stránky 42-50).

⁵⁰ Srov. (Bebel, 1962, stránky 266-267, 280).

⁵¹ Srov. (Engels, 1979, str. 72).

⁵² Srov. (Meyer, 1978, str. 104), (Marx, Engels, & Lenin, 1973, stránky 85-86).

⁵³ Potřebu změnit i společenskou roli muže reflektoval až Lenin, ale ani on jí nepřikládal zásadní důležitost a soustředil se na jiné otázky. Srov. (Marx, Engels, & Lenin, 1973, stránky 132, 224).

⁵⁴ Srov. (Attwood, 1999, str. 8), (Meyer, 1978).

podmínek týče.⁵⁵ Žena zůstala v marxistické teorii definována především svou schopností, „přirozenou touhou“ a společenskou povinností rodit děti.⁵⁶

Paradoxním byl i marxistický přístup k problematice sexuality a sexuální morálky. Marxismu chyběla zevrubnější analýza sexuality, navíc německá sociální demokracie a později i bolševici převzali v otázkách sexuality viktoriánskou morálku,⁵⁷ kterou marxisté chápali jako přirozenou a nikoli jako sociálně konstruovanou. Přestože Engels spojuje vznik monogamie a s ní spojené morálky s vnějšími příčinami, není, stejně jako Bebel či později Lenin, schopen si představit společnost bez ní, a to přes to, že objektivní příčiny k jejímu vzniku již pominuly.⁵⁸ Sexuální konservatismus a homofobie byl společným rysem většiny marxistických teoretiků.⁵⁹

Marxistická teorie představuje podivuhodnou směs racionalistických a romantických pohledů na ženu, a při argumentaci volně přechází mezi užitím různých diskursů.⁶⁰ Z výše uvedeného vyplývá, že jakkoli byl marxistický pohled na ženu ve své době revoluční a z pohledu ženské emancipace přínosný, měl také své vážné limity. Marxismus chápal manželství a lidskou přirozenost jako sociálně konstruované a tudíž měnitelné fenomény. Zároveň si uvědomoval a cíleně se snažil odstranit podřízené postavení ženy, které v jeho pojetí pramenilo především z ekonomické závislosti ženy na mužských příbuzných a její nerovnoprávné pozici v právním systému. Marxistický (racionalistický) důraz na schopnost žen zapojit se do produkční sféry spolu s pochopením a oceněním ekonomického významu domácích prací můžeme chápat jako jeho hlavní přínos k emancipaci žen. Podřízení ženské otázky otázce třídní však mělo za následek relativní nezáměr o analýzu a teoretické rozpracování problematiky emancipace žen. Přestože marxisté chápali manželství a lidskou přirozenost jako sociálně utvářené fenomény, nebyli schopni reflektovat a zpochybnit tradiční dělbu práce, genderové role, morálku a názory na lidskou sexualitu a mateřství. V těchto otázkách zastávali tedy spíše romantizující stanoviska. Díky tomu nedošlo k redefinici genderových rolí ale pouze k multiplikaci genderových rolí ženy a znásobení nároků na ni kladených. Zároveň zůstala role muže beze změn. Přesvědčení, že ke změně vztahů mezi pohlavími dojde po zrušení soukromého vlastnictví samovolně, mělo za následek

---

⁵⁵ Srov. (Attwood, 1999, stránky 9-10), (Buckley, 1989, str. 26).

⁵⁶ Srov. (Holt, 1980, str. 98).

⁵⁷ Srov. (Holt, 1980, str. 102).

⁵⁸ Blíže viz (Engels, 1979).

⁵⁹ Je příznačné, že teoretického rozpracování sexuality a společenských rolí se marxismu-leninismu dostalo až z pera žen I. Armandové a A. Kollontajové. Zároveň je příznačné, že ve straně se svými názory narazili. Srov. (Buckley, 1989, stránky 48-53) Ke sexuálnímu konzervatismu zakladatelů marxismu-leninismu srov. (Marx, Engels, & Lenin, 1973, stránky 203-206, 211-218), (Buckley, 1989, str. 53), (Meyer, 1978, str. 98), (Fitzpatrick, 2000, str. 142).

⁶⁰ Mezi nejčastěji užívané diskursy patří biologizující diskurs, diskurs socializace a individualismu a genderového esencialismu, tak je definuje (Zábrodská, 2009, stránky 98-110).

nepřipravenost komunistických elit v této otázce a absenci konkrétních do důsledků promyšlených plánů.

2.2. Vývoj ženské otázky v carském Rusku

Únorová revoluce roku 1917 a následné uchopení moci Bolševiky na podzim téhož roku započala do té doby svým rozsahem a hloubkou nevídanou společenskou přestavbu v jedné z nejlidnatějších zemí té doby. Ačkoli se nový režim oficiálně přihlásil k marxismu, materiální situace revolučního Ruska stejně jako jeho kulturní tradice a společenská struktura způsobily, že řada požadavků a podmínek obsažených v teoretických spisech mohla být naplněna jen z části nebo vůbec. Výsledná podoba nového režimu tak byla kompromisem mezi teorií a materiální a společenskou situací revolučního Ruska. Jak sami marxisté tvrdí: člověk je utvářen prostředím v kterém žije. Jak tedy vypadalo prostředí, které utvářelo jak samotné revolucionáře, tak jejich oponenty i objekty jejich snah. K zodpovězení této otázky je nutno vrátit se k imperiálnímu Rusku a blíže se podívat na postavení a chápání ženy mezi radikální i liberální inteligencí, stejně jako v tradiční venkovské společnosti či aristokratických kruzích.

Početně největší složku ruského obyvatelstva tvořili rolníci žijící ještě v tradičních strukturách patriarchálně organizované široké rodiny, kteří byli teprve v polovině 19. století vyvázáni z nevolnictví.⁶¹ Konzervatismus a odpor k změnám byl bez rozdílu hluboce zakořeněn v obou pohlavích. Západní individualismus stejně jako marxistický ideál rovnosti pohlaví jim byl neznámý, a to jak ve smyslu, že s ním většinou nebyli obeznámeni, tak i v tom smyslu, že byl pro ně nepochopitelný. Dělnické prostředí bylo jen o málo méně konzervativní než rolnický venkov, a to především proto, že se teprve utvářelo, řada dělníků přicházela do měst z venkova a přežívaly v něm ještě staré patriarchálně-konzervativní modely genderových vztahů. Úsilí nového režimu o nastolení rovnosti pohlaví tak bylo revolucí „shora“, přičemž toto úsilí mohlo být a bylo prostým obyvatelstvem jak přijato za své, tak i odmítáno či prostě ignorováno.

V aristokratických kruzích, stejně jako v byrokratickém aparátu, rodící se podnikatelské vrstvě a církevní hierarchii, byl konzervatismus v otázkách genderových vztahů součástí tradicionalistické směsi několika anti-ismů, v níž se prolínaly a vzájemně podporovaly a dokazovaly různé argumenty ve společném odporu k západnímu liberalismu, Židům, socialismu a ženské emancipaci. Argumenty těchto konzervativců byly sice rozpracovanější

---

⁶¹ Srov. (Švankmajer, Veber, Sládek, Moulis, & Dvořák, 2008, stránky 281-287).

avšak ne nepodobné rolnickým. Opíraly se především o historizující, moralizující či náboženské argumenty a silný nacionalistický šovinismus. S počátkem nového století se začaly objevovat argumenty přejímané od odpůrců feminismu ze Západu. Přesto, až do revoluce, zde hrál vědecký či medicínský diskurs, který byl oporou odpůrců feminismu na Západě, překvapivě malou roli, neboť universitní prostředí a lékařská profese tvořily od 60. let 19. století zázemí liberálního feminismu.⁶²

Ruský liberální feminismus zrozený v ideově uvolněné atmosféře Alexandrovských reforem se od svých západních protějšků se odlišoval především svými politickými úspěchy, sociálním složením a s počátkem nového století i svým sociálním (ale nikoli socialistickým) zaměřením na širší vrstvy. Mezi politické úspěchy patří například, již v 60. letech získaný, přístup k universitnímu vzdělání nebo vlivná kampaň za volební právo pro ženy do nově otevřené Dumy. Tato kampaň ač díky vypuknutí 1. světové války nenaplněná, může být považována za úspěšnou. Liberálním feministkám se podařilo získat spojence v podobě družstevního hnutí a strany kadetů, díky nimž získaly hlas v Dumě. Jejich agitace mezi dělnicemi za volební právo pro ženy se pak stala hrozbou a konkurencí levicovým hnutím a jak bolševiky, tak i menševiky přesvědčila o nutnosti zabývat se specificky ženskými problémy, pokud chtějí získat podporu dělnic. Ačkoli většina ruských liberálních feministek pocházela obdobně jako na Západě ze středních vrstev,⁶³ díky volnému přístupu k vyššímu vzdělání byly ruské feministky, na rozdíl od svých západních protějšků, většinou ekonomicky nezávislé s vlastní praxí nebo zaměstnáním.⁶⁴

Relativně uvolněná atmosféra Ruska 60. let 19. století se stala také živnou půdou pro různé radikální kroužky a hnutí. Ideový svět ruské radikální inteligence byl do značné míry dítětem palčivého sevření mezi autoritářským režimem a apatickými a nevzdělanými masami. Frustrace pramenící z vědomí si nespravedlivosti společnosti a zároveň vlastní bezmocnosti vedla k přesvědčení, že pouze radikální a totální přestavba společnosti může změnit Rusko. Neúspěch programu „chození mezi lid“ v polovině 70. let 19. stol. pak vedl k přesvědčení, že této změny lze dosáhnout pouze násilnou revolucí a nikoli obrodou národa.⁶⁵ Ruský radikalismus, kterému dominoval patos „vše nebo nic“, tak odmítl jak hodnotový systém

---

⁶² Srov. (Stites, 1978, stránky 45, 51, 58).

⁶³ Používám zde tento termín, ačkoli jsem si vědom toho, že v Ruském prostředí měly střední vrstvy odlišné sociální složení než na Západ s vyšším podílem státní byrokracie, nižší šlechty a pozemkových vlastníků, důstojnického sboru a duchovních a naopak s nižším podílem kupeckých a měšťanských rodin.

⁶⁴ Srov. (Stites, 1978, stránky 58-59).

⁶⁵ Srov. (Buckley, 1989, str. 28), (Zubov & (ed.), 2014, str. 88), (Malia, 2004, stránky 76-77).

autokratického Ruska, tak západní reformní ideály. Jeho cílem bylo naráz osvobodit všechny lidské bytosti od útlaku a to včetně žen.⁶⁶

Rovnost pohlaví (v teoretické rovině) byla v ruských radikálních kruzích všeobecně uznávaná, ačkoli v praxi jí bylo dosaženo jen částečně. Ženy hrály v radikálních hnutích důležité role, podílely se na všech typech aktivit včetně atentátů a těšily se rovnostářskému chování ze strany svých protějšků, což bylo kromě ideových důvodů dáno i ryze prozaickým nedostatkem lidí, tvořily však pouze menšinu mezi radikály a jen zřídka se staly součástí rozhodovacích a řídicích procesů. Většina zastávala v hierarchii radikálních hnutí jen sekundární a nižší pozice a na vyšší pozice se dostaly zpravidla díky spřízněnosti s vysoce postaveným mužem nebo nedostatku vhodných mužů.⁶⁷

Výrazem hérojského patosu ruské inteligence a egalitářského přístupu k ženám byla doktrína o boji za „společnou věc“, která se zformulovala a byla obecně přijata na přelomu 60. a 70. let a jež chápala otázku ženské emancipace přímo spojenou s emancipací všech ostatních skupin obyvatelstva. Tato doktrína byla jen artikulací již existujícího egalitářského postoje, který v radikálních kruzích panoval.⁶⁸ Vzhledem k menšinovému podílu žen mezi radikály a jejich mizivému vlivu na formulování teorie se však „boj za společnou věc“ stal pro ženské emancipační snahy pastí. Díky doktríně o společném boji se ženy dostaly do intelektuálního vleku mužů a nebyly schopny formulovat své specifické požadavky. Relativní úspěch feministických požadavků v průběhu 60. let spolu s touto doktrínou pak vedl řadu radikalistek včetně bolševiček k přesvědčení, že ženská otázka je již vyřešena.⁶⁹ Řada z nich se proto soustředila na „společný boj“ a rezignovala na feministickou problematiku. Témata jako sexualita, mateřství, morálka či genderové role tak zůstaly neproblematizované a na okraji zájmu. Ačkoli ženy v radikálních hnutích byly schopny plnit různé role, podržely si tradiční vnímání ženské přirozenosti, sexuality a morálky⁷⁰ a pokud to bylo možné, soustředily se většinou na působení v tradičních ženských doménách - péči o děti, vzdělání a lékařství.⁷¹ Ani prostředí ruské radikální levice tak nebylo schopno zformulovat alternativu tradičním modelům ženského chování, diskursu přirozenosti a dělby práce mezi pohlavími.

Z výše popsaného vyplývá, že intelektuální tradice ruské levice nebyly v otázce ženské emancipace v zásadním rozporu s tím, jak ji chápali marxisté, a marxismus do ruského prostředí nepřinesl (co se týče ženské problematiky) žádné revoluční myšlenky. Marxisté

---

⁶⁶ Srov. (Stites, 1978, str. 46).

⁶⁷ Srov. (Stites, 1978, stránky 50, 60), (Clements, 1980, stránky 67-68).

⁶⁸ Srov. (Stites, 1978, str. 49).

⁶⁹ Srov. (Stites, 1978, str. 59).

⁷⁰ Srov. (Stites, 1978, str. 62).

⁷¹ Srov. (Clements, 1980, stránky 69-70).

stejně jako starší radikálové uznávali (alespoň v teoretické rovině) rovnoprávnost žen a jejich teze o podřízení ženské otázky otázce třídní konvenovala se starší tezí o boji za „společnou věc“. Shodné názory panovaly i v otázkách sexuality, genderových rolí a morálky, které až na ojedinělé výjimky jakými byly například I. Armandová či A. Kollontajová nikdo neproblematicky a nezpochybněval.

Rusko představovalo společnost, jejíž drtivá většina byla výrazně konzervativní, tradicionalistická a misogynicky laděná. Početně slabá vrstva revolučně laděné levicově orientované inteligence, jakkoli se snažila vymezit vůči zbytku společnosti, však nezapřela v otázkách ženské emancipace vlivy okolního konzervativního prostředí a přejala řadu starých předsudků a stereotypů. V jejím jednání se promítala směs racionalistických a romantických postojů k ženě. Zatímco na jedné straně existoval závazek usilovat o rovnoprávnost žen a jejich účast na dění ve veřejné sféře, na druhé straně nedošlo ke zpochybnění a změně tradičních genderových rolí a vnímání ženské i mužské přirozenosti. Marxismus do tohoto prostředí přinesl jen málo inovativních teoretických prvků, jako například důkladnější analýzu funkcí rodiny.

2.3. *Sovětský model řešení ženské otázky*

„Sovětský model“ řešení ženské otázky, který byl (možná) po druhé světové válce naroubován na českou společnost, nevycházel pouze z teoretických děl klasiků marxismu-leninismu, ale především z praxe Sovětského svazu, která byla kompromisem mezi teoretickými požadavky a ideály a realitou Sovětského svazu. Jak se tato realita s průběhem doby měnila, docházelo i ke změnám v přístupu a ve způsobech řešení ženské otázky. Pro účely této práce převzal autor členění vývoje ženské otázky do několika distinktivních období, které užívá ve svých pracích M. Buckleyová. Ta vytvořila na základě sledování proměn v právních úpravách (rodinné právo, pracovně právní ochrana ženy, právo na potrat atd.), organizační strukturu KSSS (existence a postavení speciálních oddělení KSSS pro práci mezi ženami) a ideologii a propagandě chronologické členění vývoje do pěti různých fází přístupu k ženské otázce v SSSR a to: období od Říjnové revoluce do r. období od r. 1928, od r. 1928 do Stalínovy smrti v 1953, období od r. 1953 do pádu Chruščova v r. 1964, období od nástupu Brežněva do nástupu Gorbačova a poslední období od nástupu Gorbačova do zániku sovětského svazu.⁷² Pro účely této práce jsou relevantní pouze první tři z rozlišených období,

---

⁷² Srov. (Buckley, 1989, str. 12) Dělení a změny v politice rozpoznává i např. (Lapidus, 1978, str. 125).

přičemž autor dlouhé „Stalinovo“ období rozdělil na základě studia další literatury na dvě specifická období rozdělená vypuknutím Velké vlastenecké války.

2.3.1. Ženská otázka ve 20. letech – r. 1917 - 1928

Rusko, v němž se v říjnu (listopadu) 1917 chopili moci Bolševici, bylo vyčerpané čtyřmi roky krvavé poziční války. Staré mocenské a správní infrastruktury ležely v troskách a rozvrácená, zbídačená společnost byla zbavená svých tradičních autorit. Impérium se drolilo, jak se jednotlivé neruské národy hlásily o nezávislost, a ekonomika zkolabovala. Nová vláda vzešlá z revolučního kvasu slibovala radikální sociální transformaci, která měla navždy odstranit vykořisťování člověka člověkem, nerovnost mezi lidmi a jež měla přinést novou svobodu spravedlnost pro všechny, ženy nevyjímaje. Ve skutečnosti však o tak rozsáhlou transformaci kromě úzké skupinky radikálních intelektuálů nikdo nestál. Rolníci chtěli především pozemkovou reformu, dělníci vyšší platy, lepší pracovní podmínky a právo na stávku, inteligence odstranění cenzury a policejního dohledu, obchodníci a podnikatelé zas volnější trh a prozápadně orientované Rusko a vojáci ti chtěli prostě jen domů.⁷³ Bolševický převrat zprvu nepřinesl ani slibovaný mír ani klid tolik potřebný jak pro obnovu válkou poničené ekonomiky, tak pro bolševiky plánované přeměny. Namísto toho se země ponořila do čtyřleté občanské války, jejíž details zde však nebudeme popisovat.⁷⁴

Realita revolučního Ruska a poválečná konsolidace ve 20. letech způsobila, že komunistické představy a ideály nemohly být ať již z důvodu odporu většinově konzervativního ruského prostředí nebo nedostačujících materiálních podmínek naplněny a výsledná podoba sovětské politiky tedy byla ve 20. letech do značné míry kompromisem mezi imperativem teoretického ideálu a okamžitými politickými potřebami KSSS. Ve dvacátých letech byla bolševická politika vůči ženám do velké míry určována marxistickou ideologií.⁷⁵

Materiální situaci, ve které se nacházel Sovětský svaz ve 20. letech lze rozlišit dvě distinktivní období, která měla závažný dopad zejména na ekonomické postavení žen ve společnosti. První je tradičně označováno jako období „Válečného komunismu“ druhé je v literatuře označováno jako Nová ekonomická politika čili NEP. Přes zjevné rozdílné dopady

---

⁷³ Srov. (Buckley, 1989, str. 28), (Lapidus, 1978, str. 115), (Švankmajer, Veber, Sládek, Moulis, & Dvořák, 2008, stránky 341-342).

⁷⁴ Bližšímu studiu problematiky nástupu Bolševiků k moci a k občanské válce v Rusku viz: (Švankmajer, Veber, Sládek, Moulis, & Dvořák, 2008, stránky 324-354), (Zubov & (ed.), 2014, stránky 367-687), (Figes, 2000), (Pipes, 1998).

⁷⁵ Srov. (Buckley, 1989, str. 19).

těchto období na materiální postavení žen, zůstala v průběhu obou uvedených období sovětská politika a ideologie konzistentní.

Pozice nového režimu byla po revoluci nestabilní⁷⁶ a závislá na schopnosti rychle zkonsolidovat moc a zajistit si širší a stabilní podporu, mimo jiné i žen.⁷⁷ Nová vláda, zčásti z praktické potřeby získat si podporu žen doma, zčásti z ideových důvodů a z části z propagandistických důvodů navenek v průběhu občanské války kodifikovala řadu zákonů, jež alespoň formálně nastolovaly rovnoprávnost žen s muži a zaručovaly jim plná občanská práva. Novou ústavou bylo ženám zaručeno aktivní i pasivní volební právo a rovné postavení s mužem. Byla upravena pracovní legislativa tak, aby ve státním sektoru platila zásada „stejný plat za stejnou práci,“ dále ženy získaly nárok na 16 týdenní mateřskou dovolenou, rovný nárok na nemocenské pojištění a stejný přístup ke vzdělání jako měli muži. Občanský zákoník z roku 1918 umožnil volný přístup k rozvodu, svobodu obou manželů nakládat neomezeně s vlastním majetkem či se rozhodnout o místě bydliště. Zároveň byl zrušen status nelegitimního dítěte. Rokem 1920 byly legalizovány lékaři prováděné potraty a v roce 1922 bylo nově upraveno dědické právo.⁷⁸

Nové zákony byly přijaty v době fungování tzv. válečného komunismu a vyhraněné situace občanské války, kdy se mladý bolševický režim snažil získat podporu širokých vrstev a splnit, alespoň na papíře dané sliby, které nemohl pro objektivní překážky splnit v praxi. Nové zákony vycházely z ideových požadavků marxismu a jejich společným jmenovatelem byla snaha sejmout z lidí co nejvíce omezení svobodné vůle. Kromě toho však sledovaly všechny zákony i praktické cíle, jakými byla třeba snaha omezit počet úmrtí a nemocnost žen, které podstoupily nelegální potrat, omezit dětskou úmrtnost či snaha omezit vliv církve atd.⁷⁹

Nové zákony zákonodárství společně s válkou a revolucí přinesly ohromné sociální proměny, které se samozřejmě dotkly i žen. Události Světové války po ní následující občanské války a s ní spojeného tzv. válečného komunismu, jak byl později nazýván systém rozsáhlého zestátnění podniků, drastických rekvizic na venkově a praktického zrušení trhu a jeho nahrazení přidělovým systémem, poskytly ženám pracovní příležitosti⁸⁰ a částečnou či

---

⁷⁶ Krom bílé opozice se museli Bolševici v prvních letech u moci vypořádat i s řadou rolnických povstání, která byla početně silnější než Bílá vojska a přímo ohrožovali jejich moc, zejména pokud by se podařilo spojit se jim s Bílou opozicí. Podpora lidí tedy i žen byla tedy nezbytná k zachování klidu v zázemí. K příčinám porážky Bílých a lidovým povstáním blíže viz. (Zubov & (ed.), 2014, stránky 655-668), (Figes, 2000, stránky 699-710)

⁷⁷ Otevřené úsilí o získání žen dokumentuje např. Leninův projev na IV. konferenci bezpartijních žen v Moskvě v r. 1919 (Marx, Engels, & Lenin, 1973, stránky 122-129, 227).

⁷⁸ Srov. (Buckley, 1989, stránky 34-36), (Pipes, 1998, str. 313).

⁷⁹ Srov. (Buckley, 1989, str. 35), Někteří autoři uvádí, že se režim některými svými opatřeními snažil nepřímo rozbít model tradiční rodiny. Srov. (Figes, 2009, stránky 43-44).

⁸⁰ Zaměstnanost žen v průmyslu od r. 1917 v absolutních číslech stále rostla, v poměru k zaměstnanosti mužů však zůstávala stále stejná vzhledem k tomu, že počet dělníků – mužů rostl ještě rychleji. Srov. (Ilič, 1999, stránky 28-31).

úplnou ekonomickou nezávislost spojenou s vlastním výdělkem. Zároveň dokázaly ruské společnosti, že ženy jsou schopné zaujmout pracovní místa mužů ve výrobě. Na druhé straně však zvýšené nároky na objem výroby a s tím spojené nároky na dostatek pracovní síly vedly k ignorování nově uzákoněných ochranných předpisů, potlačování občanských práv, zejména práva na stávkou, a k devastaci venkova drastickými rekvizicemi a válečnými událostmi. Zaměstnanost žen byla však zároveň spojena v povědomí lidí s extrémními událostmi.

Přestože zvýšená poptávka po ženské pracovní síle výrazně omezila prostituci, vedly válečné události Velké a občanské války a s nimi spojený rozvrat společnosti a zvýšená horizontální fluktuace obyvatel a později i některé z nově přijatých zákonů (zejména nový velmi jednoduchý přístup k rozvodu a potratům) k prudkému nárůstu promiskuity a uvolnění tradiční morálky.⁸¹ Mnoho lidí muselo v krátké době řešit do té doby nezvyklé osobní a mezilidské vztahy a problémy, což podnítilo četné debaty o uspořádání mezilidských vztahů a vztahů mezi pohlavími zvláště.

Zvýšená zaměstnanost žen v době Velké války a válečného komunismu přinesla ženám tzv. dvojí břemeno placené práce mimo domov a neplacené domácí práce. Vzniklá situace měla být dle bolševických představ řešena kolektivizací domácích prací. Mladý bolševický stát ovšem neměl dostatek prostředků k vybudování potřebných zařízení a natož k jejich provozu. Kolektivizace domácích prací totiž znamenala převedení ohromného množství dosud neplacené práce na práci placenou. Státu rozvrácenému dlouhým konfliktem se prostě nedostávalo prostředků, a tak jen malý zlomek dětí mohl navštěvovat předškolní zařízení a pouze malý objem domácích prací byl převeden na kolektivní instituce.

Sílicí odpor vůči válečnému komunismu, který vyvrcholil březnu 1921 Kronštadtským povstáním, nakonec přinutil bolševiky ustoupit ze svých představ a zavést NEP (Novou ekonomickou politiku), jež znamenala částečný návrat ke kapitalistickému hospodářství.⁸² Ačkoli si centrální vláda podržela kontrolu nad klíčovými velkými závody, bylo opět povoleno soukromé drobné podnikání a došlo k obnově trhu, byť v omezené míře. NEP, demobilizace a přechod na mírovou výrobu vyvolal velkou vlnu nezaměstnanosti, která tíživě dopadla na ženy, především na městské dělnice. Díky ochranné legislativě a nižší kvalifikaci

---

⁸¹ Naprostý extrém a lidské tragédie představovaly dekrety o zrušení soukromého vlastnictví žen (tj. manželství), případně zavádějící všelidové tj. společné vlastnictví žen, které v letech 1918-1919 byly vydávány v některých ruských oblastech. Srov. (Zubov & (ed.), 2014, str. 679). Dále srov. (Figes, 2000, stránky 689, 690), (Pipes, 1998, str. 314).

⁸² K bližšímu studiu této problematiky viz. (Švankmajer, Veber, Sládek, Moulis, & Dvořák, 2008, stránky 356-370), (Zubov & (ed.), 2014, stránky 691-775), (Fitzpatrick, 2000, str. 139), (Pipes, 1998, str. 314).

se ženy staly pro zaměstnavatele neatraktivní pracovní silou a mnoho z nich se tak dostalo do opětovné ekonomické závislosti na mužích.⁸³

Stejně dvojsečně jako ochranné zákony se projeví i nové zákony týkající se rodiny. NEP znamenal pro řadu žen opětovnou ekonomickou nesamostatnost, díky níž pro ně opuštění muže, který však takto omezen nebyl, bylo extrémně obtížné. Snadný přístup k rozvodu tak znamenal větší svobodu pro muže než pro ženy. Ačkoli podle rodinného zákona z r. 1918 manželé měli vůči sobě navzájem a vůči svým potomkům vyživovací povinnost i po rozvodu, vymahatelnost alimentů byla díky vysoké horizontální fluktuaci a chaotickým poválečným poměrům v administrativě mizivá.⁸⁴ Dvojsečné bylo i ustanovení rodinného zákona z ledna 1918, které stanovovalo, že v případě rozvodu si každý z manželů smí ponechat majetek nabytý vlastní prací během trvání manželství. Za situace, kdy řada žen byla bez vlastního příjmu, a muž byl jediným živitelem rodiny, to znamenalo, že v případě rozvodu si muž mohl ponechat většinu majetku, neboť byl nabyt pouze jeho prací.⁸⁵

Těživá ekonomická situace vedla řadu žen k prostituci, která během války a válečného komunismu téměř zmizela a nyní se opětovně začala rozmáhat.⁸⁶ Alarmujících rozměrů narostl počet potratů, které byly díky nedostatku jiných prostředků v podstatě jedinou antikoncepcí⁸⁷ a počet opuštěných dětí, které tvořily výrazný sociální problém a ekonomickou zátěž pro stát. Řada žen totiž z ekonomických důvodů opouštěla své děti, čímž se rozšiřovaly již tak široké řady bezprizorních toulajících se válečných siroteků. Situace byla navíc v r. 1922 zkomplikována škrtky ve vládních výdajích na sociální sféru, kvůli nimž byla zavřena řada jeslí, školek a ubytoven pro svobodné matky.⁸⁸ Po zbytek 20. let pak probíhalo postupné omezování státní podpory a zpřísnování podmínek k jejímu získání.⁸⁹

V r. 1926 byl přijat nový systém zákonů upravujících manželství, rozvod, rodinu a opatrovnictví. Byla to reakce režimu na některé sociální dopady nově přijatých zákonů z počátku 20. let a nastolení NEP. Jeho primárním cílem bylo posílit pozici ženy v manželství a poskytnout jí lepší ochranu v případě rozvodu. Zákon nově zavedl společné vlastnictví manželů, které v zákoně z roku 1918 nebylo, a tím byla de facto uznána hodnota domácích prací. Zároveň byly (pro ženy výhodně) upraveny a zpřesněny podmínky vyživovací

---

⁸³ Srov. (Attwood, 1999, str. 24), (Buckley, 1989, str. 39). Některé novější studie poznamenávají, že nezaměstnanost žen nebyla plošná ale pouze v některých segmentech průmyslu. Celková zaměstnanost, žen pak v absolutních číslech rostla i přes období NEP. Srov. (Ilič, 1999, stránky 28-31).

⁸⁴ Srov. (Buckley, 1989, str. 38), (Attwood, 1999, str. 40).

⁸⁵ Srov. (Holt, 1980, str. 93).

⁸⁶ Srov. (Attwood, 1999, str. 24).

⁸⁷ Srov. (Attwood, 1999, str. 24).

⁸⁸ K potratové politice ve 20. letech srov. (Cigánek, 2010, stránky 56-59), (Holt, 1980, str. 100).

⁸⁹ Srov. (Buckley, 1989, str. 40),

⁹⁰ Srov. (Holt, 1980, str. 94), (Fitzpatrick, 2000, stránky 143-144), (Buckley, 1989, stránky 40-41).

povinnosti. Taktéž bylo blíže definováno registrované (úřední) manželství a de facto manželství (úředně neregistrované sňatky – většinou církevní). Definice a zavedení stejných povinností v de iure i de facto manželstvích byla klíčová pro ochranu žen, které žily v de facto sňatcích, a jichž byla stále většina, neboť zejména rolnické prostředí se plně spokojovalo s pouze církevní svatbou. Nový zákon měl výrazně ochranný ale i konzervativní charakter a měl propagovat stabilitu a zodpovědnost v manželském soužití. Zároveň vycházel vstřícně přáním drtivého množství žen, kterým nová legislativa vzala právní a existenční jistoty.⁹⁰ Ačkoli se stát pokusil v novém rodinném zákoně posílit pozici rodiny, zachovala legislativa z r. 1926 většinu svobod, které přinesla první vlna revolučních zákonů upravujících rodinné soužití lidí.

Sociální změny v ruské společnosti po bolševickém převratu, daly podnět k řadě debat, ať již na stránkách tisku nebo na stranických i odborných kongresech, o ideálním uspořádání vztahů mezi pohlavími, jejich společenské roli a přirozenosti v nové komunistické společnosti, přičemž do r. 1928 byly tyto debaty jen minimálně omezovány a svazovány stranickou linií. Nové zákony otevřely ženám nové možnosti, nemohly však změnit zakořeněné stereotypy a zvyky ruské společnosti, což si část bolševických teoretiků např. Lenin, Trocký, Kollontajová a Armandová uvědomovala, propagovala nutnost přeměny společenských vztahů a zdůrazňovala nutnost aktivního využívání nově nabytých práv ženami a zapojení žen do veřejného života.⁹¹

Většina jejich úsilí se však zaměřila na transformaci rodiny, jež se zbavena své ekonomické i reprodukční funkce měla se změnit na svazek dvou svobodných lidí, a pozvednutí politické uvědomělosti žen a získání jejich podpory pro nový režim.

Hlavním způsobem docílení transformace rodiny, mělo být již zmíněné částečné nebo úplné převedení starosti o dítě a domácí práce na státem organizované instituce.⁹² Toto řešení mělo, kromě praktických potíží v podobě materiálního nedostatku, i zásadní teoretické problémy. Hlavní problém spočíval v tom, že nově zakládané instituce měly dále zůstat vedené a obsluhované ženami. Nešlo tedy o redefinici genderových rolí muže a ženy, ale pouze převedení tíhy domácích prací z jednotlivce na kolektiv.⁹³ Zastánci kolektivizace domácích prací se museli potýkat i s problémem, jak přesvědčit nejen konzervativní a převážně venkovské obyvatelstvo k účasti a využívání těchto zařízení, ale i odpůrce uvnitř strany, kteří odmítali poskytnout nezbytné prostředky na kolektivní zařízení. Nedostatek politické vůle a

---

⁹⁰ Srov. (Buckley, 1989, stránky 40-43).

⁹¹ Srov. (Buckley, 1989, str. 44), (Pipes, 1998, str. 314), (Figes, 2000, str. 689).

⁹² Srov. (Buckley, 1989, str. 48).

⁹³ Srov. (Heitlinger, Marxism, Feminism and Sex Equality, 1980, stránky 16-17).

podpory veřejnosti, k provozu těchto institucí, pak vedl k tomu, že nedosáhly takové míry a kvality, aby se stali reálnou a žádanou alternativou k individuálním domácnostem.⁹⁴

Většina bolševiků se před rokem 1917 stavěla negativně k samostatným ženským organizacím v rámci bolševického hnutí, s poukazem na jejich zbytečnost, neboť vyřešením třídní otázky se dle marxistické ideologie měla vyřešit i otázka ženská.⁹⁵ V průběhu revolučního r. 1917 si bolševické vedení uvědomilo, jak potřebu získat pro revoluci podporu žen, tak i jejich nízké „politické uvědomění“, které „stálo v cestě“ tomu, aby ženy podporovaly nový režim. Ženy byly považovány za méněcenné a zaostalé bytosti, které potřebují zvýšenou míru péče k tomu, aby se pozvedla úroveň jejich politické uvědomělosti. Zároveň však byly vnímány jako důležitá síla ať již ekonomická či politická a nedostatek jejich podpory byl pocíťován jako závažný problém.⁹⁶

Otázka jak závažný tento problém je a jak jej vlastně vyřešit vyvolávala četné teoretické rozepře uvnitř strany, přičemž všechny tyto problémy se promítly do existence Ženotdělu (Ženský odbor Sekretariátu Ústředního Výboru KSSS). Ženotděl vznikl na podzim 1919 jako speciální stranický orgán pro práci mezi ženami, které měl oslovit jako specifickou skupinu společnosti tomu přizpůsobeným přístupem a tématy. Měl tři primární cíle. Prvním bylo rozšířit vliv strany mezi prosté dělnice a rolnice a získat pro nový režim jejich podporu. Druhým úkolem bylo zapojit co největší počet žen do odborů, sovětů a stranické práce. Třetím cílem pak byla koordinace a výstavby závodních jídelen, společných prádelen, školek, jeslí a dalších institucí, které podle oficiální ideologie měly zajistit rovnost pohlaví.⁹⁷ Zaměření a činnost Ženotdělu byla stanoveno „shora“, a ačkoli zajisté docházelo na nižších úrovních státní a stranické správy k individuálním variacím, složil primárně stranickým potřebám a cílům. V průběhu 20. let byl na jednotlivé cíle Ženotdělu kladen rozdílný důraz a jeho aktuální politika se měnila dle potřeb strany, které v jednotlivostech mohly, ale nemusely být stejné jako potřeby obyčejných žen.⁹⁸

Ačkoli byl oficiálně schválen a na stranických sjezdech se mu v průběhu 20. let dostávalo pravidelného posvěcení,⁹⁹ měl samostatnou agendu a aparát, musel být Ženotděl na všech administrativních úrovních podřízen dohledu strany. Zároveň čelil Ženotděl až do svého rozpuštění v r. 1930 opakovaným výpadům konzervativně smýšlejících soudruhů a jeho

---

⁹⁴ Srov. (Heitlinger, *Marxism, Feminism and Sex Equality*, 1980, stránky 12-13).

⁹⁵ Srov. (Buckley, 1989, stránky 53-55). Lenin sám přiznával praktickou účelovost zřízení ryze ženských institucí v rámci strany (Marx, Engels, & Lenin, 1973, str. 220).

⁹⁶ Srov. (Buckley, 1989, str. 56), (Nečasová, 2011, str. 351).

⁹⁷ Srov. (Buckley, 1989, stránky 65-66), (Lapidus, 1978, stránky 120-121).

⁹⁸ Srov. (Buckley, 1989, str. 70).

⁹⁹ Srov. (Buckley, 1989, stránky 69-70). Tato podpora však nebyla samozřejmá a na všech sjezdech probíhala debata o smyslu existence Ženotdělu.

pracovnice musely opakovaně čelit projevům přetrvávajícího mužského šovinismu. Hlavním argumentem odpůrců Ženotdělu byla podřízenost ženské otázky otázce třídní. Podle jejich teze jakákoli speciální práce mezi ženami odváděla pozornost od důležitějšího třídní problematiky, která přestože byla formulovaná v universalistických termínech, v zásadě reflektovala pouze mužské problémy. Velkou roli zde hrála i obava z rozvoje tzv. buržoazního feminismu. Pozici Ženotdělu podkopával i fakt, že jeho existence byla brána od začátku jako dočasná, neboť jeho práce měla skončit v okamžiku, kdy ženy dosáhnou v politickém uvědomění úrovně mužů. V praxi pak musel Ženotděl čelit kromě různých individuálních projevů šovinismu, jak ze stranického tak i z mimostranického prostředí,¹⁰⁰ i opakovaným obviněním ze separatismu, buržoazního feminismu a porušování zákazu ustanovování frakcí.¹⁰¹

De facto defenzivní postavení, které Ženotděl zaujímal po celá 20. léta, vedlo k minimálnímu vlivu v rámci strany. To se projevilo i na neschopnosti zabránit počátkem 20. let škrtům v sociálních výdajích (které postihly především ženy) i vlastním rozpočtu. Nutnost držet se stranické linie pak (zejména v druhé polovině 20. let) vedla k slábnutí jeho vlivu dělnickém a rolnickém prostředí, jehož zájmy a požadavky nemohl Ženotděl efektivně bránit.¹⁰²

V průběhu 20 let proběhly v sovětském veřejném prostoru, ještě další debaty zapříčiněné sociálními proměnami. V důsledku Velké i občanské války, Říjnové revoluce a revolučního zákonodárství došlo v ruské společnosti k nebývalému uvolnění tradiční morálky a hodnot. To inspirovalo debaty o morálce a sexualitě. Přestože se řada lidí v důsledku tohoto musela vyrovnávat s obtížnými osobními situacemi, zůstávala sexualita na okraji zájmu většiny Bolševiků.¹⁰³ Řada prominentních bolševiků zastávala v této otázce konzervativní postoje, obdobně jako většina převážně venkovského obyvatelstva. Lenin sám ji považoval za „buržoazní téma“, které zbytečně odvádí pozornost od důležitějších problémů.¹⁰⁴ Jednu z mála výjimek mezi jinak konzervativními bolševiky představovala A. Kollontajová, jež si byla vědoma nemožnosti plné emancipace ženy bez nastolení rovnosti i v této otázce a která se právě proto snažila prozkoumat otázku sexuality, odstranit tzv. dvojí standart a vytvořit nový typ morálky.¹⁰⁵ Setkala se však s nepochopením, kritikou z řad svých soudruhů a sexistickými a moralizujícími výpady. V polovině 20. let byla prakticky umlčena, když

---

¹⁰⁰ Srov. (Buckley, 1989, stránky 97-102).

¹⁰¹ Srov. (Holt, 1980, stránky 104-106), (Lapidus, 1978, stránky 122-123).

¹⁰² Srov. (Buckley, 1989, str. 70).

¹⁰³ Srov. (Buckley, 1989, stránky 52-53).

¹⁰⁴ Srov. (Marx, Engels, & Lenin, 1973, stránky 211-218), (Buckley, 1989, str. 53), (Fitzpatrick, 2000, str. 142).

¹⁰⁵ Srov. (Buckley, 1989, stránky 49-50), (Pipes, 1998, str. 314).

musela v důsledku vnitrostranických sporů po smrti Lenina odejít do diplomatických služeb, což se v podstatě rovnalo exilu.¹⁰⁶

Další debaty probíhaly okolo témat mateřství či potratů. Nový režim ve své oficiální linii nikdy nezpochybnil „přirozený“ charakter mateřského pudu a mateřství jako primární roli ženy, která měla mít přednost v případě volby mezi prací a rodinou. Přesto však probíhaly debaty ohledně toho jak, za jakých podmínek a zdali vůbec má dojít ke skloubení produkční a reprodukční role ženy, a jaké to má implikace pro začlenění žen do společenské a politické sféry.

Legalizace a umožnění volného přístupu k potratům z počátku 20. let vyvolala polemiky, v nichž však téma ženské emancipace a právo ženy svobodně nakládat s vlastním tělem hrálo překvapivě malou roli. Oficiální zdůvodnění legalizace potratů zdůrazňovala časově omezený charakter tohoto opatření, jež bylo vynuceno těžkou ekonomickou situací, a snahu zamezit provádění ilegálních potratů, jejichž častým následkem byly problémy s dalším těhotenstvím či úplná neplodnost. Prim zde tedy hrála ochrana ženské reprodukční schopnosti, nikoli svoboda ženy. Odpůrci nové legislativy vycházeli buď z tradičních morálně-náboženských pozic, nebo užívali argument tvrdící, že v nové komunistické společnosti, kde bylo odstraněno vykořisťování člověka člověkem, nepanují takové podmínky, aby ženy neměly chuť mít děti. Všechny strany pak svorně nezpochybnily přirozenou touhu ženy po mateřství a naopak ženám upřeli právo na svobodnou volbu, kdy a zdali vůbec mít děti.¹⁰⁷

Zároveň došlo k proměně preferovaného estetického ideálu ženy. Nová komunistická žena se měla zbavit zbytečné „parády“ a kosmetiky. Komunistické ženské časopisy zdůrazňovaly krásu přirozenou, bez líčení a fyzickou zdatnost. Móda se inspirovala mužskými vzory, sukně nahradily krátké i dlouhé kalhoty a kožená bunda se stala ikonou příslušnosti ke komunistické straně. Proměna se neomezila pouze na fyzickou stránku. Znakem krásy se stalo sebevědomí, aktivnost a politická uvědomělost a pevný nebojácný charakter. Můžeme tedy říci, že nová socialistická žena byla zobrazována především racionalistickým přístupem.¹⁰⁸

Druhá dekáda dvacátého století přinesla do ruské společnosti obrovské množství revolučních změn a celá společnost se měnila. Směr, kterým se tyto změny ubíraly, ale nebyl

---

¹⁰⁶ K jejímu odchodu přispěly kromě non-konformních názorů na sexualitu a morálku i její účast v tzv. dělnické opozici. Srov. (Buckley, 1989, str. 65), (Veber, Leninova vláda (Rusko 1917-1924), 2003, stránky 97-99), (Zubov & (ed.), 2014, stránky 715-716).

¹⁰⁷ Kvůli všeobecným špatným materiálním podmínkám nového státu a špatné osvětě byly potraty v podstatě jedinou dostupnou antikoncepcí a jejich zákaz byl tedy značným zásahem do práva ženy nakládat se svým tělem a osudem.

¹⁰⁸ Srov. (Attwood, 1999, stránky 66-71).

dosud striktně určen rozhodnutím shora, ale v řadě případů byly výsledkem názorových střetů. Toto platilo i pro novou společenskou roli ženy. Tato nebyla předem dána a teprve se vytvářela ze střetu tradičního pravoslavného lidového názorového prostředí, spolu s mysoginsky laděnými bolševickými revolucionáři, tvářícími se, že ženská otázka neexistuje a vystupujících spíše romantického pojetí ženy a komunistickými revolucionářkami, které usilovaly o to, aby současně se změnou ostatních částí společnosti došlo i ke změně společenské role ženy, tak aby se tato mohla více seberealizovat, přičemž argumentovaly převážně z racionalistických pozic. Následující vývoj však jakékoli debaty a hledání správné cesty za participace dotčených utnul a na místo toho nastoupila shora direktivně určená role, plně podřízená ekonomickým a geopolitickým zájmům státu.

2.3.2. Ženská otázka v časech Velkého přerodu – r. 1928 - 1941

Na sklonku 20. let Stalin dokončil po sérii vnitrostranických bojů svůj nástup k moci a začal uplatňovat svoji vizi vývoje Sovětského svazu. Bolševická revoluce vstoupila do své thermidoriánské fáze.¹⁰⁹ V geopolitické oblasti znamenal nástup Stalina návrat k imperialistickým ambicím a cílům carského Ruska. V oblasti ekonomické s nástupem Stalina k moci skončilo období NEPu a byla zahájena socialistická akumulace v rámci jedné země. V oblasti kulturní a sociální přinesla Stalinova vláda nástup socialistického realismu a návrat k tradičním ruským konzervativním hodnotám.¹¹⁰

Na podzim roku 1928 byl oficiálně zahájen první pětiletý plán socialistické výstavby. Sovětský svaz upustil od marného vyčkávání na vypuknutí světové revoluce a s ní očekávanou materiální pomoc od nově vzniknuvších vyspělejších socialistických republik, a zahájil rozsáhlou industrializaci země. V situaci, kdy se Sovětský svaz nemohl spolehnout na zahraniční pomoc, a pro svoji neochotu splácet dluhy carského Ruska, ani na zahraniční půjčky, musel se při akumulaci zdrojů potřebných pro industrializaci obrátit na své vnitřní rezervy – sovětskou vesnici. Cílem této práce není popisovat detaily a hrůzy kolektivizace a industrializace, ale jejich dopadů na postavení žen a na obraz žen v propagandě.

---

¹⁰⁹ Jiní autoři používají srovnání s thermidorem r. 1794 a Velkou francouzskou revolucí ve vztahu k zavedení NEP např.: (Zubov & (ed.), 2014, stránky 693-695), (Figes, 2000, str. 690). Zde je pomyslný nástup kontrarevoluce spojen s opuštěním revolučních myšlenek v oblasti uspořádání mezilidských vztahů a postupným návratem k tradiční pravoslavné morálce a principům samoděržaví. Srov. (Fitzpatrick, 2000, str. 143), (Švankmajer, Veber, Sládek, Moulis, & Dvořák, 2008, stránky 374-376).

¹¹⁰ Blíže vývoji v SSSR od r. 1928 viz. např.: (Švankmajer, Veber, Sládek, Moulis, & Dvořák, 2008, stránky 371-396), (Zubov & (ed.), 2014, stránky 775-916), (Veber, Stalinovo impérium (Rusko 1924-1953), 2003), (Malia, 2004, stránky 150-317), ke kulturním a sociálním dějinám této epochy ruských dějin např.: (Fitzpatrick, 2000), (Figes, 2009).

V politické a organizační rovině znamenal nástup Stalina přeměnu strany na nástroj vykonávání jeho vůle a vize, což s sebou neslo ukončení všech vnitrostranických debat o politice strany. Umlčeny byly i všechny debaty kolem ženské otázky. Analytické úvahy o sexualitě, budoucnosti manželství, právu ženy na seberealizaci a právu rozhodovat o svém těle se staly tabu. V roce 1930 byla ženská otázka oficiálně prohlášena za vyřešenou. Rovnost pohlaví byla napříště odvozována od společenského vývoje v jiných částech společnosti (zejména industrializace a kolektivizace) a samostatná politika k dosažení rovnosti pohlaví byla tedy zbytečná. Seberealizace a žen a jejich rozvoj se mohl napříště uskutečnit pouze skrze práci na výstavbě komunismu. Byla postulována teze, že ženy překonaly svoji politickou zaostalost a neuvědomělost. Logickým vyústěním této teze, bylo zrušení Ženotdělu pro neúčelnost v roce 1930, při restrukturalizaci strany.¹¹¹ Ženy však byly příliš důležitá ekonomická veličina na to, aby byly zcela ignorovány stranou. V rámci agitačně propagačních oddělení strany proto byly zřízeny zvláštní sekce pro práci se ženami. Jejich náplní však byla pouze agitace mezi ženami k zabezpečení náborových akcí do průmyslu a plnění ekonomického plánu. I tyto sekce však byly v roce 1934 zrušeny s výjimkou problematických muslimských oblastí Sovětského svazu, kde byly pro specifické místní podmínky zachovány.¹¹²

V ekonomické rovině přinesla první pětiletka zásadní změny v postavení žen. Nově zahájená rozsáhlá výstavba průmyslu a kolektivního zemědělství potřebovala obrovské materiální zdroje i množství pracovních sil. Obrovská armáda nezaměstnaných žen v domácnosti přitom představovala ekonomický zdroj, který měl být a byl bezezbytku využit. Nezaměstnanost žen, která byla problémem druhé poloviny 20. let, byla téměř úplně eliminována.¹¹³ Většinu nových pracovních sil využitých při výstavbě průmyslu ve 30. letech tvořili ženy. V roce 1937 dosáhl podíl dělnic mezi městským dělnictvem 40%. Nárůst podílu žen na celkové zaměstnanosti však nebyl skokový ale pozvolný.¹¹⁴ Podle některých autorů ženy tvořily až 80% nových dělníků.¹¹⁵ Zvýšená zaměstnanost žen, však nepřinesla očekávanou rovnost pohlaví. Nová politika přinesla po nivelizaci 20. let opětovnou stratifikaci dělníků, jednak dle jejich kvalifikace, jednak dle průmyslového odvětví, ve kterém

---

¹¹¹Srov. (Buckley, 1989, stránky 103-105, 111-112).

¹¹² Společenský konzervatismus v muslimských oblastech Sovětského svazu byl větší než jiných částech státu a zároveň byl v rozporu s oficiální politikou. Zejména bránil vstupu ženám do zaměstnání, přičemž extenzivní růst pracovních sil byl jednou z dobových priorit režimu. Zachování existence ženských sekcí v muslimských oblastech bylo zřejmě i součástí širšího boje proti islámu ve 30. letech. Srov. (Buckley, 1989, stránky 124-125), (Zubov & (ed.), 2014, stránky 890-891).

¹¹³ Zaměstnanost žen se stala de facto ekonomickou nutností přežití, protože mzdová soustava byla cíleně vytvořena tak, aby muž sám ze svého platu nemohl uživit celou rodinu (Zubov & (ed.), 2014, str. 886). Dále viz např. (Fitzpatrick, 2000, str. 139).

¹¹⁴ Srov. (Attwood, 1999, stránky 80, 87), (Buckley, 1989, str. 113), (Ilič, 1999, stránky 35-42).

¹¹⁵ Srov. (Ilič, 1999, str. 40).

pracovali. Ženy sice byly postupně vpouštěny do všech dříve výlučně mužských profesí, nejednalo se však o obecný trend a ženy často musely čelit ústrkům a předsudkům ze strany mužských kolegů.¹¹⁶ Většina žen byla koncentrovaná v nekvalifikovaných, pomocných, a tedy hůře placených a respektovaných, profesích. Obvyklým jevem bylo i to, že ženy byly na pracovištích podřízeny mužským vedoucím. Navíc byly ženy soustředěny primárně do nepreferovaných průmyslových odvětví a zemědělství.¹¹⁷ Tento jev byl v roce 1931 oficiálně posvěcen vydáním seznamu povolání, která jsou výlučně určena pro ženy a seznamu povolání, které by měla být přednostně vykonávána ženami. Některé profese byly pak ženám na základě zdravotní argumentace zakázány úplně.¹¹⁸ Při tvorbě těchto seznamů, byla uplatněna romantická perspektiva pohledu na ženu, jako na bytost přirozeně domácí a ošetrovatelské povahy. Většina ženám určených pozic v ošetrovatelství, vzdělávání, lehkém průmyslu a ve službách, totiž kopírovala tradiční ženské role v domácnosti. O přetrvávajících předsudcích ohledně vhodných prací pro ženy svědčí i to, že i ženy, které měly potřebnou kvalifikaci pro odborné dělnické profese, často nemohly najít zaměstnání v této profesi, neboť na danou pozici byli upřednostňováni muži.¹¹⁹

Výstavba 30. let preferovala těžký strojní, hutní a důlní průmysl a vojenský průmysl. Prostředky určené na výstavbu komunálního bydlení a služeb, směřujících k převedení z kolektivního a tím pádem i racionalizaci a minimalizaci domácích prací, byly minimalizovány. Preference těžkého průmyslu vedla nejenom k tomu, že výstavba zařízení pro ulehčení domácích prací, školek a jeslí ustrnula, ale v mnoha případech vedlo k přesměrování preferencí až k uzavření již existujících zařízení.¹²⁰ Výstavba bytů a domů, zejména v rychle se rozvíjejících průmyslových centrech byla odsunuta na druhou kolej a bytová krize se stala realitou.¹²¹

Ekonomické změny 30. let šly ruku v ruce se změnami ve společenské rovině. Důsledky nové ekonomické politiky státu způsobily zdvojení společenské role ženy namísto její přeměny. Jelikož stát nemohl a ani nechtěl poskytnout prostředky na to, aby za ženy převzal jejich domácí a mateřské povinnosti (formou jejich kolektivizace) ženám zůstala jejich reprodukční role v domácnosti a při výchově dětí. K této nové roli ekonomická realita

---

¹¹⁶ Srov. (Attwood, 1999, stránky 90-91).

¹¹⁷ Srov. (Attwood, 1999, str. 87), (Buckley, 1989, str. 117), (Chapman, 1978, str. 226).

¹¹⁸ Vysoká potřeba pracovní síly nutná ke splnění stále se zvyšujícím cílům pětiletky vedla k tomu, že ochranné zákony a bezpečnostní nařízení (jak pro ženy, tak pro muže) byly zhusta obcházeny či ignorovány. (Attwood, 1999, stránky 90, 92), (Ilič, 1999, str. 56).

¹¹⁹ Je příznačné, že většina žen vyškolených na traktoristku, tento symbolizoval emancipace ženy na vesnici a dobytí mužského povolání, nesehnala až do války práci a na traktory usedly, až když muži odešli na frontu. Srov. (Attwood, 1999, stránky 95, 144).

¹²⁰ Srov. (Attwood, 1999, str. 84).

¹²¹ Srov. (Attwood, 1999, stránky 108-110), (Fitzpatrick, 2000, stránky 41, 46-53).

sovětského svazu přidala druhou produktivní roli ve sféře veřejné výroby. Tomu odpovídalo i zdvojení ideálních vlastností požadovaných po ženě a propagovaných v médiích. Kromě tradičně ženských vlastností odpovídajících romantickému pohledu na ženu, jakými jsou třeba submisivita vůči manželovi, něžnost, mateřská starostlivost, krása, křehkost, si ženy měly osvojit i nové mužské dovednosti jako sílu, kreativitu, ambicióznost, zarputilost, soutěživost. Žena se tedy měla stát osobou, která v práci byla mužem úderníkem a po práci obětavou manželkou a matkou.

Ekonomická poptávka po pracovní síle, spolu s vědomím ztrát na životech způsobených občanskou válkou, kolektivizací a čistkami, jakož i potřeba živé síly pro případné imperiální ambice, vedla k změně v politice státu ohledně mateřství a potratů.¹²² Předpoklad dalšího extenzivního rozvoje sovětského hospodářství s sebou přinášel požadavek na zajištění dostatku pracovní síly v budoucnosti. Vzhledem k tomu, že stát neměl dostatek prostředků k pozitivní motivaci svých občanů k zakládání početných rodin, a tomu, že v některých městských aglomeracích počet potratů dosahoval počtu živě narozených dětí, se úřady logicky uchýlily k razantnímu omezení potratů. V roce 1936 byly potraty zakázány, s výjimkou případů, kdy vedly k zdravotnímu ohrožení matky.¹²³ Oficiálním zdůvodněním pro tento krok byla teze, že hospodářské a společenské podmínky v posledních stádiích kapitalismu a v průběhu občanské války neumožňovali ženám plně si užít radosti mateřství a potrat, jako forma antikoncepce, znamenal zajištění únosné kvality života.¹²⁴ Naproti tomu v Sovětském svazu 30let byly podle oficiální teze podmínky natolik vyspělé a podpora matek natolik komplexní, že potratů již nebylo třeba, neboť mateřství ženy nikterak ekonomicky ani sociálně neohrožovalo. Zároveň byla zmiňována ochrana reprodukční schopnosti ženy neboť i lékařsky prováděné potraty znamenaly v sovětských podmínkách vážné ohrožení zdraví a další plodnosti ženy.¹²⁵ Mateřství bylo prezentováno jako zcela přirozené přání všech žen.¹²⁶

---

¹²² Celkové ztráty na životech způsobené občanskou válkou (včetně nerealizovaného přirozeného přírůstku) jsou odhadovány na 12 mil. osob. Důsledky kolektivizace, represí proti rolnictvu a uměle vyvolaného hladomoru jsou pak za stejných podmínek odhadovány na 9 mil. osob. Srov. (Zubov & (ed.), 2014, stránky 687-688, 814), (Figes, 2000, str. 718), (Veber, Stalinovo impérium (Rusko 1924-1953), 2003, stránky 138-139). K vědomí ztrát na životech jako motivu k zavedení potratů srov. (Cigánek, 2010, str. 61).

¹²³ Jednalo se o dekret Centrální výkonné komise Rady lidových komisařů o „O zákazu interrupcí o materiální pomoci vícečetným rodinám, rozšíření sítě porodnic, mateřských školkách a jeslí, zpřísnění trestů za neplacení výživného a o některých změnách rozvodového zákona“ (Cigánek, 2010, str. 60).

¹²⁴ Srov. (Cigánek, 2010, stránky 56-57), (Buckley, 1989, stránky 130-132), (Attwood, 1999, stránky 115-116).

¹²⁵ Srov. (Cigánek, 2010, str. 61).

¹²⁶ Je příznačné, že celá debata kolem potratů se soustředila na materiální podmínky mateřství a jestli jejich ideálního stavu již bylo nebo nebylo dosaženo a nikoliv na věci, které debatám o potratech dominují dnes, tedy právo ženy nakládat s vlastním tělem (tzv. pro-choice) a právo plodu na život (tzv. pro-life). Srov. (Fitzpatrick, 2000, str. 153).

Naopak pokud žena odmítala splnit svoji „sociální reprodukční povinnost“ a uchýlila se k potratu, byla označena za amorální a antisociální element a kriminalizována.¹²⁷

Obdobně byla kriminalizována a odsouzena i prostituce, která ze Sovětského svazu v 30. letech oficiálně zmizela. Stalinův „skok v před“ přinesl s sebou prudký pokles nezaměstnanosti a dostatek placené práce vně domácnosti. Ženy tedy dle teorie již neměly důvod se nadále prodávat a nemohly být „obětmi chudoby“. Pokud tak činily tak jen z asociálních a amorálních pohnutek, přičemž o reálné životní podmínky dotčených žen se nikdo nezajímal. Prostituce byla v Sovětském svazu od 30. let zakázána a soudně trestána.¹²⁸

Stát se však ve své natalitní politice neomezil pouze na kriminalizaci potratů a prostituce. Byla přijata řada opatření k stabilizaci rodiny a manželství, které mělo zabezpečit dobré a stálé prostředí pro výchovu početných dětí. Debaty o tom zdali manželství za komunismu bude nadále existovat či se nějak přemění, byly umlčeny. Stát ztížil možnost rozluky manželství jejím progresivním zpoplatněním.¹²⁹ Zároveň došlo k zlepšení vymahatelnosti alimentů neboť údaje o rodinném stavu a povinnosti platit výživné byly napříště zapisovány do vnitřních pasů.¹³⁰ Zároveň došlo k navýšení alimentů. Dalším z pronatalitních opatření bylo progresivní zvýšení příspěvků na děti.¹³¹ Vedle praktických kroků k posílení rodiny byla rodina i mateřství jako pozitivní hodnoty propagovány i v tisku a dalších médiích. Stabilizace manželství a potažmo rodiny proběhla bez větší teoretické diskuse a rodina se stala základem socialistické společnosti. Stát i přes určitou materiální pomoc aniž by to oficiálně přiznal, přenechal většinu starostí o výchovu nové generace na rodině, respektive vzhledem ke stávající dělbě společenských rolí, která nebyla nikterak zpochybněna, na ženách.

Nová Stalinova politika přinesla také nový umělecký směr – socialistický realismus. Umění a potažmo i publicistika měly napříště zobrazovat aktuální život. Ne však takový jaký ve skutečnosti byl a takový jaký by měl být. Umění mělo být nikoli obrazem ale předobrazem reality a mělo vytvářet lidem vzor chování a převychovávat je. Tisk, krásná literatura i další umělecké obory sloužily k legitimizaci a popularizaci oficiální politiky. Ve svých dílech autoři vytvářeli modelové situace, které názorně ukazovaly správnost aktuální vládní politiky a její pozitivní dopady. Do obrazu nové „lepší a radostnější“ reality se samozřejmě nehodila

---

¹²⁷ Ženám, které si samy přivodily potrat, hrozila pokuta ve výši až 300 rublů. (Cigánek, 2010, str. 61). Srov. (Buckley, 1989, stránky 130-131), (Attwood, 1999, stránky 115-116).

¹²⁸ Srov. (Attwood, 1999, str. 92).

¹²⁹ Srov. (Buckley, 1989, str. 134), (Fitzpatrick, 2000, str. 152).

¹³⁰ Srov. (Attwood, 1999, str. 118).

¹³¹ Pronatalitní opatření však nesměly kolidovat s cíly pětiletok. Z tohoto důvodu došlo ke zkrácení mateřské dovolené. Srov. (Attwood, 1999, str. 118).

řada aktuálních problémů, které trápily ženy. Dvojitá směna v práci a v domácnosti, nedostatek volného času na seberealizaci, nedostatek jeslí a školek, problémy svobodných matek, nedostatek antikoncepce, sexuálně zdravotní výchovy, bytová krize, nedostatek komunálních služeb ulehčujících práci v domácnosti, mzdová nerovnost a diskriminace žen při obsazování vyšších postů to vše byla nová tabu. Nově zobrazovaný ideální život spočíval v tom, že starý životní styl, který si mohla dovolit dříve jen buržoazie, se stal nyní i reálným životním stylem dělnictva a zároveň byl doplněn kult práce jako formy seberealizace a uspokojení.¹³²

Socialistický realismus tedy propagoval jednak nadšení pro práci, osvobozenou od vykořisťování a jednak morální buržoazní hodnoty konce 19. století. Ideálním mužem se stal dělník – úderník, či později stachanovec, který v práci překonával stanovené cíle a po práci si užíval materiální luxus a reprodukoval morální hodnoty vyšších středních tříd, včetně tradičního dělení mužské a ženské role. Ideál ženy byl vzhledem k dvojitým protichůdným požadavkům, které na ženy kladla oficiální politika, taktéž antagonistický. Na jedné straně byl, propagován ideál ženy – stachanovky s typicky mužskými vlastnostmi, jež dobývá tradiční mužské domény a realizující se skrze práci vně domácnosti, kdy tomuto ideálu dominovalo racionalistické pojetí ženy. Na druhé straně byl současně propagován ideál, ženy v domácnosti pečlivě se starající o manžela – stachanovce, která k socialistické výstavbě přispívá pouze zprostředkovaně skrze manžela.¹³³ K tomu se přidávala propagace rodinných hodnot a mateřství, přičemž k tomu užitý jazyk i použité argumenty odpovídají romantickému pojetí ženy. Výsledným skloubením těchto dvou obrazů, byla tvrdě pracující údernice, směle konkurující mužům, která ihned po skončení pracovní doby se převlékla módních šatů, nalíčila se a začala se něžně starat o manžela a děti. Je však nutno podotknout, že ve 30. letech mělo ve vytvářeném obrazu navrch spíše racionalistické pojetí nad romantickým.

2.3.3. Velká vlastenecká válka a poválečné období – r. 1941 - 1953

Dne 22. června 1941 vypukla Velká vlastenecká válka a Sovětský svaz se ocitl pod útokem Hitlerovského Německa. Tato událost ovlivnila životy všech obyvatel Sovětského svazu a to nejen po dobu, kdy probíhaly vlastní válečné operace, ale i na mnoho let po konci války. Sovětský svaz utrpěl obrovské lidské i materiální ztráty. V určitých chvílích ztratil na 1,5 milionů km² svého území, téměř polovinu obdělávané půdy a třetinu průmyslové

---

¹³² Srov. (Attwood, 1999, stránky 130-134).

¹³³ Srov. (Buckley, 1989, stránky 115-117), (Attwood, 1999, stránky 98-103), (Fitzpatrick, 2000, stránky 156-157).

výroby,¹³⁴ přičemž znovudobytá území byla zdevastovaná „totální válkou.“ Podle některých odhadů činily ztráty sovětského svazu na životech až 27 milionů.¹³⁵ Vedle přímých vojenských ztrát, se na úbytku obyvatel citelně podílel i hlad a zhoršení zdravotní péče a v pozdějších fázích války i čistky na dobytém území a perzekuce sovětských vojáků, kteří padli do zajetí.¹³⁶ Konec války však pro většinu obyvatel, znamenal pouze zmírnění útrap a nikoliv jejich úplný konec. První poválečný rok přinesl velké sucho, které v některých oblastech vyvolalo hladomor. Poválečné pětiletky byly zaměřeny primárně na obnovu válkou poničeného těžkého průmyslu a nedostávalo se spotřebního zboží. Nadále pokračovaly vysoké výdaje na zbrojení a potřeby obyvatelstva zůstávaly na druhém místě. Ani mašinerie perzekucí a čistek se nezastavila.¹³⁷

Jaké konkrétní změny však přinesla Druhá světová válka do života Sovětských žen? Až 1 milion mladých žen bez závazků, které nepracovaly v klíčových odvětvích válečného průmyslu, musel narukovat do armády, kde sloužily jak u týlových tak frontových jednotek.¹³⁸ Pro část žen tedy válka znamenala proměnu jedné z jejich společenských rolí z „úderníka v sukni“ na „hrdinného obránce vlasti v sukni.“ Ostatní ženy musely zastat pracovní místa mužů, kteří odešli na frontu. Ve válečných letech stoupl podíl žen v průmyslu nad 50%.¹³⁹ Ženy za války ve větší míře vykonávaly do té doby tradičně mužské profese, přičemž i předtím často ignorované ochranné předpisy vzaly zcela za své. Na řadě míst nastoupily ženy na doté doby jim nepřístupná vedoucí místa. Ze dvou společenských rolí, které byly ženám přiřknuty ve 30. letech, byla za války zdůrazňována (pod tlakem událostí) jejich role produktivní na úkor jejich role reprodukční. Stát, kterému se nedostávalo mužů, potřeboval přetvořit co nejvíce žen na muže. Stejně jako na Západě i v Sovětském svazu se však jednalo o mimořádné opatření, které bylo vnímáno jako dočasné a vyvolané extrémními podmínkami a po ukončení bojů, musela řada žen opětovně uvolnit zejména vedoucí pracovní místa demobilizovaným mužům.

---

¹³⁴ Srov. (Švankmajer, Veber, Sládek, Moulis, & Dvořák, 2008, str. 402).

¹³⁵ Srov. (Švankmajer, Veber, Sládek, Moulis, & Dvořák, 2008, str. 405), (Veber, Stalinovo impérium (Rusko 1924-1953), 2003, stránky 138-139).

¹³⁶ Většina zdravotního personálu byla odeslána na frontu. V týlu oslabeném podvýživou pak řádily nemoci. Úmrtnost v roce 1942 v některých sibiřských oblastech činila až 29% a ve frontových oblastech byla i vyšší. (Švankmajer, Veber, Sládek, Moulis, & Dvořák, 2008, stránky 402-403).

¹³⁷ Počet obyvatel „Souostroví Gulag“ dosáhl v tomto období vrcholu, převážně díky přílivu zajatých Němců a Japonců, údajných i skutečných kolaborantů, bílé emigrace, kterou zastihla Rudá armáda na dobytých územích, některých kavkazských etnik, která byla označena za kolaborující, a po r. 1948 i Židů. Srov. (Švankmajer, Veber, Sládek, Moulis, & Dvořák, 2008, str. 417), (Malia, 2004, stránky 287, 293-294).

¹³⁸ Ženy sloužily převážně u zdravotní služby, u protiletectvých a spojařských jednotek, a u týlových a logistických jednotek. Malý podíl však žen pak sloužil u všech druhů zbraní Rudé armády. Podle některých odhadů se až 26 tisíc žen přidalo k partyzánskému hnutí. Téměř všechny ženy v rudé armádě nosily zbraň. 100 tisíc z nich obdrželo nějakou formu vyznamenání a 68 z nich se stalo hrdinkami sovětského svazu. Srov. (Yeldin, 1980, str. 115), (Buckley, 1989, str. 121).

¹³⁹ Srov. (Švankmajer, Veber, Sládek, Moulis, & Dvořák, 2008, str. 402).

Ústup žen z mužských profesí a vedoucích míst byl úzce spojen se změnou oficiální politiky vůči ženám. Demografická krize vyvolaná válečnými ztrátami a akutní potřeba Sovětského svazu co nejrychleji nahradit úbytek pracovních i vojenských sil vedla k rozsáhlým změnám v sociální a pronatalitní politice a zároveň i k propagaci změn v morální rovině. Již v r. 1944 byla přijata nová legislativa, která zavedla delší mateřskou dovolenou, došlo k změně v systému vyplácení alimentů. Novou úpravou bylo zakázáno podávat žaloby k určení otcovství a vymáhat alimenty po otci, přičemž vyživovací povinnost převzal stát. Děti svobodných matek byly napříště právně spojeny pouze s matkou.¹⁴⁰ Zároveň bylo umožněno, kdykoli odložit dítě do dětského domova a kdykoli si jej pak vzít zpět, což mělo motivovat ženy k tomu, aby měly děti i za obtížných sociálních podmínek. Nový rodinný zákon dále ztížil rozvody (zdražil rozvodové řízení). Je příznačné pro politiku Sovětského svazu za Stalina, že se neobešla bez represivních opatření. Veškeré sociální rodinné dávky byly napříště vypláceny pouze rodinám, které uzavřely úřední manželství a zároveň byly zavedeny vyšší daně pro nesezdané osoby a bezdětné páry.¹⁴¹

Převedením části otcovských povinností na stát, ulehčením sociální situace svobodných matek a zároveň posílením a upevněním institutu rodiny, tak aby nebyl ohrožován rozvody a nevěrou, byly ženy motivovány, aby se nebály mít děti a to jak v manželství tak mimo něj. Těhotenství mimo manželství a s ním nerozlučně spjatý nemanželský sex se staly v poválečném Sovětském svazu tolerovanou a při splnění určitých podmínek i propagovanou realitou. Reprodukční role ženy v poválečném období dostala v důsledku ekonomických a geopolitických požadavků jednoznačně navrch nad její rolí produktivní, a to dokonce až tak, že konzervativní režim musel ustoupit ze svých dosavadních morálních hodnot

Velká vlastenecká válka nezměnila základní principy fungování sovětské propagandy, přinesla však nové potřeby a podněty, což se samozřejmě dotklo žen a způsobu jejich zobrazování. S ženským tématem bylo velmi aktivně pracováno podle aktuálních válečných potřeb. V prvotní fázi války se propaganda při práci s tématem ženy soustředila jednak na obraz ženy – matky jako oběti útočníků, kterou je třeba bránit, a který měl pozitivně motivovat muže k boji, jednak na obraz mladé ženy - ostřelovačky či partyzáanky - aktivně se bránící okupantům, který měl dávat příklad ženám na okupovaném území a motivovat ženy v armádě.¹⁴² Ženy bojovnice byly často vykreslovány s mužskými vlastnostmi, kterými překvapovali své protivníky, kteří je podceňovali. V pozdějších fázích války a po válce došlo

---

¹⁴⁰ Srov. (Buckley, 1989, stránky 133-134), (Attwood, 1999, str. 148).

¹⁴¹ Srov. (Buckley, 1989, str. 134).

¹⁴² Srov. (Attwood, 1999, str. 137).

k účelové proměně obrazu ženy ve válce. Ženy byly nadále zobrazovány jako matky a oběti okupantů, avšak zcela vymizel obraz žen jako aktivních bojovnic a příslušnice armády a partyzáanky byly napříště vykreslovány pouze jako starostlivé ošetřovatelky a „náhradní matky,“ které se staraly na frontě o prosté vojáky na místo jejich skutečných matek.¹⁴³ Důraz na mateřskou stránku ženy se přitom překrýval s poválečným důrazem na reprodukční roli žen. Válka však kromě nových způsobů zobrazení žen přinášel i řady problémů. Například při nabádání žen, ke vstupu do mužských povolání stát de facto přiznal, že přes tvrzení propagandy 30. let ještě stále existují tradičně mužské a ženské profese. Zároveň musel v řadě případů přiznat, že ačkoli ženy byly proškoleny, jak vykonávat určité mužské profese, kvůli přetrvávajícím předsudkům je vykonávat nemohly a teprve nyní je vyzývala, aby své dříve nabyté dovednosti uplatnily.¹⁴⁴

Poválečný obraz ideální ženy se přizpůsobil aktuální politice a po válečné propagaci tradičně mužských vlastní a užívání spíše racionalistického pohledu na ženu se opět přiklonil k romantickému vnímání ženy a zdůrazňování její mateřské role, která byla vykreslována jako primární vlastenecká povinnost žen. Upřednostňovanými vlastnostmi žen byly napříště, obětavost, starostlivost a mateřská láska, která však nemusela být vždy adresována pouze vlastním dětem. Častým tématem krátkých výchovných povídek byla péče o válečné sirotky či válečné invalidy. Podíl žen na poválečné rekonstrukci byl sice zmiňován a propagován, ale nesměl narušit primát mateřství. Nejasnosti zatím panují v otázce, jestli bylo přímo propagováno přenechávání vedoucích pracovních míst demobilizovaným mužům.¹⁴⁵ Při zobrazování, žen při práci byl současně kladen důraz na to, že tato nijak negativně neovlivňuje jejich feminitu a fyzickou krásu. V módě a líčení byl bez ostychu kopírován západní styl a životní styl vyšších středních tříd na Západě zůstával vzorem luxusu, který byl (alespoň dle propagandy) dostupný dělnické třídě sovětského svazu.¹⁴⁶

V době Stalinovy vlády byla v Sovětském svazu ženám direktivně vytvořená a oficiálně propagovaná společenská role. Byla to role dvojí, neboť ženy měly nově plnit jak roli v produkční sféře tak i roli reprodukční, přičemž na možnosti jejich seberealizace vně jejich zaměstnání či domácnost nebyl brán zřetel. Ženy byly utilitaristicky využity až na hranice svých možností pro ekonomické a geopolitické potřeby státu. „Dvojí břemeno“ se stalo oficiálně posvěceným a propagovaným ideálem.

---

¹⁴³ Srov. (Attwood, 1999, str. 158).

¹⁴⁴ Srov. (Attwood, 1999, stránky 143-144).

¹⁴⁵ Srov. (Attwood, 1999, str. 151), (Buckley, 1989, stránky 117-118).

¹⁴⁶ Srov. (Attwood, 1999, str. 163).

2.3.4. Ženská otázka v době destalinizace – r. 1953 - 1960

Dne 5. března 1953 zemřel Stalin a sním i jedna epocha moderních ruských dějin a mezi pretendenty na uvolněný Kremelský trůn se rozhořely zákulisní boje, z nichž se poměrně brzy jako vynořil jako první muž Sovětského svazu Nikita Chruščov. Společným jmenovatelem všem potencionálním Stalinovým nástupcům bylo vědomí, že pokračování ve starém politickém stylu je nadále neúnosné a že je třeba stávající systém částečně reformovat a politické střety se napříště odehrávali ne o to zdali, ale jak a nakolik reformovat.¹⁴⁷ Nové vedení v čele s Chruščovem si uvědomovalo problémy Stalinského systému, a proto soustředilo jednak na odstranění nejhorších výstřelků Stalinismu, jednak na oživení stranického života a jeho opatrnou demokratizaci a decentralizaci a jednak na zefektivnění ekonomického systému a odstranění nejhorších disproporcí.¹⁴⁸ To vše ovšem aniž by muselo dojít k změně systému jako takového. Chruščov se cíleně snažil o politické rozhýbání společnosti a větší participaci prostých občanů a nízko postavených členů byrokratického a stranického aparátu na dosavadním chodu společnosti.

K dosažení tohoto mělo (mimo jiné¹⁴⁹) sloužit podřízení tajné policie většímu stranickému dohledu, zmírnění intenzity dosavadních represí a nahrazení dosavadních postihů novými subtilnějšími formami a v neposlední řadě také kladení důrazu na dodržování socialistické zákonnosti.¹⁵⁰ Dalším krokem byla všeobecná snaha o pozvednutí životního standartu sovětských občanů a s ní spojené zvýšení důchodů a reálných mezd, platová nivelizace mezi kvalifikovanými a nekvalifikovanými dělníky, zahájení rozsáhlé bytové výstavby k odstranění bytové krize a převedení většiny kolchozů na sovchozy, což vedlo k zlepšení práv a materiálního zabezpečení většiny zemědělců.¹⁵¹ Školní reforma, zvýšení pravomocí odborů a rozsáhlá náborová kampaň do strany byly dalšími roky směřujícími k zvýšení účasti občanů Sovětského svazu na jeho vlastním chodu.¹⁵² XX. sjezd KSSS a přednesení Chruščovova zásadního projevu, v němž napadl Stalinův kult osobnosti, a tažení proti egalitarismu byrokratického aparátu, jsou pak dalšími logickým střípkem skládačky. Společenské a myšlenkové prostředí jak Sovětského svazu, tak jeho satelitů se začalo

¹⁴⁷ Srov. (Švankmajer, Veber, Sládek, Moulis, & Dvořák, 2008, stránky 428-432) K dalšímu studiu Chruščovovi éry: (Filtzer, 1993), (Malia, 2004, stránky 318-452), (Švankmajer, Veber, Sládek, Moulis, & Dvořák, 2008, stránky 424-444).

¹⁴⁸ Srov. (Filtzer, 1993, str. 82), (Švankmajer, Veber, Sládek, Moulis, & Dvořák, 2008, str. 434).

¹⁴⁹ Mezi nejzjevnější další cíle patřil vnitrostranický boj o moc. Podřízení tajné policie větší stranické kontrole byl přímý důsledek mocenského sporu s jejím šéfem a jedním z pretendentů na Stalinův trůn L. Berijou.

¹⁵⁰ Srov. (Filtzer, 1993, stránky 31-32).

¹⁵¹ Srov. (Filtzer, 1993, stránky 33-34), (Malia, 2004, stránky 331-334).

¹⁵² Jedním z motivů Chruščovovi snahy o zvýšení zájmu občanů SSSR o dění ve státě, byla i snaha vychovat si nové sobě oddané kádry, které budou protíváhou starých stalinistů. Srov. (Buckley, 1989, stránky 147-149), (Filtzer, 1993, str. 82).

pozvolna uvolňovat a bylo možno opatrně prolomit některá tabu, vyjádřit kritické myšlenky a přemýšlet o řešení. V zahraničně-politické rovině došlo ke zmírnění napětí mezi Východem a Západem a objevili se teze o mírovém soutěžení obou politických systémů a v ekonomické rovině došlo k pokusům o částečnou decentralizaci ekonomiky a odklonu od jednostranné výstavby těžkého průmyslu. Do středu zájmu se dostalo zemědělství a po těžkých vnitrostranických bojích i chemický průmysl.¹⁵³

Jaké ale měly tyto změny dopad na postavení žen ve společnosti a obraz ideální ženy ve sdělovacích prostředcích? Veškeré pokusy Chruščovovi éry o zvýšení životního standartu sovětských obyvatel nepřinesly ženám nějaké zvláštní výhody ale ani nevýhody oproti ostatním společenským skupinám. Zvýšení životní úrovně důchodců a zemědělců mělo sice větší dopad na ženy než na muže, protože tvořily majoritu v těchto společenských kategoriích,¹⁵⁴ avšak nikterak nepřispělo k řešení jejich specifických problémů. Stejně tak platová nivelizace mezi kvalifikovanými a nekvalifikovanými dělníky neodstranila výrazné rozdíly v platech mužů a žen, protože došlo k zprůměrování platů vždy v rámci určitého odvětví průmyslu a nikoli mezi průmyslovými odvětvími jako takovými. Ženy, které byly i nadále koncentrovány převážně v hůře placených průmyslových odvětvích tak i nadále měly nižší průměrné platy než muži.¹⁵⁵ V sociální oblasti došlo k dalšímu prodloužení mateřské dovolené, což bylo součástí pokračující pronatalitní politiky. Nová rozsáhlá bytová výstavba s sebou přinesla i zvýšení počtu jeslí, školek, veřejných jídelen a dalších zařízení, které z žen částečně snímali tíhu péče o domácnost, avšak jejich počet byl stále nedostačující. Veškeré úsilí o pozvednutí životního standartu a reformy ekonomického řízení pak nezměnily nic na tradiční dělbě práce vycházející ze společenských rolí a skutečnosti, že ženy byly i nadále zatíženy tzv. druhou směnou a že převážně na jejich bedrech spočívala péče o děti a starost o domácnost.

Patrně nejdůležitější změnou Chruščovovi éry, která se přímo dotkla žen, bylo opětovné povolení potratů v r. 1955.¹⁵⁶ Vzhledem k nedostatku jiné antikoncepce zůstával totiž potrat i nadále pro většinu žen jediným způsobem regulace těhotenství a za situace, kdy byl potrat ilegální, se řada žen obracela na andělíčkářky a šarlatány. Je pak nasnadě, že pokoutně prováděné potraty s sebou často nesly zdravotní komplikace. Cílem nové právní

¹⁵³ Srov. (Švankmajer, Veber, Sládek, Moulis, & Dvořák, 2008, stránky 436-439), (Malia, 2004, stránky 330-342).

¹⁵⁴ Tato disproporce zapříčiněná válečnými ztrátami za první a druhé světové a odchodem mužů za lépe placenou prací do průmyslu. V Sovětském svazu po Druhé světové válce panoval přebytek cca. 13 mil. žen. (Švankmajer, Veber, Sládek, Moulis, & Dvořák, 2008, str. 405).

¹⁵⁵ Srov. (Chapman, 1978), (Filtzer, 1993, stránky 70-76).

¹⁵⁶ K opětovnému povolení potratů došlo Nařízením prezidia nejvyššího sovětu SSSR o zrušení zákazu potratů z 23. 11. 1955. Již rok před tím, byla zrušena kriminalizace nelegálních potratů. Srov. (Cigánek, 2010, stránky 62-63).

úpravy bylo omezení počtu ilegálních a neodborně prováděných potratů, a zabezpečení lepšího zdravotního stavu matek a jejich reprodukční schopnosti do budoucna. Oficiální pronatalitní politika neměla být tímto opatřením dotčena a nová legislativa byla primárně prezentována jako ochrana ženského zdraví ačkoli umožnění ženám rozhodovat o svém těle a těhotenství bylo taktéž jedním z argumentů ospravedlňujícím nový zákon.¹⁵⁷

Uvolnění některých ideologických otázek se nedotklo ženské otázky, která i nadále zůstávala oficiálně vyřešená, což bránilo hlubšímu studiu specificky ženských problémů a nalezení jejich funkčních řešení. Přesto však došlo k určitému posunu. Chruščovova snaha o oživení stranického života a úsilí o větší stranickou členskou základnu vedla k zájmu o to, proč je účast žen na politickém dění v Sovětském svazu tak nízká. Pátrání po odpovědi umožnilo věc podrobit opatrnému sociologickému a demografickému zkoumání, jehož výsledek nebyl nikterak překvapivý. Nižší účast žen v politickém dění byla zapříčiněna jejich druhou směnou v domácnosti, která jim zabírala většinu volného času, který jim pak nezbýval na stranickou práci.

Řešení problému nízké ženské politické aktivity bylo nalezeno ve zřízení nových „ženských rad, tzv. žensovětů,“ k němuž došlo v r. 1959. Nová ženská organizace byla plně podřízena stranické kontrole a formálně byla její součástí. Žensověty byly zřízeny a posvěceny v rámci Chruščovovi politiky „různých přístupů ve stranické vůči různým společenským skupinám“ a nemuseli tak čelit obviněním z buržoazního feminismu a vytváření platformy ve straně jako ve 20. letech. Argumentem k jejich zřízení nebyla (alespoň oficiálně) větší politická zaostalost žen, ale to, že ženy tvoří specifickou společenskou skupinu stejně jako například mládež či rolníci a že je tedy třeba k nim i specificky přistupovat.

Úkolem žensovětů bylo zvednout politické povědomí žen, zvýšit jejich podíl na politickém životě, vychovat nové stranické kádry z žen a pomoci s řešením specifických problémů, s nimiž se ženy jako společenská skupina potýkaly. Mezi hlavní činnosti žensovětů patřilo prosazování stranické linie a disciplíny, využití žen pro mezinárodní propagandistické kampaně, zvyšování odbornosti dělnic a propagace osvojení si „mužských“ profesí ale i boj o dodržování bezpečnostních a ochranných předpisů, zřizování školek a dalších zařízení občanské vybavenosti. Dopady činnosti žensovětů však byly limitovány jejich přímým podřízením straně a nemožností si svobodně určovat zaměření a cíle práce.¹⁵⁸

K výrazné změně obrazu ideální ženy v sovětské propagandě, tak jak byl vytvořen za Stalina, nedošlo. I nadále mu dominovalo schizofrenní vyzdvihování jak romantického pojetí

---

¹⁵⁷ Srov. (Cigánek, 2010, str. 63), (Buckley, 1989, str. 156).

¹⁵⁸ Srov. (Buckley, 1989, str. 147).

ženy, které konvenovalo pokračující pronatalitní politice a tak i racionalistického pojetí ženy jež bylo spojeno s pokračující nezbytnou účastí žen v armádě pracovních sil. Přičemž stejně jako v druhé polovině 40. let romantické pojetí ženy mírně dominovalo nad racionalistickým. Změnou oproti předchozímu období však bylo to, že v tisku (zejména odborném) se mohly objevit a objevovaly kritické články, které popisovaly skutečný život žen a upozorňovaly na problémy, s nimiž se musely vypořádávat. Nedošlo však k přiznání, že ženská otázka nebyla uspokojivě vyřešena a vyslovení potřeby redefinice ženské role jako takové.

2.3.5. Shrnutí

Sovětský model „řešení“ ženské otázky, který mohl být, a uvidíme dále, zdali i byl naroubován na české prostředí po druhé světové válce, přinášel zdvojení dosavadní společenské role ženy. Ženy si měly kromě tradičních povinností v péči o domácnost a rodinu a s tím spojených hodnot a vlastností osvojit i vlastnosti a hodnoty do té doby mužské a zapojit se do produktivní práce v ně rodiny a domácnosti. V poválečném období sovětskému ideálu již jasně dominoval primát mateřství nad prací, což však nikterak nesnižovalo pracovní povinnosti matek. Sovětský model s sebou samozřejmě nepřinášel jen samotný ideál „nové ženy,“ ale i metody jakými byl tento ideál prosazen do společnosti. Zde je třeba zmínit, že tehdejší sovětský ideál nebyl výsledkem teoretických diskuzí, ale byl direktivně a účelově vytvořen shora tak, aby co nejvíce přispěl k naplnění ekonomických a geopolitických ambicí Sovětského svazu, přičemž byl kdykoli dle aktuálních potřeb upravován a měněn.

Na sklonku pro nás relevantního období můžeme pozorovat nesmělé pokusy o nápravy některých neduhů, které nová role ženám přináší. Stejně tak může pozorovat změnu ve způsobu, jakým jsou tyto změny prosazovány. Je přiznáno, že určité společenské skupiny mohou mít své specifické zájmy a problémy a tyto problémy je povoleno odborně zkoumat a hledat možnosti nápravy, přičemž však, ale ještě nedošlo k připuštění velké debaty o redefinici společenské role ženy.

Jak ale byl sovětský model skutečně přijat v českém prostředí a nakolik se změna v politice Sovětského svazu promítla do změny politiky tehdejšího Československa, je předmětem zkoumání v dalších kapitolách.

3. *Ženská otázka v českých zemích*

3.1. *České ženské hnutí do roku 1945*

Ideály osvícenství a Velké francouzské revoluce, zdůrazňující přirozenou rovnost všech lidí, které se vlivem Napoleonských válek rozšířily i do českých zemí daly ve druhé čtvrtině 19. století vzniknout modernímu českému ženskému hnutí.¹⁵⁹ Toto vzniklo v městském středostavovském prostředí a bylo od počátku úzce propojeno s českým obrozeneckým hnutím a do značné míry mu bylo podřízené.¹⁶⁰ Obrozenci se snažili o celkové pozvednutí národa, což s sebou přinášelo i zájem o pozvednutí žen, kterým byla tradičně svěřena péče o výchovu dětí, jež představovaly v očích obrozenců budoucnost národa. Aby ženy mohly řádně a vlastenecky vychovávat svoji omladinu, musely být nejprve samy vzdělány a vlastenecky uvědomělé. Svoji roli zde hrálo i vědomí početní slabosti obrozenců a ženy se tak stávaly vítanou posilou jejich počínání. Odvozenému postavení ženského hnutí v českém prostředí odpovídala i jeho malá teoretická reflexe a umírněný charakter.¹⁶¹

České ženské hnutí se vedle vlastenectví z počátku soustředilo především na oblast rozvoje obecného ženského vzdělání. To mělo sloužit především k povznesení vlastenecké úrovně žen a umožnit jim řádnou výchovu dětí. Od třetí čtvrtiny 19. století je se pak soustředilo i na oblast tzv. průmyslového vzdělávání, které mělo ženy připravit na výkon povolání, což bylo dáno rostoucím počtem tzv. starých panen. Vědomí, že ne všechny dívky středních vrstev mohou docílit ideálu adekvátně situovaného manželství, a zůstanou tzv. „na ocet“ jako ekonomická přítěž ostatním členům rodiny, vedlo k postupné akceptaci idey samostatné výdělečně činné ženy středních vrstev.¹⁶² Potřeba vzdělání pro možný výkon kvalifikovaného povolání pak vedl i k postupnému zvyšování úrovně ženského vzdělání. Ženám se postupně otevířely brány učitelských pedagogií, gymnasií a těsně před koncem století i filozofických fakult některých vysokých škol.¹⁶³

Akceptovatelná povolání žen středních vrstev zahrnovaly učitelské a vychovatelské profese, lékařské a ošetrovatelské profese a od 90. let 19. století se staly běžnými i nižší

---

¹⁵⁹ Srov. (Nečasová, 2011, str. 27), (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009, str. 450) K bližšímu vývoji českého ženského hnutí např. (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009), (Horská, 1999), (Nečasová, 2011, stránky 26-56).

¹⁶⁰ Srov. (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009, stránky 58, 450), (Nečasová, 2011, str. 28), (Bahenská, Heczková, & Musilová, 2010, stránky 10-19), (Feinberg, 2006, str. 14).

¹⁶¹ Oproti českému umírněnému ženskému hnutí je možno postavit britské násilné hnutí za volební právo žen. Srov. (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009, str. 451).

¹⁶² Srov. (Nečasová, 2011, str. 40), (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009, stránky 423-424), (Bahenská, Heczková, & Musilová, 2010, str. 13).

¹⁶³ První pedagogium zakončené maturitou vzniklo v Praze v r. 1870. Od roku 1890 bylo v provozu první dívčí gymnasium Minerva a roku 1897 otevřela své brány studentkám filozofická fakulta v Praze. Srov. (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009, stránky 428-441).

úřednické profese, zejména v poštovních a telegrafních službách a na pozicích písařek.¹⁶⁴ Je příznačné, že všechny uvedené profese jsou určitým způsobem odvozeny od tradičního konceptu feminity, a představují pouze určitý přesah tradičních rolí ženy do veřejné sféry. Na příklad osoba učitelky jen přenáší výchovnou roli ženy z vlastních dětí na děti všech. Vedle středostavovských žen, které v české společnosti konce 19. století představovaly jen menšinu, stála většina venkovských žen, a žen z nižších městských vrstev, především dělnic a služebných. Nakolik tyto akceptovaly ideály středních vrstev je předmětem dalšího zkoumání, ačkoliv je zřejmé, že odlišné materiální podmínky neumožňovaly ten „luxus“, aby ženy zůstávaly po svatbě v domácnosti.¹⁶⁵

Poslední dekáda 19. století přinesla do českého ženského hnutí několik nových prvků. Postupné rozšiřování volebního práva a názorová diferenciacie české politiky vedla k tomu, že ženská otázka se stala předmětem zájmu některých politických stran, především sociální demokracie a Masarykovy České strany lidové.¹⁶⁶ Zároveň došlo k postupnému názorovému rozrůznění ženského hnutí, kdy vedle liberálního proudu usilujícího o volební právo žen a reformu občanského zákoníku a konzervativního proudu zaměřeného na charitativní činnost a vyšší společenské ocenění role ženy v domácnosti se začíná objevovat i proud socialistický orientující se především na prosazení ochranných pracovněprávních norem pro dělnice.¹⁶⁷ Dále vedle kontinuálně probíhajícího boje o přístup k vysokoškolskému vzdělání byl v poslední dekádě 19. století zahájen i boj za všeobecné, aktivní volební právo žen.¹⁶⁸ K tomu ženské hnutí našlo podporu u českých politických stran, které odepření volebního práva českým ženám vnímali jako další moment rakousko-uherského útlaku českého národa.¹⁶⁹ Až do vzniku Československa přes jisté úspěchy k dosažení tohoto cíle nedošlo.¹⁷⁰ České ženské hnutí v průběhu dlouhého 19. století nebylo schopno formulovat vážnou výzvu

---

¹⁶⁴ Zde se nabízí souvislost s postupným rozšířením psacích strojů a předepsaných formulářů, které změnilo administrativní a písařskou práci v nudnou, jednoduchou repetitivní činnost, vhodnou pro ženy. (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009, stránky 424-427).

¹⁶⁵ Je symptomatické, že velká syntéza k ženským dějinám poslední doby věnuje zaměstnání středostavovských žen 43 stran, zatímco nižším avšak početnějším vrstvám pouze 28 stran, což je zřejmě dáno i odlišným množstvím a typem pramenů k jednotlivým společenským vrstvám. Srov. (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009, stránky 379-450).

¹⁶⁶ Srov. (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009, stránky 454-455).

¹⁶⁷ Srov. (Nečasová, 2011, stránky 47-48), (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009, str. 462). O síle popularity ženské otázky mezi socialisty v českých zemích svědčí skutečnost, že hlavní dobová kniha přibližující socialismus ženám z pera Augusta Bebela *Žena a socialismus*, nebyla až do roku 1962 přeložena a vydána v češtině. Srov. (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009, str. 452).

¹⁶⁸ Ženy měly do říšské rady, pokud náležely k velkostatkářské kurii a do zastupitelstev pokud vyhověly daňovému cenzu popř., pokud jim bylo přiznáno honorační volební právo. Srov. (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009, str. 458).

¹⁶⁹ Srov. (Nečasová, 2011, stránky 48-50).

¹⁷⁰ Velkým úspěchem kampaně za volební právo žen bylo zvolení spisovatelky Boženy Vikové-Kunětické do zemského sněmu v r. 1912. Přes její řádné zvolení jí však nikdy nebylo umožněno vykonávat danou funkci. Srov. (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009, str. 461).

k redefinici genderových rolí ve společnosti a jejich zpochybnění bylo odmítáno.¹⁷¹ Dominantním zobrazovaným ideálem ženy byla po celé 19. století manželka, která je jak vlasteneckou matkou, tak řádnou hospodyní.¹⁷² Oceňované vlastnosti tvořila rozvážnost, pracovitost, cudnost, mravní čistota, zdrženlivost a submitivita.¹⁷³ Uvedené lze přičítat, silnému zakořenění obrozeneckého i ženského hnutí ve středostavovském městském prostředí, které chápalo jasné vymezení distinkcí mezi genderovými rolmi jako jeden základních prvků, kterým se odlišovalo od nižších tříd.¹⁷⁴ Tomu odpovídal i tehdejší hluboce zakořeněný dvojí standard sexuální morálky, který toleroval vysokou mužskou sexuální aktivitu v i vně manželství a obecně nevyžadoval, aby muž do manželství vstupoval jako panic, a který zároveň po ženách vyžadoval potlačování vlastní sexuality, s ideálem absolutní abstinence s výjimkou pohlavního styku k dosažení plánovaného početí. Určité alternativy do tohoto ideálu přinesla až umělecká avantgarda po přelomu století.¹⁷⁵ Velká válka pak přinesla změny nejen na poli sexuální morálky.

Vznik Československa v r. 1918 znamenal završení jedné etapy vývoje ženského hnutí v českých zemích v podobě zisku všeobecného aktivního i pasivního volebního práva pro ženy. Ústava přijatá v r. 1920 pak ve svém článku 106 zakotvovala rovnost pohlaví. Ještě před tím došlo novelou¹⁷⁶ přejetého¹⁷⁷ rakousko-uherského občanského zákoníku k všeobecnému povolení rozvodů. Pro většinu ženského hnutí toto představovalo dosažení plné politické rovnoprávnosti, která měla přinést automaticky i rovnoprávnost společenskou. Právě existence přejetého rakousko-uherského občanského zákoníku však způsobila, že představy ženského hnutí o tom, že demokratizaci veřejného života bude následovat i rychlá demokratizace soukromé sféry, zůstaly nenaplněny. Právě z vědomí neúspěchu této představy došlo v r. 1923 k založení liberálně orientované Ženské národní rady (zkráceně ŽNR), která fungovala na bázi zastřešující organizace pro řadu menších ženských spolků a jednotlivců, a která se brzy prosadila jako nejvlivnější ženská organizace.¹⁷⁸

Starý občanský zákoník totiž petrifikoval konzervativní představy 19. století o uspořádání rodiny, s mužem jakožto hlavou rodiny s rozhodovací pravomocí nad manželkou i dětmi. Od r. 1920 sice probíhaly přípravy na vyhotovení nového občanského zákoníku, tento

¹⁷¹ Srov. (Nečasová, 2011, stránky 28-30).

¹⁷² Srov. (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009, str. 311).

¹⁷³ Srov. (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009, str. 61).

¹⁷⁴ Srov. (Nečasová, 2011, stránky 29-36).

¹⁷⁵ Srov. (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009, stránky 220-235).

¹⁷⁶ Z.č. 320/1919 Sb. manželská novela.

¹⁷⁷ Z.č. 11/1918 Sb. tzv. recepční normou došlo převzetí všech rakousko-uherských právních norem, aby byla zachována právní jistota a kontinuita. Srov. (Škopková, 2012, str. 46).

¹⁷⁸ Srov. (Feinberg, 2006, stránky 52-53), (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009, str. 469), (Nečasová, 2011, str. 62).

však přes předložení několika různých návrhů po celé trvání první republiky nevstoupil v platnost a stal se v oblasti rodinného práva předmětem ostrých sporů mezi především katolickou církví a s ní spřízněnými politickými stranami a konzervativním křídlem ženského hnutí na jedné straně a liberálním ženským hnutím zastoupeným ŽNR a řadou individuálních podporovatelů napříč politickým spektrem na straně druhé.¹⁷⁹ Konzervativci se snažili prosadit zachování tradičního modelu fungování rodiny, tak jak byl zachycen ve starém občanském zákoníku a odstranění pozdějších úprav tj. civilního sňatku a možnosti rozvodu z právní úpravy, zatímco ŽNR se snažila prosadit zrovnoprávnění manželů při rozhodování o výchově, bydlení i společném majetku a dále odstranit možnost muže zakázat ženě výdělečnou činnost, tak aby nová úprava odpovídala ústavě. Konzervativní strana argumentovala především nacionálními argumenty, kdy ve změně uspořádání rodiny viděla cestu k jejímu rozbití a tím k oslabení národa.¹⁸⁰ Naproti tomu liberální požadavky se opíraly o ústavou zaručenou rovnost pohlaví a individuální svobody. V důsledku neshod o podobě nového občanského zákoníku nedošlo v prvorepublikovém Československu k nastolení nějaké ucelené rodinné politiky.¹⁸¹ Manželské a rodinné právo pak bylo měněno jen řadou dílčích novel, které se týkaly již zmíněných rozvodů, alimentů, podmínek osvojení a ochrany dětí v cizí péči a dětí nemanželských.¹⁸²

Další ostré názorové střety se odehrávaly okolo otázky povolení potratů. Během do r. 1926 podali komunisté tři návrhy na legalizaci potratů, které však byly vždy odmítnuty.¹⁸³ V roce 1932 se debata kolem potratů rozvířila znovu v souvislosti s Meissnerovým návrhem na částečné uvolnění potratů z lékařských důvodů.¹⁸⁴ Podání návrhů vycházelo z vědomí malé účinnosti trestních sankcí a ze zdravotních následků, které nelegální potraty zanechávaly na ženách. Argumenty jak zastánců se opíraly především o sociální podmínky k mateřství, zatímco odpůrci argumentovali především z morálních a zdravotních pozic. Oběma stranám pak byl společný zájem na síle národa a případných dopadech na natalitu. Zároveň jim bylo společné ignorování otázky individuálních práv ženy rozhodovat o svém těle a tom, kdy se stane matkou.¹⁸⁵

---

¹⁷⁹ Samotné ženské hnutí v Československu se názorově štěpilo na mnoha různých otázkách a jednotlivé představitelky se shodovaly jen na dílčích nebo naopak na nejobecnějších otázkách. Srov. (Feinberg, 2006, str. 58), (Nečasová, 2011, str. 61). Výsledkem sporů o přijetí nového občanského zákoníku pak byl pouze autoritativní překlad starého rakousko-uherského zákoníku a několik dílčích novel. Srov. (Feinberg, 2006, stránky 41-71), (Škopková, 2012, stránky 46-51).

¹⁸⁰ Blíže k průběhu sporů o nový občanský zákoník viz. (Feinberg, 2006, stránky 41-71).

¹⁸¹ Srov. (Rákosník, 2010, str. 335).

¹⁸² Srov. (Škopková, 2012, stránky 49-50).

¹⁸³ Srov. (Rákosník, 2010, str. 365).

¹⁸⁴ Srov. (Feinberg, 2006, str. 147).

¹⁸⁵ Blíže k problematice interrupcí např. viz. (Cigánek, 2010, stránky 44-55), (Feinberg, 2006, stránky 129-158), (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009, stránky 475-477).

Upřednostnění národních potřeb před individuálními právy stálo v centru dalších sporů, mezi tradicionalisticky smýšlejícími politiky a zastánci ženské emancipace, které se týkaly diskriminace žen v době hospodářské krize. V tehdejší národohospodářském myšlení převládal názor, že množství pracovních míst je konečný a při řešení krize se zaobíraly mimo jiné i jejich přerozdělením. To vedlo od počátku 30. let k zvýšení tlaku na propouštění vdaných žen ze státních služeb. Celibát učitelek byl sice zrušen v r. 1919, avšak již v průběhu 20. let se objevily pokusy o vystrnadění vdaných žen z učitelské profese. V 30. letech pak tyto snahy získaly na síle. V roce 1932 došlo v rámci úsporných opatření státu k platové diskriminaci provdaných zaměstnankyň státní správy. V roce 1935 požadoval tehdejší guvernér Národní banky Karel Engliš, aby vdané ženy zcela odešly ze státních služeb a další útoky pokračovaly až do r. 1939, kdy vlivem Mnichova došlo k opětovnému uzákonění celibátu učitelek.¹⁸⁶ V jádru všech útoků proti zaměstnaným ženám stála představa tradiční rodiny s mužem jako živitelem, který pobírá rodinnou mzdu, a ženou jejíž jedinou povinností je péče o rodinný krb a výchovu dětí. Řešením národních hospodářských problémů pak mělo být uvolnění pracovních míst vdanými ženami a jejich obsazení muži. Vše samozřejmě pro blaho národa.¹⁸⁷

Genderové hledisko se uplatnilo i při tvorbě ochranných pracovně právních norem a zákonech upravujících nemocenské pojištění, které byly prosazovány především socialistickými stranami, jež se v jiných otázkách zastávaly větší míry emancipace žen. Zákonné úpravy prezentovaly ženu, jako bytost slabší než muž, kterou je třeba o to více chránit.¹⁸⁸ Je na místě podotknout, že vyšší ochrana žen v pracovněprávních normách nebyla a není ničím výjimečným.

Uvedené příklady dokládají hlubokou zakořeněnost tradičních genderových představ v české společnosti a zároveň poukazují na limity československé demokracie. Většina československé společnosti přistupovala k představě změny genderové role chladně a velká část se stavěla přímo na odpor, ženy nevyjímaje. Názorová roztříštěnost ženského hnutí a skutečnost, že žádná politická strana nezaujala komplexní profeministické stanovisko, jen přispěla k udržení statu quo v otázkách genderových rolí.¹⁸⁹ Požadavek obnovy a upevnění tradičního modelu rodiny, narušeného Velkou válkou nebyl ryze českým specifíkem, ale

---

¹⁸⁶ Srov. (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009, stránky 433-435).

¹⁸⁷ K podrobnému popisu argumentů a bojů o propouštění žen ze státní správy viz. (Feinberg, 2006, stránky 99-128).

¹⁸⁸ Srov. (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009, stránky 462, 465-466, 468).

¹⁸⁹ Srov. (Feinberg, 2006, stránky 1-10, 223-229). Někteří autoři poukazují na to, že k udržení tradičních genderových rolí přispěly i samotné feministické političky, když svůj zájem soustředily především na oblasti tradičně spojené s konstruktem feminity viz. např. (Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur, & (Eds.), 2009, str. 465).

naopak součástí širšího trendu, který probíhal v celé Evropě.¹⁹⁰ Hlavní argumenty proti větší emancipaci ženy v soukromé sféře se opíraly o údajnou ochranu národních zájmů, které byly nadřazeny zájmům individuálních. Právě v podřizování individuálních práv celospolečenským zájmům (ať národním či později třídním) pak americká historička M. Feinbergová vidí příčiny snadného opuštění demokracie a přechodu k autoritativnímu systému druhé republiky i k relativně hladkému nástupu komunistické diktatury po Druhé světové válce.¹⁹¹ Samotný vývoj českého ženského hnutí obdobně jako řadu jiných oblastí života v českých zemích násilně přerušil vznik Protektorátu a následná Druhá světová válka.

3.2. Hospodářské a sociální proměny v československé poválečné společnosti

Dne 8. května 1945 skončila Druhá světová válka. Z dýmu spálené a rozstřílené Evropy se znovu vynořila samostatná Československá republika. Nebyla to však již ta samá republika, která na předvečer vypuknutí války zmizela z mapy Evropy. Slovensko vyhlásilo nezávislost a v českých zemích byl vytvořen Protektorát Čechy a Morava. Již v průběhu války doznala československá společnost významných sociálních proměn a během války byly v exilu připraveny plány k provedení dalších politických, sociálních a ekonomických změn, které znamenaly rozchod se systémem první republiky. Tyto změny měly od základu proměnit Československou republiku a zabránit opakování meziválečného vývoje. Většina politických, ekonomických i sociálních proměn měla své kořeny již ve válečné době a lze u nich vysledovat jisté kontinuální vývojové tendence skrze období třetí republiky až do období komunistické diktatury. Vzhledem k rozsahu látky a omezenému prostoru tohoto úvodu a jeho účelu, v následujících řádcích pouze načrtnu ilustrační a neúplný přehled některých nejvýznamnějších událostí a změn, kterými prošlo poválečné Československo.¹⁹²

V politické oblasti tyto změny znamenaly zavedení systému omezené demokracie, kdy existence politické strany byla podmíněna účastí ve vládní Národní frontě, přičemž mimo ni nesměly politické strany existovat. Nepřibráním prvorepublikových pravicových stran do Národní fronty došlo k vyřazení konzervativní pravice z politického boje.¹⁹³ Omezení politického spektra a faktické znemožnění vytvoření oficiální opozice, bylo motivováno

---

¹⁹⁰ Srov. (Feinberg, 2006, str. 6).

¹⁹¹ Srov. (Feinberg, 2006, stránky 1-10, 190-229).

¹⁹² K bližšímu studiu sociálních proměn poválečného Československa odkazují na následující přehledové monografie: (Kaplan, 2007), (Pernes, 2008), (Rákosník, 2010), (Kalinová, 2007), Následující přehled z těchto monografií přímo vychází.

¹⁹³ Po r. 1945 nedošlo k obnovení hlavních předmnichovských pravicových stran: Československé národní demokracie, Agrární strany, Československé živnostensko-obchodnické strany středostavovské. (Rákosník, 2010, stránky 74-75), (Kaplan, 1991, stránky 28-29).

strachem z politické roztříštěnosti a nejednotnosti, které byl připisován rozpad republiky. Spolu s omezením demokratických principů došlo k odvržení koncepce ekonomického liberalismu jako vhodného společensky-ekonomického řádu, na němž se shodlo celé tehdejší politické spektrum¹⁹⁴ a jeho nahrazení státním intervencionismem a hospodářským plánem. Únor 1948 přinesl konec omezeného pluralismu, zavedení systému vlády jedné politické strany a omezení politických svobod, které trvalo po zbytek sledovaného období. Občanská společnost a spolkový život byl drasticky redukován a soustředěn do centralizovaných masových organizací, které mohly být snadno kontrolovány. Nejvýznamnější masové organizace, byly přeměněny na jakési převodové páky režimu, které pomáhaly prosazovat jeho politiku.

Rozsáhlé a rychlé změny prodělala československá ekonomika. V říjnu r. 1945 proběhla první vlna znárodnění. Státní sektor zahrnul na 61% všech zaměstnanců a 66% průmyslové výroby.¹⁹⁵ Zemědělství proměnily konfiskace německé, maďarské a kolaborantské půdy a následná pozemková reforma, která vedla k přerozdělení významné části pozemkového fondu. V r. 1946 byl přijat první hospodářský plán, prozatím dvouletý. Únor 1948 znamenal další a ještě hlubší změny československé ekonomiky. V dubnu 1948 bylo dokončeno znárodnění průmyslu a v letech 1949-1957 proběhlo několik vln kolektivizace zemědělství. Československo ve sledovaném období dvakrát změnilo orientaci svého zahraničního obchodu, kdy nejdříve přeorientovalo svůj vývoz ze Západu na země RVHP a později po r. 1956 se jeho hlavním zahraničně-obchodním partnerem stal Sovětský svaz. Po únoru 1948 byla v rámci RVHP Československu přisouzena role strojírenské velmoci, která vedla k restrukturalizaci československého hospodářství. Spolu s NDR přebralo Československo roli předválečného Německa jako dodavatele výrobků těžkého průmyslu pro méně rozvinuté země sovětského bloku, aniž by mělo výrobní a surovinové kapacity Německa.¹⁹⁶ Od počátku r. 1951 tedy probíhal rozsáhlý extenzivní růst preferovaných odvětví zejména těžkého a zbrojního průmyslu, hutnictví a hornictví a to na úkor nepreferovaných odvětví zejména služeb, obchodu, spotřebního průmyslu a zemědělství.¹⁹⁷ Přijátá koncepce nebyla nikdy přes dílčí úpravy během sledovaného období opuštěna a trvale deformovala československé hospodářství. Na počátku 50. let situaci navíc komplikovala masivní výstavba armády, která odčerpávala značnou část investic.¹⁹⁸

---

¹⁹⁴ Srov. (Rákosník, 2010, stránky 77-78), (Kaplan, 1991, stránky 28-29).

¹⁹⁵ Srov. (Rákosník, 2010, str. 107).

¹⁹⁶ Srov. (Kaplan, 2007, stránky 99-100).

¹⁹⁷ Srov. (Kaplan, 2007, stránky 101-102).

¹⁹⁸ Srov. (Kaplan, 2007, stránky 32-33), (Pernes, 2008, stránky 37-40).

Vývoz do zemí RVHP na dlouhodobé úvěry vedl k dočasnému odčerpání hodnot z Československa. To spolu s neefektivním centralizovaným a direktivním systémem řízení výroby, který vedl k ekonomickým ztrátám, rozporem mezi příjmy obyvatel a nedostatkem spotřebního zboží na trhu, způsobilo na počátku 50. let silnou skrytou inflaci a propad reálné životní úrovně obyvatel. Měnová reforma z 1. června r. 1953, která měla srovnat inflační tlaky a odstranit vázaný trh, vedla k znehodnocení úspor většiny obyvatelstva, otevřeným protestům a první vážné krizi nového režimu.¹⁹⁹

Přes následný ústup od koncepce výstavby velké mírové armády a snahu o zvýšení životní úrovně opakovaným snížením maloobchodních cen a částečnou „rehabilitací“ spotřebního průmyslu, ekonomické obtíže přetrvávaly. Nic na tom nezměnil ani neúspěšný pokus o reformu řízení ekonomiky z r. 1958,²⁰⁰ neboť nedošlo k odstranění příčin ekonomických problémů – předimenzování těžkého průmyslu a byrokraticko-direktivního způsobu řízení ekonomiky.

Všechny změny ekonomické a politické se samozřejmě promítly do sféry sociální. Poválečný odsun více než dvou milionů německého obyvatelstva způsobil akutní lokální nedostatky pracovních sil a rozsáhlou horizontální fluktuaci obyvatelstva. Znovu osídlení pohraničí bylo jak bezpečnostní a ekonomickou nutností tak sociálním ventilem zejména pro přelidněný slovenský venkov, avšak i místem vyhnanství pro politicky nespolehlivé. Horizontální pohyb obyvatelstva však v důsledku stahování obyvatel do velkých průmyslových center a kolektivizaci neustal ani během 50. let. Velký horizontální pohyb doplnil i dosud nevídaný pohyb vertikální. Dvě vlny znárodnění, restrukturalizace ekonomiky a kolektivizace zemědělství de facto vymazaly ze společensko-ekonomické mapy Československa celé sociální vrstvy. De facto zmizela vrstva kapitalistů zbavených majetku, samostatně hospodařících rolníků přinucených ke vstupu do zemědělských družstev a vrstva živnostníků a řemeslníků, kteří buď dobrovolně, nebo z přinucení vstoupili do národních podniků.²⁰¹ Část příslušníků „zaniklých“ sociálních vrstev se ocitla mezi perzekuovanými občany a většina rozšířila řady dělnictva a zemědělských družstevníků. Dělnictvo samo prošlo velkými změnami. Z jeho části začal nový režim cíleně vytvářet novou dělnickou inteligenci, dosazovanou na řídicí a úřednické posty. Restrukturalizace hospodářství a orientace na jeho extenzivní růst vedla k přesunům dělnictva mezi jednotlivými obory a akutní potřebě nárůstu pracovních sil, které se získávali především ze zemědělství, služeb a žen v domácnosti. Tento

---

¹⁹⁹ K bližšímu studiu problematiky měnové reformy např. viz. (Pernes, 2008), (Kaplan, 2007), (Jirásek & Šůla, 1992).

²⁰⁰ (Kaplan, 2007, stránky 95-98).

²⁰¹ (Kaplan, 1991, stránky 110-124).

pohyb uvnitř dělnictva a příliv nových sil z jiných částí ekonomiky způsobil jednak rozrušení tradičních dělnických struktur a jednak znehodnocení kvalifikace části obyvatelstva.²⁰²

Komunistický režim ve snaze stabilizovat sociální napětí ve společnosti přistoupil ke mzdové nivelizaci, která odstranila výrazné rozdíly mezi příjmy většiny obyvatelstva. Přestože došlo k zmírnění rozdílu mezi platy dělnictva (zejména v preferovaných odvětvích) a technické inteligence a zvýšení mezd nekvalifikované pracovní síly, zůstávaly rozdíly mezi platy dělnictva v preferovaných odvětvích a technické inteligence na jedné straně a platy dělnictva v nepreferovaných oborech, v byrokracii, službách, zdravotnictví a školství na straně druhé.

V r. 1948 došlo v Československu k přijetí zákona o národním pojištění, který se významně dotkl i postavení žen, neboť vedle zabezpečení zaměstnanců, počítal i s pojištěním jejich rodinných příslušníků a osob samostatně výdělečně činných včetně spolupracujících členů rodin. V praxi se tak národní pojištění dotýkalo drtivě většiny populace, včetně žen.²⁰³ Od r. 1950 docházelo dle sovětského vzoru k postupnému odbourávání tohoto systému sociálního pojištění a jeho nahrazení sociálním zabezpečením, které bylo dokončeno přijetím nové právní úprav v r. 1956. Původní universalistické pojetí bylo kritizováno a systému byla zanášena diferenciacce mezi příjemci na základě třídního hlediska. I přes tyto změny však ženy zcela nevypadly ze systému sociální ochrany.²⁰⁴ Po r. 1948 taktéž došlo k dobudování univerzalisticky pojatého systému zdravotního pojištění a otevření školství do té doby z něj do značné míry vyloučeným sociálním skupinám.

Úbytek obyvatelstva v důsledku válečných ztrát a poválečného odsunu občanů německé národnosti vedl k akutnímu nedostatku pracovních sil, což spolu s politikou plné zaměstnanosti, prosazované poučnou vládou, vedl k proměně vztahu zaměstnanec – zaměstnavatel. Zaměstnanci se přestali bát ztráty místa a naopak si vybírali, kde a za jakých podmínek budou pracovat, což vedlo k velké fluktuaci a ztrátě kvalifikace.²⁰⁵ Zmizení hrozby ztráty zaměstnání u některých vedlo k poklesu pracovní morálky a výkonnosti. Nakolik byl tento jev celospolečenský a nakolik ovlivňoval společnost lze těžko soudit, neboť nové poměry alespoň z počátku u mnohých vyvolaly spontánní budovatelské nadšení, které naopak pracovní morálku upevňovalo.

---

²⁰² Srov. (Kaplan, 2007, stránky 125-172, 307-308), (Rákosník, 2010, stránky 140-174, 197-242).

²⁰³ Z.č. 99/1948 Sb., zákon o národním pojištění.

²⁰⁴ K bližšímu studiu zákona o národním pojištění, poválečné sociální politiky a jejího užití jako nástroje diference mezi jednotlivými třídami srov. (Rákosník, 2010, stránky 308-435), (Kalinová, 2007, stránky 88-93, 134-149).

²⁰⁵ Srov. (Rákosník, 2010, stránky 222-224).

Postavení žen se výrazně dotkla tzv. Šoltészova vyhláška o mzdovém zrovnoprávnění žen, která zakotvila zásadu za stejnou práci stejnou mzdu.²⁰⁶ Mzdová diskriminace tímto opatřením sice byla částečně omezena, ale zcela nevymizela. Příčinou byla koncentrace žen v nepreferovaných průmyslových odvětvích, kde byly nižší průměrné mzdy, zejména ve spotřebním průmyslu, zemědělství, dopravě, obchodu, školství, zdravotnictví, bankovníctví a komunálních službách.²⁰⁷ Dalším důvodem byla nižší kvalifikace žen, což jistě platilo ihned v poválečném období a na počátku 50. let.²⁰⁸ S ohledem na pozdější statistické údaje z konce 50., 60. a 70. let je však zřejmé, že i přes normativní zakotvení platové rovnoprávnosti platová diskriminace přetrvávala.²⁰⁹ Tomu napovídá i skutečnost, že nejčastějším důvodem nespokojenosti žen v zaměstnání (přes 28%) byly mzdové podmínky.²¹⁰

Květnová ústava z roku 1948 opětovně zakotvila rovnost pohlaví, avšak nejdůležitější praktickou normou nové politiky pro ženy se stal zákon o rodině, který byl připravován od r. 1945 a v účinnost vstoupil v r. 1950.²¹¹ Tato norma odstranila postavení muže jako hlavy rodiny a nahradila jej principem rovnosti a konsensu obou partnerů. Muž tak napříště nemohl bránit ženě ve výkonu povolání, rozhodovat sám o dětech a místu bydliště rodiny. Nová norma zároveň odstranila status nelegitimních dětí a zavedla majetkové společenství manželů, které znamenalo, že majetek nabytý v manželství jest společný, čímž došlo k ocenění domácích prací. Civilní sňatek se napříště stal obligatorním a nově byly taktéž upraveny rozvody.²¹² O rozvodu rozhodoval soud a napříště nebylo možné jej provést proti vůli nevinné strany anebo v případě, že by rozvod nebyl v zájmu nezletilých dětí. V roce 1955 byla provedena novelizace ustanovení o rozvodech, kdy jej nově bylo možno provést i přes odpor nevinné strany. Jednalo se o reakci na řadu tzv. mrtvých manželství, která de facto zanikla odchodem jednoho z partnerů ze vztahu, ale právě pro nesouhlas nevinné strany nemohla být rozvedena. Nová norma směřovala k tomu, aby tato manželství mohla být rozvedena a bývalí manželé mohli legálně vstoupit do dalších svazků.²¹³ Otázce potratů se budeme věnovat v dalším textu.

---

²⁰⁶ Vyhláška ministra ochrany práce a sociální péče č. 74/1945 Ú.l. o mzdovém (platovém) zrovnoprávnění žen.

²⁰⁷ Srov. (Hašková, Maříková, & Uhde, 2009, stránky 40-41), (Kaplan, 2007, str. 138), (Rákosník, 2010, stránky 359-360).

²⁰⁸ Ačkoliv ženy tvořily téměř polovinu pracovní síly, jejich podíl mezi kvalifikovanou pracovní silou byl pouze třetinový. Malá kvalifikace, žen měla příčinu i v relativně pomalém nárůstu počtu žen mezi vysokoškoláky. Rychlejší růst kvalifikace žen i počtu, žen mezi vysokoškoláky můžeme sledovat od 60. let. Srov. (Hašková, Maříková, & Uhde, 2009, stránky 40-41), (Rákosník, 2010, stránky 358, 374).

²⁰⁹ Srov. (Rákosník, 2010, stránky 356-359).

²¹⁰ Srov. (Kaplan, Proměny české společnosti 1948-1960, 2007, str. 138).

²¹¹ Z.č. 265/1949 Sb. o právu rodinném, účinný od 1.1.1950. Zákon jako takový byl připravován za přispění RČŽ a zejména M. Horákové, i přes to byl po únoru 1948 téměř bezezbytku přijat novým režimem. Srov. (Škopková, 2012, str. 55).

²¹² Srov. (Rákosník, 2010, str. 360), (Škopková, 2012, stránky 56-62).

²¹³ Srov. (Škopková, 2012, stránky 62-64).

Dalším oblast rodinné politiky představoval systém tzv. rodinných přídavků na děti. Ty začaly být vypláceny od roku 1945 nejprve jakožto plošná dávka pro všechny rodiny zaměstnanců s dětmi. Tyto byly konstruovány jako solidární dávka k zlepšení sociálního postavení rodin s dětmi. V roce 1947 došlo ke změně v konstrukci dávek, která zavedla progresivní zvýhodnění rodin s vyšším počtem dětí (čtyř a více). Povaha dávky tak z plošného opatření získala charakter sociální dávky, která k podpoře sociálně ohrožených početných rodin. I přes několik novelizací si pak tento charakter udržela až do konce sledovaného období.²¹⁴ Dalšími prvky rodinné politiky bylo např. zálohování výživného, jež stát následně vymáhal po dlužníkovi, či zavedení novomanželských půjček, preference rodin s dětmi ve vázaném trhu nebo řada jednorázových dávek.²¹⁵ Nástrojem rodinné politiky bylo i zavedení bezplatné zdravotní péče pro děti do 15 let a ženám v souvislosti s porodem, jež mělo jasný pronatalitní efekt a vedlo ke snížení kojenecké a dětské úmrtnosti.²¹⁶

Zavedení vlády jedné politické strany v únoru 1948 s sebou přineslo omezení spolkového života a zavedení informačního monopolu a cenzury.²¹⁷ Nejednalo se však o náhlý zlom ale o pokračování tendence, která započala již v květnu 1945. První omezení tisku představovalo zakázání stranických periodik s výjimkou tiskovin vydávaných stranami Národní fronty. V letech 1946 až 1947 pak ministerstvo informací ovládané komunisty skrze rozhodování o přidělech papíru a dalších surovin mohlo kontrolovat a ovlivňovat tuzemský tisk. Nekomunistické strany pak samy iniciovaly debatu o zavedení pevných pravidel cenzury, aby se tak omezily svévoli komunistického ministerstva.²¹⁸ Do února 1948 však žádná legislativní úprava přijata nebyla. Po vítězství komunistů strana buď přímo či nepřímo získala téměř absolutní kontrolu nad veškerými sdělovacími prostředky a ovládla tak oficiální veřejný prostor, kde mohla prezentovat své ideové a politické postoje a zájmy. Došlo k rozsáhlé redukci vydávaných časopisů a periodik. Zároveň došlo k čistkám v Ústředním svazu československých novinářů, kdy nepohodlní byli vylučováni a tím bylo zabráněno ve výkonu činnosti, která byla vázána právě na členství ve svazu. Cenzura pak byla zavedena v březnu 1948, kdy její institucionální vývoj byl zakončen až v r. 1953 ustanovením Hlavní správy tiskového dohledu při ministerstvu vnitra.²¹⁹

---

²¹⁴ K problematice rodinné politiky státu z pohledu státních příspěvků a dávek viz. např. (Rákosník, 2010, stránky 335-370).

²¹⁵ Srov. (Rákosník, 2010, stránky 346-347, 349-351).

²¹⁶ Srov. (Kalinová, 2007, str. 148).

²¹⁷ Srov. (Kaplan, 2007, stránky 45-55).

²¹⁸ Srov. (Šlaufová, 2008, str. 11).

²¹⁹ K bližšímu popisu vývoje cenzury v Československu: (Bystrov, 2006), (Kaplan & Tomášek, 1994), (Kaplan, 2007, stránky 48-55).

Bezprostředně po osvobození Československa byla obnovena i činnost českého ženského hnutí. To představovala jednak Národní fronta žen, která sdružovala ženská oddělení politických stran Národní fronty, a jednak Rada československých žen (zkráceně RČŽ), která na bázi nepolitického spolku zastřešovala řadu lokálních menších spolků a jednotlivců a přímo navazovala na činnost předválečného Ženské národní rady.²²⁰ Poválečné ženské hnutí se obdobně jako za první republiky postavilo do pozice nestranického strážce dodržování práv zaručených ženám ústavou.²²¹ Únorový převrat přinesl do vývoje ženského hnutí u nás jednak organizační a jednak i obsahový zvrat. V krátkém období od r. 1948 do 1952 došlo ke třem zásadním organizačním proměnám ženského hnutí, kdy se Rada československých žen, nejprve změnila na Radu žen, následně byl ustanoven Svaz československých žen, který byl koncipovaný jako masová organizace. V r. 1952 došlo k další přeměně a vznikl v reprezentativní osmdesátičlenný Výbor československých žen představující celostátní úroveň s přidruženými lokálními výbory žen při MNV, bez jakéhokoli organizačního mezistupně. V této poslední organizační podobě výbor zůstal po zbytek sledovaného období. Nuceným sjednocením došlo k odstranění prvorepublikové roztržitosti ženského hnutí, zároveň se však změnil jeho charakter. Obsahově došlo k proměně ženských organizací z ochránce ženských práv na tzv. převodovou páku režimu, která měla zajistit, aby ženy plnily jim dle vůle ÚV KSČ přidělené úkoly. Určité pozměnění této role přinesla reakce na XX. sjezd KSSS, která odstartovala i v ženském prostředí určité uvolnění poměrů a otevřela prostor pro diskuse o soudobých sociálních problémech.²²²

Poválečný společenský konsensus a vyloučení konzervativních pravicových sil z československé politiky, umožnilo vytvoření koncepční rodinné politiky a řešení ženské otázky. Únor 1948 pak v tomto ohledu neznamenal žádný velký předěl. Válečné ztráty a především odsun německého obyvatelstva způsobil pokles počtu obyvatel Československa a zároveň akutní nedostatek pracovních sil. Rodinná politika a politika ve vztahu k ženám pak reagovala na oba tyto problémy. Jejím hlavním úkolem bylo umožnit plné využití žen jako rezervoáru volné pracovní síly a zároveň zajistit co největší populační přírůstek. Dosažení optimální rovnováhy mezi těmito dvěma cíly pak tvořilo její náplň.²²³

Při realizaci této politiky došlo v praktické rovině k průniku představ pokračovatelek předválečného liberálního ženského hnutí sdružených kolem RČŽ a komunistů, zejména

---

²²⁰ O vzájemném vztahu obou ženských organizací v letech 1945-1947 panují v současnosti rozdílné názory, kdy na jedné straně je prezentován jako konkurenční a problémový (tento názor zastává např. D. Nečasová a E. Uhrová) a na druhé je líčen jako kooperativní (tento názor vyslovila K. Jechová).

²²¹ Srov. (Nečasová, 2011, str. 388).

²²² K bližšímu shrnutí vývoje ženského hnutí po únoru 1948 viz. (Nečasová, 2011), (Jechová, 2013).

²²³ Srov. (Rákosník, 2010, str. 335). Rodinné právo jako takové bylo po sovětském vzoru vyjmuté z občanského zákoníku a upraveno samostatnou normou. Srov. (Škopková, 2012, stránky 54-55).

v názoru na právo ženy na práci a na její postavení v rodině. Rozdílné však bylo zdůvodnění této politiky. Komunisté zdůrazňovali podřízenost ženské otázky otázce třídní, zatímco RČŽ vycházela z pozice individuálních práv. Po únoru 1948 se prosadil přístup komunistů, které chápalo rodinu ne jako autonomní jednotku, ale jako součást společnosti, a proto nebyla v jejich pohledu věcí soukromou, ale naopak veřejnou, což v jejich očích opravňovalo stát k možnosti zasahovat do rodiny.²²⁴ Podřízení individuálních práv společenským zájmům definovaným z třídních pozic se pak v souvislosti s rodinným právem nejvýrazněji promítlo v otázkách rozvodů, a později potratů.

---

²²⁴ Srov. (Rákosník, 2010, str. 367), (Škopková, 2012, str. 56).

4. *Obrazy ženy v týdeníku Vlasta*

4.1. *Úvodem*

K tomu, aby komunistická strana mohla prosadit výše načrtnuté sociální a ekonomické změny, musela tyto proměny společenského uspořádání široké veřejnosti teoreticky zdůvodnit a ospravedlnit. Komunistická ideologie zde fungovala v dvojediném postavení, kdy na jedné straně byla vedle čistě mocenských a „technických“ důvodu podnětem pro samotné provádění změn a zároveň na druhé straně fungovala jako jejich dodatečná legitimizace.

Poválečné proměny společnosti se samozřejmě velkou měrou dotkly žen napříč sociálními vrstvami a změnily jejich dosavadní společenská postavení a role. I tyto změny bylo třeba ospravedlnit tak, aby byly ve společnosti přijaty a nebudily zásadní protirežimní odpor tím spíš, že se ve velké míře dotýkaly privátní sféry. K zabezpečení správného přijetí a pochopení nového postavení žen ve společnosti začala komunistická strana cíleně přetvářet dosavadní ideologické obrazy ženy. Vytvořila nové ideální vzory hodné napodobování a novou symboliku.²²⁵ Denisa Nečasová tyto symbolické proměny shrnuje do tří základních podob ženy - pracovnice, uvědomělé občanky a matky.²²⁶ Jakkoli se toto základní členění při první pohledu do pramenů nabízí, při podrobnějším čtení pramenů s ním nevystačíme. Zatímco žádoucí vlastnosti a vzorce chování žen jsou u uvedené triády nových vzorů většinou explicitně popsány, mezi řádky je možné sledovat další žádoucí či nežádoucí vlastnosti a vzorce chování, které jsou někdy, až v přímém rozporu s těmi explicitně řečenými. V následujících řádcích se budu věnovat různým vybraným oblastem ženského života, tomu jak se jich dotkly společenské změny po únoru 1948 a tomu jaké proměny v žádoucích ideálních vlastnostech a vzorcích chování tyto proměny vyvolaly. Tato analýza se opírá o články uveřejněné v týdeníku Vlasta, s výjimkou románů na pokračování, jejichž odlišný literární styl si vyžaduje jiný způsob analýzy a vybavenost badatele.

4.2. *Týdeník Vlasta*

Před samotnou analýzou obsahu časopisu Vlasta je třeba zmínit některé základní údaje k časopisu jako takovému. Časopis Vlasta byl založen v roce 1947 jako týdeník Rady československých žen a měl být nástupcem týdeníku Rada žen, který vycházel od srpna 1945 do konce roku 1946. Týdeník tedy představoval oficiální médium, kterým tato organizace

---

²²⁵ Samotný fenomén „Nové ženy“ vznikl samozřejmě mnohem dříve a jeho náplň byla dobově a místně podmíněná. Srov. (Nečasová, 2011, stránky 354-355).

²²⁶ Srov. (Nečasová, 2011, stránky 354-374).

šířila své představy mezi čtenářstvo, a tato role mu zůstalo i přes výše uvedené organizační změny, kterými RČŽ prošla. Týdeník vycházel pravidelně každý čtvrtek. Původní náklad dosahoval 100 tisíc výtisků. V roce 1955 se zvýšil na 300 tisíc výtisků a v roce 1963 náklad dosahoval již 635 tisíc výtisků.²²⁷ Týdeník měl standardně 16 stran ve formátu 270 x 340 mm, který byl později změněn na 270 x 320 mm, pouze v letech 1947, 1949 a 1953 vyšla Vlasta ve zkrácené podobě. Časopis původně vycházel jako černobílý, avšak s postupem času byl postupně kolorován. Nejprve jen na titulní straně a později i uvnitř čísla. Časopis bohužel v tiráži neuvádí úplný výčet členů redakce. Ve sledovaných ročnících byly šéfredaktorkami: v roce 1948 Věra Urbanová a v letech 1953, 1956 a 1960 pak vždy Zdeňka Zimová. Redakce časopisu od r. 1958 přímo spolupracovala se Státní populační komisí.²²⁸ S ohledem na tuto skutečnost, lze usuzovat, že ankety²²⁹ uveřejněné v týdeníku v roce 1960 měly do určité míry sloužit jako způsob sběru informací o názorech žen a jejich postavení tzv. „zdola“.

Časopis vycházel zprvu jako nestrannický, kdy měl sloužit jednak k propagaci ideálů zakládající organizace a jednak k vhodnému pobavení žen, což je patrné ze struktury článků. V časopisu pravidelně vycházely dva romány na pokračování, rubrika věnovaná módě, dětské zábavě (čtení pro děti), kulturní rubrika, rubrika věnovaná vaření a radám do domácnosti, informace o činnosti spolků sdružených v Radě žen a aktuálních politických novinkách. Prostřední dvojstrana pak byla vyhrazena velké reportáži či rozhovoru, který byl hlavním článkem týdne. V časopisu pravidelně vycházely cestopisné reportáže a zprávy jak ze západních států, tak z východního bloku. Součástí byla i nepravidelná rubrika právní poradna, která odpovídala na právní dotazy čtenářek.

Po únorovém převratu se struktura i obsah článků měnily jen pozvolna. Vlasta postupně ztratila původní charakter ženského časopisu a proměnila se v společenský týdeník, který upozadil (s výjimkou dětí) ženská témata²³⁰ a věnuje se více obecným politickým, ekonomickým a společenským problémům. Časopis také pozvolna prostoupila výrazná politizace článků a dobová indoktrinace, která vrcholí zřejmě kolem r. 1951 a 1952 a od r. 1953 posupně ustupuje.²³¹

Tomu odpovídala i proměna ve struktuře článků. Prostor věnovaný zábavě byl redukován, kdy v časopisu vycházel již jen jeden román na pokračování. Stejně tak byl

---

²²⁷ Srov. (Kšajt, 1980, str. 44).

²²⁸ Srov. (Kšajt, 1980, str. 42).

²²⁹ Konkrétně anketa „Má Jožka pravdu?“ vycházející v číslech 1 až 19 a anketa „Jak na naše problémy?“ vycházející v číslech 25 až 48.

²³⁰ Tímto jsou myšleny jak témata týkající se rovnoprávnosti žen, tak témata, která jsou tradičně považována za zábavné články pro ženy.

²³¹ V roce 1948 tato změna sice započne, avšak v průběhu roku probíhá pomalu. Ve srovnání s roky 1951 či 1953 je jasná k markantní proměna časopisu, zdali se jedná o výsledek pozvolného vývoje nebo dojde během r. 1949 či 1950 ke skokové proměně časopisu není jasné, neboť to nebylo předmětem zkoumání.

redukován prostor věnovaný módě a kosmetice, která v určitých obdobích zcela mizí. V podstatě nezměněn zůstal prostor věnovaný radám do domácnosti.²³² Rubrika pro děti stejně jako právní poradna či inzerce a reklama pak zaniká úplně. Uvolněný prostor je pak zaplněn dobovými angažovanými články věnovanými politickým, hospodářským či společenským problémům. Články věnované zahraniční mají vždy politický rozměr a slouží buď k očernění Západu nebo k oslavě států východního bloku, prosté cestopisy či reportáže de facto mizí. Pevnou součástí se od r. 1953 stává rubrika radící výborům žen při MNV a dopisy čtenářů.

Od nastolení tzv. nového kurzu v třetím čtvrtletí r. 1953 se pozvolna opět začíná měnit charakter časopisu. Postupně přibývá témat tradičně atraktivních pro ženy a ustupuje angažovaný tón. V roce 1956 se časopis v řadě anket a kampaní vrací k některým ženským tématům a obecně dává větší prostor pro vyjádření různých názorů veřejnosti.²³³ Tento trend pak pokračuje i v roce 1960, kdy se objevují ankety zaměřené na odstranění problémů, které trápí ženy.²³⁴ Struktura článku se v tomto období rozrůžnila a narostl podíl zábavné složky, kterou představoval jednak návrat rubriky o kosmetice, jednak pestřejší a méně politicky angažovaná paleta reportáží, větší prostor věnovaný cestopisům a různým společenským zajímavostem. Úbytek politizace je však pouze relativní a to ve srovnání s prvními roky 50. let, ani na konci dekády časopis neztrácí pevné zakotvení v komunistické ideologii.

4.3. Žena ve veřejné sféře

4.3.1. Pracovnice

Válečné ztráty a poválečný odsun německého obyvatelstva vyvolal v českém hospodářství akutní všeobecný nedostatek pracovních sil. Poúnorová přestavba československého hospodářství tento jev pouze umocnila a to zejména v oblasti průmyslu. Hlad po pracovní síle byl uspokojován z části přesunem zaměstnanců v rámci jednotlivých odvětví, obecně se dá mluvit o odchodu pracovních sil ze zemědělství, služeb, obchodu, lehkého a spotřebního průmyslu do hornictví a těžkého průmyslu, které se v letech 1948 až

---

²³² K zachování „tradičních“ rubrik ženských časopisů věnovaných módě, dětem a domácím pracím došlo i v sovětských ženských časopisech. Srov. (Attwood, 1999, str. 27).

²³³ Jedná se především o kampaň spojenou s přípravou celostátní konference výborů žen v létě 1956, protialkoholní kampaň a anketu k trávení volného času mládeží, které dávají prostor k vyjádření různých (někdy i kritických názorů) veřejnosti, kdy veřejností jsou zde míněny jak dopisující čtenáři, tak širší odborná veřejnost oslovovaná v rámci kampaní.

²³⁴ V průběhu roku proběhly dvě velké ankety „Má Jožka pravdu?“ a „Jak na naše problémy?“ které se věnovaly problémům zemědělek a zaměstnaných žen v průmyslu.

1964 z 88% podílely na absolutním nárůstu pracovních sil.²³⁵ Masovější vstup žen do zaměstnání však nebyl výsledkem únorových událostí, ale kontinuálním procesem, který započal již v době protektorátní mobilizace pracovních sil pro německý průmysl a pokračoval v době třetí republiky agitací k účasti žen na poválečné obnově.²³⁶

Ženy, které nastoupily do zaměstnání, musely čelit řadě problémů s tímto spojených. Prvním představovala jejich nízká či v mnoha případech vůbec žádná kvalifikace. Dalším byla nízká prestiž a platové ohodnocení v odvětvích hospodářství, do kterých nastupovaly.²³⁷ Přestože ženy nastupovaly i do té doby výlučně mužských profesí, většina jich nastoupila do tradičních ženských povolání,²³⁸ nebo byla v rámci podniků přiřazována na práci, která byla vnímána jako ženská. Normou bylo i obsazování vedoucích míst muži i v jinak zcela feminizovaných provozech. Řada podniků nebyla vybavena hygienickým zázemím a šatnami pro ženy. Síť předškolních zařízení byla nedostačující stejně jako síť zařízení usnadňujících práci žen, jejichž služby byly navíc drahé a málo kvalitní.²³⁹ Významný problém představovalo také dojíždění, které ubíralo ženám množství volného času a tzv. druhá směna v domácnosti, kdy ženy měly i přes výkon zaměstnání zajistit bezproblémový chod a čistotu domácnosti.²⁴⁰ Uvedené problémy vedly k vysoké fluktuaci a absencím žen.²⁴¹ Ty zpětně pomáhaly reprodukovat předsudky, které měli mužští pracovníci a vedení podniků vůči ženám. To zas demotivovalo ženy v práci a vedlo k absencím a fluktuaci, čímž se bludný kruh uzavřel.

Jakými způsoby motivoval stát ženy k tomu, aby čelily těmto nepříjemnostem a vstoupily do zaměstnání? Vedle nástrojů ekonomických a administrativních, v podobě mzdové politiky,²⁴² to byly především ideové argumenty prezentované na stránkách režimem kontrolovaného tisku. K získání žen do zaměstnání proběhly ve sledovaném období, vedle kontinuální propagace vstupu žen do zaměstnání tři větší náborové kampaně a to v letech 1949-1950, 1955 a 1957-59.²⁴³ Tyto kampaně se snažily motivovat ženy ke vstupu do té doby tradičních mužských povolání. Na stránkách Vlasty se tak objevují postavy úspěšných

---

²³⁵ K bližšímu studiu srov. např. (Kaplan, 2007, stránky 133-135), (Rákosník, 2010, stránky 158-164).

²³⁶ Srov. (Rákosník, 2010, stránky 160-161).

²³⁷ Ženy převažovaly mezi zaměstnanci v odvětví spotřebního průmyslu, vnitřního obchodu, spotřebních družstevch a zemědělství, které zároveň nepatřily k preferovaným hospodářským odvětvím. Velký podíl měli též v kultuře, školství a stavebnictví. Srov. (Kaplan, 2007, stránky 134, 138), (Rákosník, 2010, stránky 217, 356-360).

²³⁸ Viz výčet feminizovaných odvětví. Srov. (Rákosník, 2010, str. 359).

²³⁹ Srov. (Kaplan, 2007, str. 24), (Rákosník, 2010, stránky 352-353), (Franc & Knapík, 2013, stránky 20-21).

²⁴⁰ K časové náročnosti druhé směny např. (Musil, 1961), (Ulrych & Wynnyczuk, 1961).

²⁴¹ Srov. (Rákosník, 2010, stránky 223-224).

²⁴² Druhý příjem v rodině se v průběhu 50. let stal ekonomickou nutností k zachování životní úrovně rodiny. Srov. (Rákosník, 2010, stránky 360-361).

²⁴³ Srov. (Kaplan, 2007, str. 134).

traktoristek a buldozeristek,²⁴⁴ řeznic,²⁴⁵ továrních dělnic²⁴⁶ ale i žen těžících dřevo²⁴⁷ či pracujících na stavbách či v dopravě.²⁴⁸ Na samém sklonku 50. let dochází k mírnému posunu v souvislosti s kampaní za zvýšení kvalifikace žen, profesí dělnických na profese více odborné.

Jejich příběhy byly vyprávěny typizovaným příběhem s motivem osobnostního vývoje a obtížné cesty, kdy hlavní hrdinka svojí odhodlaností a vytrvalostí dobude úplného vítězství. Většinou začíná vstupem mladé ženy do zaměstnání, kde čelí posměškům a nedůvěře mužských kolegů, či případnému kanadskému žertíku. Vždy se rychle zaučí a svojí pílí dostihne a nezřídká překoná své mužské kolegy, kteří „zaspí na vavřínech“. V zaučení jí často pomáhá postava otcovská postava starého dělníka, případně postava uvědomělého mladíka, kteří mladé dívce nezištně pomáhají. Její úplné vítězství nastává proměnou ve vzornou údernici, aktivistku pomáhající dalším a nezřídká bývá zakončeno zlepšovacím návrhem či svatbou s uvědomělým mladíkem, který se dané slečny prvně ujal.²⁴⁹ Tyto příběhy přitom nebyly vždy nutně z českého prostředí, časté byly příběhy sovětských žen, případně žen z dálného východu. Často jsou na místě pochyby, jestli se jedná o reálné postavy, neboť tyto články bývají umístěny v časopise nezřídká na místě, kde obvykle bývá umístěna povídka.

Zobrazované ženy měly často vlastnosti, které jsou tradičně spojeny s maskulinitou, jakými je třeba touha poznat nové věci, iniciativnost, inovativnost, síla vůle, odvaha a odhodlání čelit překážkám. Je otázkou, na kolik lze hovořit o tom, že tento obraz v sobě vždy zahrnoval převrácení tradičních genderových rolí a zobrazení mužů jakožto pasivních a neprůbojných. Ačkoliv je v některých příbězích zřetelně obsaženo, v jiných je poukazováno na to, že úspěch žen nemá být vnímán jako vítězství nad muži, a jako dosažení vyššího cíle, a to aby všichni členové kolektivu, bez rozdílu pohlaví, překonávali plán.²⁵⁰ Tento obraz však vždy zcela jasně symbolizuje rovnost pohlaví a skrze ni v komunistické ideologii mnohem důležitější hodnotu pokroku a má tak velký symbolický kapitál.

Skutečnost, že ženy mohou pracovat a pracují v jakémkoli „chlapském“ řemesle však neznamenala, že dělení povolání dle pohlaví automaticky zaniklo, což dokládá např. projev ministra dopravy Antonína Pospíšila k zahájení druhé pětiletky, kde uvedl, že *„i v tak vyložené chlapském odvětví, jako je lokomotivní hospodářství, mohou být ženy*

²⁴⁴ Vlasta 1950 č. 8, s. 16, Vlasta 1953 č.7, s. 2, Vlasta 1953 č.35, s. 3, Vlasta 1953 č.33, s. 4.

²⁴⁵ Vlasta 1953 č. 43, s. 8-9.

²⁴⁶ Vlasta 1948 č. 51 s. 4-5, Vlasta 1951 č. 47, s. 9, Vlasta 1953 č. 41 s. 4, Vlasta 1956 č. 17 s. 7.

²⁴⁷ Vlasta 1948 č.30, s. 8-9.

²⁴⁸ Vlasta 1951 č.32, s. 10, Vlasta 1956 č. 5, s. 3, Vlasta 1956 č. 7, s. 3, Vlasta 1960 č. 29, s. 8-9.

²⁴⁹ Např. Vlasta 1950 č. 28, s. 10, Vlasta 1953 č. 5 s. 4, Vlasta 1953 č. 22, s. 8-9, Vlasta 1953 č. 49, s. 3, Vlasta 1953 č. 23, s. 5, Vlasta 1953 č.33, s. 4, Vlasta 1956 č. 9, str. 3.

²⁵⁰ Vlasta 1950, č. 8, s. 16.

zaměstnány..²⁵¹ Teze, že ženy mohou pracovat na jakémkoli místě, se dokonce objevovaly ve stejných projevech s prohlášeními, že je třeba respektovat soupisy povolání vhodných a nevhodných pro ženy, jak dokládá projev náměstka předsedy vlády Václava Kopeckého k Mezinárodnímu dni žen, ve kterém na pospolu zaznělo, že „...každý dnes vidí, že ženy mají schopnosti k té nejnáročnější práci, a že mají intelektuální a morální vlohy k těm nejdůležitějším funkcím..“, a že „Je třeba respektovat soupis povolání a práci, v nichž mají působit ženy, a soupis povolání a práci v nichž naopak ženy nemají být zaměstnávány.“²⁵²

Tyto zářné vzory žen, které „dobyly“ dosavadní mužské domény, nebyly na stránkách Vlasty ani zdaleka v průběhu celého sledovaného období dominantním obrazem pracující ženy. V roce 1948 ještě dobíhal obraz ideálních ženských povolání přecházející éry. V časopisu Vlasta byly ještě i po únoru jako vhodné učební obory pro dívky uváděny zlatnictví a klenotnictví, kožešnictví, čalounictví, kloboučnictví, dále lakýrnictví (s výjimkou stovebního lakýrnictví), cukrářství a pekařství a pomocné práce ve zdravotnických zařízeních a službách.²⁵³ Na jiných místech byly jako vhodné povolání uváděny porodní asistentka či lázeňská pečovatelka.²⁵⁴ Všechny uvedené profese jsou některak spojeny s tradičními ženskými doménami a rolemi – módou a šperky, přípravou jídla, péčí o nemocné, přičemž všechny pojí společná představa relativně manuálně lehké a intelektuálně nenáročné, repetitivní práce náročné pečlivostí, tedy tradiční atributy ideální ženské práce v pojetí 19. století a první republiky. Na stránkách Vlasty se přitom ještě občasně i objevuje úplný ideál přecházející éry – sekretářka, telefonistka.²⁵⁵

Počátek 50. let a první masivní náborová kampaň byla zlatou érou obrazu ženy „dobyvatelky“ mužských povolání. Nicméně ani v tomto období nebyly průkopnice v mužských povoláních dominantním zobrazovaným obrazem pracující ženy. Jak na počátku 50. let tak po celý zbytek sledovaného období se na stránkách Vlasty objevoval i jiný obraz pracující ženy. Tím byla žena pracující v tradičních ženských dělnických profesích, zejména v textilním a potravinářském průmyslu a žena družstevnice.²⁵⁶ Obraz ženy v těchto povoláních se na stránkách Vlasty objevoval minimálně stejně často, jako obraz ženy „dobyvatelky.“ Nejintenzivněji byl ve zkoumaném materiálu zastoupen v roce 1956, zjevně v souvislosti s probíhající poslední vlnou kolektivizace a snahou přimět, ženy (či skrze ženy

---

²⁵¹ Vlasta 1956 č. 1, s. 3.

²⁵² Vlasta 1956 č. 12, s. 2-3. Existence vědomí, že určitá povolání jsou vhodná speciálně pro ženy se, ale objevovalo i na dalších místech např. Vlasta 1956 č. 28, s. 3.

²⁵³ Vlasta 1948 č. 20, s. 3.

²⁵⁴ Vlasta 1948 č. 24, s. 8-9, Vlasta 1948 č. 26, s. 8-9.

²⁵⁵ Vlasta 1948 č. 12, s. 4, Vlasta 1948 č. 38, s. 8-9.

²⁵⁶ Vlasta 1953 č.1, s. 8-9, Vlasta 1953 č.7, s. 8-9, Vlasta 1953 č. 47, s. 9, Vlasta 1960 č. 34, s. 8-9, Vlasta 1960 č. 44, s. 8-9.

jejich muže) ke vstupu do družstev, což nebylo nikterak skrýváno. Vzestup zemědělské výroby pak byl přímo spojován s aktivitou žen.²⁵⁷ Vedle reportáží o činnosti příkladných pracovnic či celých závodů a družstev vyvstával mezi řádky při referování o práci výborů žen při MNV, jejichž nezanedbatelnou složkou náplně práce bylo právě organizace brigád a přijímání socialistických závazků práce převážně v zemědělství a tradičních ženských povoláních.²⁵⁸ Ženy pracující v zemědělství nebo v tradičních ženských dělnických profesích se objevovaly mezi oceňovanými údernicemi a zasloužilými pracovnicemi.²⁵⁹

Zobrazované ženy měly stejně jako v případě žen „dobyvatelek“ řadu typicky mužských vlastností iniciativnost, odhodlanost, sílu vůle a v řadě případů organizační talent, postrádaly však element pokroku a pouze excelovaly ve svých tradičních oblastech. Jejich práce nebyla většinou přímo porovnávána s mužskou a muži byli v jejich příbězích většinou zobrazeni na pozici mistrů či předsedů družstva.²⁶⁰ Určitou výjimku zde tvořily vzorové příběhy nabádající ženy k iniciativě při zlepšování chodu družstva, kdy byly ženy zobrazovány jako aktivní prvek v družstvu oproti zkosnatělému mužskému vedení.²⁶¹ Tato poloha se ale neobjevovala vždy a často byla zobrazována přímo jako fikce.²⁶²

Obraz ženy textilačky, nebo družstevnice nepůsobil tak heroicky jako ženy v mužských profesích, avšak jako vzor pro ženy působil uvěřitelněji a jednoduší k následování. Tím spíše, že komunistické vedení symbolicky spojovalo zemědělství s ženami²⁶³ a od poloviny 50. let zahájilo kampaň lákající mládež, zejména dívky ke vstupu do JZD,²⁶⁴ kterou se snažily zvrátit narůstající věkový průměr družstevníků a zajistit příliv nových pracovních sil do předchozími lety pošramocené zemědělství. K tomu účelu byla v první polovině r. 1960 zahájena na stránkách Vlasty pravidelná anketní rubrika „*Má Jožka pravdu?*“,²⁶⁵ kam mohly čtenářky a čtenáři psát své podněty a připomínky k tomu jak zlepšit postavení žen v zemědělství.

Jak s obrazem ženy družstevnice, tak s obrazem ženy v mužské profesi se částečně překrýval další obraz ženy na pracovišti a to ženy jako odborné pracovnice či vedoucí.²⁶⁶

---

²⁵⁷ Vlasta 1956 č. 1, s. 2.

²⁵⁸ Vlasta 1953 č. 28, s. 10, Vlasta 1953 č. 29, s. 10, Vlasta 1956 č. 10, s. 10, Vlasta 1956 č. 37, s. 10, Vlasta 1960 č. 23, s. 12.

²⁵⁹ Vlasta 1948 č. 18, s. 15, Vlasta 1953 č. 20, s. 2, Vlasta 1953 č. 31, s. 5, Vlasta 1956 č. 20, s. 3.

²⁶⁰ Vlasta 1953 č. 3, s. 8.

²⁶¹ Vlasta 1953 č. 31, s. 5, Vlasta 1960 č. 34, s. 12.

²⁶² Vlasta 1956 č. 49, s. 4, 14, Vlasta 1956 č. 7, s. 5.

²⁶³ Krásným příkladem je symbolika na bankovkách z r. 1961. Ženy byly také často zmiňovány jako opory JZD např. Vlasta 1953 č. 13, s. 5, Vlasta 1956 č. 12, s. 2.

²⁶⁴ Vlasta 1956 č. 28, s. 5, 1956 č. 33, s. 10, Vlasta 1960 č. 10, s. 2, Vlasta 1960 č. 24, s. 11.

²⁶⁵ Vlasta 1960 č. 2, s. 6.

²⁶⁶ Vlasta 1953 č. 9, s. 5, Vlasta 1953 č. 11, s. 13, Vlasta 1956 č. 10, s. 4, Vlasta 1956 č. 12, s. 8, Vlasta 1960 č. 13, s. 2, Vlasta 1960 č. 29, s. 11, Vlasta 1960 č. 48, s. 12.

Ženy na odborných či vedoucích pozicích, disponující adekvátními mužskými vlastnostmi symbolizovaly spolu s ženou v mužských profesích rovnost pohlaví, nově otevřené možnosti a především pokrok. Ženy odbornice však byly (zejména v první polovině 50. let) zobrazovány spolu s muži jako jejich nadřízenými, nebo podřízenými rádci, kteří jsou nezbytnou oporou.²⁶⁷ Dalším limitem jejich působení byla, skutečnost, že většina vedoucích či funkcionářek byla zobrazována buď v tradičních ženských dělnických odvětvích, zejména textilní výrobě, nebo v tradičních ženských doménách zdravotnictví či školství.²⁶⁸ Taktéž zde chybí motiv vítězství nad muži, který bývá přítomen u obrazu ženy v mužské profesi. Přestože žena odbornice působila jako pozitivní vzor a důkaz otevřených dveří až do konce 50. let bylo ze stránek Vlasty zřejmé, že se jedná o ojedinělé případy a výjimky, neboť na stránkách Vlasty se opakovaně objevovaly stížnosti vůči předsudkům při umísťování kvalifikovaných žen a na vyšší pozice, stížnosti na malý počet žen s potřebnou kvalifikací, apely na zvyšování kvalifikace žen.²⁶⁹ Souvislou kampaň za dosažení vyšší kvalifikace a častější výskyt vzoru ženy odbornice můžeme sledovat až od r. 1960. V druhé polovině téhož roku se na stránkách Vlasty začala objevovat pravidelná rubrika „*Anketa pracujících žen*“, která se zabývala problémy žen na pracovišti, přičemž jedním z důvodů její existence bylo zodpovědět otázku, co brání ženám v dosažení vyšší kvalifikace.²⁷⁰

Společným rysem všech výše uvedených typů pracovníků, byla skutečnost, že ani přes výkon svého povolání neztrácely svoji ženskost. Tvrdá práce v továrně či na poli nebo výkon řídicí funkce neokradl ženy o vnější znaky jejich feminity.²⁷¹ Je však pravdou, že ve sledovaném období však došlo ke změně v pojetí krásy, kde se novým estetickým ideálem oproti přílišné péči o vlastní krásu stala přirozenost.²⁷²

Práce nezměnila ani jejich osobní priority tak, že by již neodpovídaly tradičním genderovým vzorům spojovaným s feminitou. Většina příběhů o vzorných pracovnicích neopomněla zmínit, že kromě vzorných pracovníků jsou zároveň láskyplnými matkami vzorně

---

²⁶⁷ Vlasta 1953 č. 11, s. 13, Vlasta 1956 č. 12, s. 8.

²⁶⁸ Vlasta 1953 č. 11, s. 13. Vlasta 1956 č. 10, s. 4. Vlasta 1956 č. 12, s. 8, Vlasta 1956 č. 36, s. 4, Vlasta 1960 č. 29, s. 11, Vlasta 1960 č. 48, s. 12.

²⁶⁹ Vlasta 1956 č. 1, s. 2-3, Vlasta 1956 č. 12, s. 2-3, Vlasta 1956 č. 36, s. 6, Vlasta 1960 č. 15, s. 2, Vlasta 1960 č. 40, s. 8.

²⁷⁰ Anketa byla vyhlášena v r. 1960 ve Vlastě čísle 23 a uzavřena byla v čísle 49. Hlavním cílem ankety bylo, aby čtenářky uvedly: 1) Jak pomáhají závodnímu plnit jeho úkoly, 2) Co jim brání plně se věnovat své práci. 3) Jaká navrhuje řešení k zlepšení svých podmínek. Již v čísle 26 redakce uváděla jako cíl ankety opovědět na problémy „*bránící jim (ženám) dobře a tvořivě pracovat, vzdělávat se a při tom se ještě starat o domácnost a o děti*“ Vlasta 1960 č. 26, s. 7.

²⁷¹ Vlasta 1948 č. 24, s. 7, Vlasta č. 1956 č. 13, s. 3.

²⁷² Tématu módy a krásy se budeme blíže věnovat přes zjevné pomezí postavení tohoto tématu v kapitole věnované ženě v soukromém prostoru.

vychovávacími své děti a vzornými hospodyněmi udržujícími teplo rodinného krbu.²⁷³ Někdy byly tyto vlastnosti i přímo přenášeny do samotné práce. Například články o ženách ve stavebnictví často neopomněly, zmínit nadšení žen při výstavbě bytových domů a tím symbolicky odkázat na roli ženy strážkyně jako strážkyně domova.²⁷⁴ Časté bylo také přenesení „přirozené“ ženské šetřivosti, které se naučili při chodu domácnosti, do pracovního procesu. Čtenáři se tak mohli dočíst o údernici Karle, že „*tak jako byla Karla zvyklá počítat doma s každou korunou, kterou vydávala z vlastní kapsy, tak dnes počítá s každou korunou, která jde z pokladny závodu.*“²⁷⁵ Obdobně byla přenášena „přirozená“ starostlivost žen o děti na jim svěřené stroje.²⁷⁶ Ke skloubení práce, mateřských povinností a péče o domácnost přitom ve vzorových příbězích stačila pouze správná organizace času. Využívání předškolních zařízení a sítě provozoven osvobozené domácnosti přitom nebylo v těchto vzorových příbězích nezbytnou podmínkou a zmiňováno bylo pouze v případě, že tyto služby byly dostupné.

Články se však vyhýbaly osobě manžela a otázce samotné náplně vztahu. Pokud se osoba manžela vůbec objevila, byla zmíněna většinou v souvislosti, že i on je vzorným pracovníkem. Náplň manželství pak tvořila soudě dle článků práce, výchova dětí a vedení společné domácnosti. Záměrné zdůraznění bezproblémového spojení práce a tradiční role, ženy v domácnosti, zde bylo jistě účelové a mělo ženy zbavit strachu z nástupu do zaměstnání.

Motivace těchto žen pro vstup do továrny a mužského kolektivu nebyla často vůbec vysvětlena,²⁷⁷ případně je vysvětlena „*odvěkou láskou ke strojům,*“²⁷⁸ popřípadě láskou k lidem nebo bývá prezentována jako touha poznat něco nového.²⁷⁹ Finanční důvody se jako motiv žen ke vstupu do zaměstnání se v článcích o hrdinných pracovnicích neobjevovaly vůbec, přestože byl podle provedeného demografického průzkumu ze začátku 60. let vůbec nejčastějším.²⁸⁰ Určitou výjimku v tomto znamenalo období po měnové reformě cca do konce r. 1953, kdy bylo zdůrazňováno, kolik si pracovnice vydělají a jak mnoho si za to mohou v nové měně koupit. Vzhledem k okolnostem je zřejmé, že hlavním cílem zde je uklidnit vypjatou situaci ve společnosti poukazem na blahobyť a nikoli prezentovat možnost vydělat

---

²⁷³ Vlasta č. 1948 č. 24, s. 7, Vlasta 1953 č. 5, s. 3, Vlasta 1953 č. 16, s. 3, Vlasta 1953 č. 50, s. 2, Vlasta 1956 č. 23, s. 3.

²⁷⁴ Vlasta 1950 č. 28, s. 10, Vlasta 1956 č. 5, s. 3, Vlasta 1956 č. 23, s. 3.

²⁷⁵ Vlasta č. 1953 č. 18, s. 11.

²⁷⁶ Vlasta 1953 č. 35, s. 3.

²⁷⁷ Vlasta 1953 č. 18, s. 11, Vlasta 1953 č. 35, s. 3.

²⁷⁸ Vlasta 1951 č. 47, str. 9.

²⁷⁹ Vlasta 1953 č. 49, str. 3.

²⁸⁰ Srov. (Rákosník, 2010, str. 361).

si, jako správnou motivaci ke vstupu do zaměstnání.²⁸¹ Nepřímé přiznání finančních motivů žen ke vstupu do zaměstnání lze najít občasném satirickém tepání neduhů společnosti, kdy jsou kritizovány ženy opouštějící zaměstnání s odůvodněním: „*No a co má být? Vždyť na televizor už máme našetřeno.*“²⁸² V průběhu 50. let se vlivem nové mzdové politiky plat žen, jako druhý rodinný příjem, stal ekonomickou nezbytností, pokud si rodina chtěla udržet průměrnou životní úroveň.²⁸³ Zajímavé nahlédnutí do problematiky motivace žen ke vstupu do zaměstnání přinesla výměna dopisů čtenářů, čtenářek a redakce, která proběhla na konci roku 1956 odstartované povídkou o rodinném rozvratu, který málem skončil rozvodem, a který byl způsoben vstupem ženy do zaměstnání, ačkoliv její muž měl dostatečný výdělek k zajištění rodiny. V dopisech se několik čtenářů vyjádřilo, že „...*zaměstnání žen považují za neštěstí pro rodiny a národ. Nikdy za vymoženost. Muži by měli mít takové výdělky, aby rodinu uživil*“.²⁸⁴ Odpověď redakce tento názor samozřejmě odmítla, nikoliv však argumentem práva ženy na práci, výdělek či osobní rozvoj, ale argumentem nedostatkem pracovních sil ve státě. Odmítavé reakce čtenářek, které byly otisknuty v následujících číslech, argumentovaly potřebou peněz k zlepšení životní úrovně či pokrytí vstupních investic při zařízení nové společné domácnosti, nízkým uznáním domácích prací a pocitem méněcennosti, pocitem svobody a rozšířením obzorů, které při uzavření diskuse převzala i samotná redakce.²⁸⁵

Z výše uvedeného je zřejmé, že obraz ženy jako uvědomělé pracovnice měl několik podob, přičemž důraz, který byl kladen na jednotlivé podoby, se v průběhu času různil. Na počátku 50. let byla na pomyslném výsluní pracovnice zastávající do té doby tradičně mužskou dělnickou profesi, zatímco na sklonku 50. let byla vystřídána ženou pracující jako technická inteligence (především v zemědělství), lékařka či učitelka. Po celou dobu byly tyto obrazy provázeny obrazem obětavých žen pracujících v textilním průmyslu či zemědělství, tedy v oblastech, které byly symbolicky spojovány s tradiční rolí ženy.²⁸⁶ Příčina změny důrazu mezi jednotlivými obrazy ze zkoumaného materiálu není zřejmá, je však nasnadě se domnívat, že přímo souvisí s obdobnou proměnou v Sovětském svazu.

Zobrazované ženy nebyly prací připraveny o tradiční atributy své ženskosti, které byly naopak zdůrazňovány. Vzory ideálních pracovnic oplývaly jak atributy tradičně spojovanými s maskulinitou, jakými byla například iniciativnost, statečnost, odhodlání čelit překážkám, tak

---

²⁸¹ Vlasta 1953 č. 27, s. 11.

²⁸² Vlasta 1956 č. 21, s. 6.

²⁸³ Srov. (Rákosník, 2010, stránky 360-361).

²⁸⁴ Vlasta 1956 č. 42, s. 11.

²⁸⁵ Vlasta 1956 č. 47, s. 11, Vlasta 1956 č. 48, s. 11, s. 14.

²⁸⁶ V prvním případě se jedná o spojení textilní výroby s šitím oblečení, což byla tradičně ženská práce. V druhém případě je nasnadě metaforické spojení mezi rozením dětí a rozením úrody.

atributy, které tradičně náleží k feminitě, jako je péče o děti, vytváření „tepla domova“, hospodárnost při vedení domácnosti. Toto odpovídalo zdvojené roli ženy, která vedle své tradiční role pečovatelky o domácnost musela přivzít i roli výdělečně činnou. Komunistický tisk tedy na svých stránkách vytvářel obraz dvojího břemene žen sic ulehčovaného systémem předškolních zařízení a zařízení služeb, jako normální a případné obtíže jako přechodné.²⁸⁷ Lze tedy konstatovat, že Československo počátkem 50. let převzalo sovětský model ideálního obrazu ženy pracovnice, kterému dominovalo schizofrenní vyzdvihování jak romantického pojetí ženy jako matky, tak i racionalistického pojetí ženy nelišící se od muže, podmíněného potřebou žen jako pracovní síly.

4.3.2. Aktivní občanka

Poúnorový vývoj fakticky odstranil jakoukoli pluralitu politického života a zároveň přinesl výraznou redukci občanské společnosti. Řada spolků byla buď přímo zakázána a rozpuštěna, nebo zanikly dobrovolně, či byly více či méně nátlakem donuceny sloučit se do několika masových organizací, které pak byly podřízeny kontrole komunistické strany.²⁸⁸ Jednotlivci se mohli napříště uplatnit ve veřejném prostoru pouze v rámci komunistické strany nebo prostřednictvím masové organizace, čím byla výrazně omezena jejich možnost působit ve veřejném prostoru. Ženy byly nadto omezeny i zdvojením jejich role jakožto matek/hospodyň a pracovnic, které jim ubíralo energii i volný čas potřebný k angažování se ve veřejném prostoru. Toto dokládá i malé zastoupené žen ve funkcích jak v komunistické straně, státních orgánech, tak masových organizací s výjimkou ženské organizace.

Přesto nebyl obraz pracující ženy jediným vzorem, který se na stránkách Vlasty objevoval. Po boku zasloužilých dojiček, přadlen, traktoristek a jeřábnic se pravidelně objevoval obraz ženy uvědomělé občanky a politické aktivistky, ten měl stejně jako obraz ženy pracovnice několik podob. Asi nejvíce typickou podobu ztělesňovala postava ženy bojovnice za mír. Tato postava se začala pravidelněji objevovat v polovině roku 1948 a zůstala přítomna po celé sledované období. Vrcholu dosáhla na počátku 50. let a ke konci

---

²⁸⁷ Po celé sledované období se objevovaly stížnosti na nedostatečnou síť předškolních zařízení a síť služeb v podobě veřejných prádelen apod. Tyto chronické nedostatky však vždy byly prezentovány jako dočasné potíže. Zejména silně na ně bylo upozorňováno v roce 1956 v souvislosti s přípravou konference žen a v roce 1960 v anketách ke zlepšení pracovních podmínek žen na vesnici a v továrnách. Konkrétně anketách „Má Jožka pravdu?“ vycházející v číslech 1 až 19 r. 1960 a anketa „Jak na naše problémy?“ vycházející v číslech 25 až 48 r. 1960.

²⁸⁸ Srov. (Kaplan, 2007, stránky 45-48).

dekády se objevuje stále řidčeji.²⁸⁹ Na rozdíl od obrazu ženy pracovnice, tento obraz většinou používal vedle individuálních vzorů, s nimiž se mohly čtenářky ztotožnit a inspirovat, i anonymní masovost mírového hnutí a zdůrazňoval počet členů a počet zastoupených národností hlavních organizací bojujících za mír.²⁹⁰ Boj za mír sestával především z účasti na promírových manifestacích, podepisování petic a přihlašování se k proklamacím MDFŽ či jiných zahraničních komunisticky orientovaných mírových hnutí a ženských organizací. Další formou boje za mír bylo budovatelské úsilí, manifestační přijímání socialistických závazků a dobrovolná přesčasová práce, zvláště u příležitostí oficiálních oslav režimu.²⁹¹

Boj za mír byl bezprostředně spojen s mateřstvím, jelikož „ženy jako dávkyně života vědí, jakou cenu má lidský život.“²⁹² Mateřství, ať již skutečné nebo jen potencionální, bylo konstruováno jako univerzální pojítka všech žen, kterým se vytváří specifické ženské pouto. Čtenářky se proto mohly dočíst, že „...to, co ženy spojuje, to, co tvoří jejich společné zájmy, je daleko silnější a životně důležitější než všechno to, co by je mohlo rozdělovat“.²⁹³ Aby čtenářky nebyly na pochybách, co je spojuje záhy se dozví, že je „...spojuje společná snaha chránit naše děti a naše domovy, boj za dosažení a ochranu ženských práv, avšak především boj za dosažení míru na celém světě“.²⁹⁴ Mateřské vlastnosti a mateřství jako hlavní motiv jednání byly zdůrazňovány i u postav individuálních bojovnic za mír.²⁹⁵ Bojovnice za mír tak nebojovala pouze za štěstí svých dětí, ale za štěstí všech dětí na celém světě. To umožňovalo prostřednictvím mateřství zainteresovat na zdánlivě apolitické bázi všechny ženy včetně bezdětných, bez rozdílu politické příslušnosti, včetně žen ze sociálních vrstev, které stály před Únorem v opozici vůči vládnoucí moci. Zobrazované ideální ženské vlastnosti zejména soucit, láska k dětem, rozhodnost, neúnavnost a statečnost při ochraně dětí, potažmo míru, pak plně korespondují s tradičními vlastnostmi připisovanými matce, ochránkyni svých dětí.

Zároveň s obrazem bojovnic za mír se na stránkách Vlasty pravidelně objevoval i obraz žen bojujících za ženská práva, který se s ním zejména na počátku 50. let překrýval.²⁹⁶ Téměř výlučně byl spojen s postavením žen v rozvojovém světě, s občasnými přesahy na Západ, a ženská práva chápal čistě v nejužším smyslu práv zaručených ženám zákony.

---

²⁸⁹ Zjevně se zde nabízí souvislost s mezinárodním politickým vývojem a Chruščovovou tezí o mírovém soutěžení socialismu a kapitalismu.

²⁹⁰ Vlasta 1948 č. 47, s. 2, Vlasta 1951 č. 10, s. 2, Vlasta 1953 č. 23, s. 2, Vlasta 1956 č. 28, s. 3, Vlasta 1957 č. 10, s. 8-9, Vlasta 1960 č. 12, s. 2.

²⁹¹ Vlasta 1952 č. 9, s. 8, Vlasta 1953 č. 10, s. 2, Vlasta 1953 č. 18, s. 3, Vlasta 1953 č. 23, s. 2, Vlasta 1956 č. 8, s. 10, Vlasta 1956 č. 12, s. 2.

²⁹² Vlasta 1953 č. 10, s. 2.

²⁹³ Vlasta 1953 č. 24, s. 2.

²⁹⁴ Vlasta 1953 č. 24, s. 2. K dalšímu srovnání např. Vlasta 1953 č. 3, s. 2, Vlasta 1953 č. 41, s. 10, Vlasta 1956 č. 10, s. 10, Vlasta 1956 č. 16, s. 2, Vlasta 1960 č. 12, s. 2, Vlasta 1960 č. 40, s. 2.

²⁹⁵ Vlasta 1953 č. 3, s. 2-3, Vlasta 1953 č. 22, s. 12, Vlasta 1953 č. 41, s. 10, Vlasta 1956 č. 21, s. 2.

²⁹⁶ Vlasta 1953 č. 10, s. 2, Vlasta 1953 č. 23, s. 3, Vlasta 1953 č. 44, s. 2, Vlasta 1956 č. 10, s. 2-3.

Zároveň býval často přímo spojen s bojem proti kolonialismu, přičemž ženy byly příležitostně zobrazovány i jako aktivně participující ozbrojeném odboji. Na stránkách Vlasty se tak čtenářky mohly dočíst o Vietnamské dívce, která „...prchá z vězení. Organizuje bojovou skupinu žen. A společně s nimi zajala skupinu okupantů.“²⁹⁷, nebo o ženách „Vietnamu, Burmy, Indonésie, Malajska, které v řadách národní armády a partyzánských jednotek hájí po boku mužů svoji vlast.“²⁹⁸ Během Suezské krize si pak čtenářky mohly prohlédnout příslušnice Egyptské armády se zbraní v ruce bránící se okupantům.²⁹⁹ V obrazu bylo implicitně a někdy i explicitně uvedeno srovnání se současným stavem v Československu, kde již byla rovnoprávnost pohlaví zakotvena v právním systému, čímž byla potvrzována nadřazenost socialismu nad jinými společenskými uspořádáními.³⁰⁰ Obdobně působilo i informování o změnách (primárně právních) v orientálních a afrických zemích, kde socialismus teprve nedávno zvítězil.³⁰¹ Tento obraz ještě více než obraz bojovnice za mír schovával za anonymní masovost. Postavy konkrétních hrdinek boje za ženská práva se prolínají s postavami bojovnic za mír a mají stejné atributy a hodnoty.

Uvědomělá občanka měla ještě další podobou, kterou byla aktivní funkcionářka. Její ideální vlastnosti i oblasti zájmu byly na stránkách Vlasty prezentovány jednak ve formě medailonků zasloužilých aktivistek a členek strany a jednak byly skryty mezi řádky v informacích o činnosti výborů žen, či proklamacích (na počátku 50. let) a později debatách o politické činnosti žen. Zobrazované ženy ve funkcích zastávaly, ve většinou méně významné politické funkce bez rozhodovacích pravomocí.³⁰² Výjimku tvořily medailonky úzkého kroužku nejvýše postavených žen, které zastávaly vrcholné funkce na úrovni ministryň či poslankyň.³⁰³ Intenzita zobrazování funkcionářek nebyla v průběhu sledovaného období vždy stejná a vrcholů pravidelně dosahuje vždy před volbami do národních výborů a národního shromáždění to zejména v letech 1954, 1957 a 1960. V mezidobích se pak články o konkrétních ženách ve funkci téměř nevyskytují.

Ideální funkcionářka, ať již místního či vyššího národního výboru nebo výboru žen, se usilovně věnovala budování socialismu, a to především v oblastech které byly tradičně symbolicky spojovány s feminitou. Zobrazovaným funkcionářkám byla většinou dána na

---

²⁹⁷ Vlasta 1953 č. 3, s. 2.

²⁹⁸ Vlasta 1953 č. 10, s. 2.

²⁹⁹ Vlasta 1956 č. 46, s. 3.

³⁰⁰ Vlasta 1948 č. 38, s. 2, Vlasta 1953 č. 25, s. 2, Vlasta 1953 č. 31, s. 2, Vlasta 1956 č. 5, s. 2, Vlasta 1956 č. 18, s. 4, Vlasta 1956 č. 36, s. 2, Vlasta 1960 č. 47, s. 12.

³⁰¹ Toto se týkalo zejména Číny a Severní Koreje, kde právní postavení ženy před nástupem socialismu, bylo nevalné. Vlasta 1953 č. 7, s. 2, Vlasta 1953 č. 31, s. 6, Vlasta 1953 č. 47, s. 8.

³⁰² Vlasta 1948, č. 43, s. 11, Vlasta 1954, č. 15, s. 10, Vlasta 1954 č. 18, s. 8-9, Vlasta 1957 č. 16, s. 14, Vlasta 1957 č. 20, s. 8-9, Vlasta 1960 č. 6, s. 10, Vlasta č. 12, s. 2, Vlasta 1960 č. 38, s. 8-9.

³⁰³ Je však na místě se ptát, na kolik byly tyto funkce skutečně významné. Vlasta 1948 č. 26, s. 5, Vlasta 1948 č. 32, s. 5, Vlasta 1954 č. 13, s. 8-9, Vlasta 1960 č. 2, s. 3, Vlasta 1960 č. 44, s. 12.

starost oblast školství, zdravotnictví a hygieny, nebo sociální péče.³⁰⁴ Informace o činnosti výborů žen se pak soustředily na agitaci mezi ženami za účast brigádách, zejména zemědělských nebo při výstavbě předškolních zařízení, a jejich organizaci,³⁰⁵ dále na zajištění politických školení, účast v socialistickém soutěžení a na činnost kulturní a sociální, jakou bylo třeba vítání občánků, návštěvy penzistů u příležitosti významných jubileí, nebo boj s alkoholismem a neukázněnou mládeží či účast na zkulturnění či zkrášlení obce.³⁰⁶ Specifickou činností, jíž se měly výbory žen věnovat, bylo zajištění činnosti občanských kontrolerek kvality zboží v obchodech.³⁰⁷ Funkcionářky byly zobrazovány s řadou atributů tradičně náležejícím k maskulinitě, jakými byla činorodost a aktivita, organizační schopnosti, síla vůle, politická angažovanost, což bylo do té doby bezprecedentní, stejně jako zbavení se některých prvků obvykle spojovaných s feminitou jakými je pasivita, ostych. Na druhou stranu si udržely řadu atributů připisovaných feminitě, jakými je obětavost, láska k dětem a zájem o ně, kulturnost, smysl pro čistotu a estetiku, soucit. Tomu odpovídalo i často zdůrazňovaná láska k dětem a mateřství funkcionářek³⁰⁸ Oblast jejich politického zájmu se pouze stala rozšířením tradičních oblastí zájmu z rodinného kruhu na celou společnost. Signál, který byl k ženám vysílán, byl jasný – nezajímejte se pouze o výchovu svého dítěte a čistotu vašeho domu, ale zajímejte se o výchovu všech dětí, čistotu celé obce. Symptomatické bylo i jasně deklarované podřízení výborů žen pod MNV, které byly většinou mužskou záležitostí. Veřejná činnost žen tak byla zobrazována jako podřízená mužské.³⁰⁹

Jakkoli zářivý obraz funkcionářky úspěšně plní své povinnosti, nemohl zastřít každodenní skutečnost, se kterou byly čtenářky Vlasty konfrontovány, jíž byl malý počet žen ve funkcích. Na stránkách Vlasty se proto v určitých obdobích, zejména před volbami, pravidelně objevovali apely, že je třeba více žen ve funkcích a aby ženy překonaly ostych a tyto funkce přijímaly.³¹⁰ Důvody byly spatřovány jednak ve vytížení ženy povinnostmi v domácnosti a jednak v nedostatečné podpoře okolí. Na předsudky funkcionářů a jejich

---

³⁰⁴ Vlasta 1954 č. 18, s. 8-9, Vlasta 1957 č. 16, s. 14, Vlasta 1957 č. 18, s. 3, Vlasta 1960 č. 44, s. 12.

³⁰⁵ Zdánlivě bagatelním činnostem vycházejícím z ekonomické nezbytnosti býval připisován politický význam, což výmluvě ukazuje přístup komunistické moci vůči občanské angažovanosti. Srov. (Nečasová, 2011, str. 362).

³⁰⁶ Vlasta 1948 č. 26, s. 15, Vlasta č. 1953 č. 5, s. 10, Vlasta 1953 č. 22, s. 10, Vlasta 1953 č. 31, s. 10, Vlasta 1956 č. 3, s. 10, Vlasta 1956 č. 22, s. 10, Vlasta 1956 č. 40, s. 10, Vlasta 1956 č. 46, s. 10, Vlasta 1960 č. 4, s. 12, Vlasta 1960 č. 15, s. 12, Vlasta 1960 č. 35, s. 12.

³⁰⁷ Vlasta 1953 č. 3, s. 14.

³⁰⁸ Vlasta 1954 č. 15, s. 10, Vlasta 1954 č. 18, s. 8, Vlasta 1957 č. 16, s. 14, Vlasta 1957 č. 18, s. 3, Vlasta č. 1960 č. 2, s. 3, Vlasta 1960 č. 12, s. 2, Vlasta 1960 č. 21, s. 6, Zároveň je třeba zmínit, že zdůraznění mateřství funkcionářek mělo ženy zbavit strachu z přijetí funkce z důvodu, že by jim ztížila jejich povinnosti doma, a vytvořit pozitivní obraz možnosti skloubení výkonu funkce a péče o rodinu, obdobně jako tomu bylo u obrazu pracovnice.

³⁰⁹ Vlasta 1956 č. 7 s. 10.

³¹⁰ Vlasta 1954 č. 14, s. 3, Vlasta 1957 č. 17, s. 14, Vlasta 1960 č. 10, s. 7, Vlasta 1960 č. 15, s. 6.

nechut' mezi sebe pouštět ženy, bylo upozorňováno jen výjimečně.³¹¹ Většina pozornosti při sjednání nápravy k umožnění ženám ve větší míře věnovat politické činnosti, byla místo změny přístupu mužů a jejich společenských rolí soustředěna na ulehčení ženám jejich role v domácnosti.³¹²

Působení ženy ve veřejném prostoru je těsně spjata s otázkou její rovnoprávnosti a emancipace. Na tomto místě proto uděláme malé odbočení a podíváme se na to, jak byla na stránkách Vlasty definována a zobrazována rovnoprávnost mezi mužem a ženou. V oficiálních prohlášeních bylo deklarováno, že rovnoprávnosti mezi pohlavími bylo u nás dosaženo společně s vítězstvím socialismu v únoru 1948.³¹³ Jelikož většiny politických práv dosáhly ženy již v První republice, byl nyní kladen důraz hlavně na rovnost práv ekonomických zejména na tezi za stejnou práci stejnou mzdu, což bylo spolu s růstem zaměstnanosti žen a s formální možností žen zastávat všechna povolání a funkce za hlavní důkaz dosažení rovnoprávnosti.³¹⁴ Rovnoprávnost zde byla míněna, jak již bylo naznačeno výše v nejužším smyslu tj. jako rovnost práv zaručených zákonem. Otázka stejné možnosti uplatnění těchto práv a otázka společenských norem chování, které nebyly kodifikovány, ale které tomuto uplatnění brání, přitom zůstávala v na počátku 50. let z větší míry netematizovaná. Teprve v druhé polovině dekády došlo v rámci událostí r. 1956 a tlaku na vyšší zapojení žen do veřejného života a zvýšení jejich kvalifikace na konci desetiletí k posunu, kdy základní teze, že rovnoprávnosti již bylo dosaženo, zůstala nezměněna, byla však doplněna o to, že je třeba přimět ženy, aby ji využívaly a vytvořit jim k tomu adekvátní podmínky a to především skrze ulehčení jejich domácích povinností.³¹⁵

Zároveň je třeba zmínit určitý posun ve způsobu, jakým byla rovnoprávnost prezentována. Rovnoprávnost přestala být prezentována na individuální úrovni. Čtenářky již nebyly nabádány, aby si individuálně uvědomovaly své schopnosti, a všestranně se rozvíjely. Veškerý pokrok se dosahoval v rámci kolektivu a s jeho podporou a měl primárně sloužit k dalšímu rozvoji společnosti nikoli ženy jako individua.

Jak vyplývá z výše uvedeného, obraz veřejně činné ženy měl dvě základní podoby. První tvořila víceméně anonymní bojovnice za mír, potažmo bojovnice za práva žen v kapitalistických zemích a ve třetím světě, a druhý představovala funkcionářka národního

³¹¹ Vlasta 1956 č. 9, s. 3, Vlasta 1956 č. 18, s. 3. Lepší představu o povaze a rozšíření předpokladů si lze udělat na základě archivních pramenů. Srov. (Nečasová, 2011, stránky 363-366).

³¹² Vlasta 1956 č. 28, s. 3, Vlasta 1960 č. 9, s. 2, 6.

³¹³ Vlasta 1950 č. 10, s. 8, Vlasta 1956 č. 9, s. 7, Vlasta 1960 č. 9, s. 3.

³¹⁴ Vlasta 1950 č. 10, s. 8, Vlasta 1953 č. 13, s. 5, Vlasta 1953 č. 23, s. 8, Vlasta 1956 č. 1, s. 2, Vlasta 1960 č. 9, s. 6, Vlasta 1960 č. 18, s. 3, Vlasta 1960 č. 23, s. 2. Přes formální rovnost mezd mezi pohlavími, faktická nerovnost zachována. Mzdová diferenciacie dle kvalifikace zůstala zachována a práce zastávaná ženami byla většinou označena za práci nekvalifikovanou a tudíž hůře placenou. Blíže viz. (Uhrová, 2005).

³¹⁵ Vlasta 1956 č. 28, s. 5, Vlasta 1956 č. 48, s. 4, Vlasta 1960 č. 38, s. 9.

výboru různé úrovně, nebo výboru žen. Zatímco první byl zdůrazňován průběžně u příležitosti velkých svátků komunismu, jakým byl např. Mezinárodní den žen, či První máj, či při různých mezinárodních událostech například v podobě zasedání Mezinárodní demokratické federace žen (zkráceně MDFŽ) či při Suezské krizi, druhý byl zdůrazňován převážně u příležitostí voleb do národních výborů či Národního shromáždění.

V obou polohách byly ženy zobrazovány s řadou vlastností, které byly do té doby obvykle spojovány s maskulinitou, jako například organizační talent, energičnost a aktivnost, a výrazně zde převažovalo racionalistické pojetí ženy jakožto bytosti nelišící se od muže. Předkládaný ideál do té doby bezprecedentně nutil ženy k setrvalé občanské angažovanosti, byť v limitech nastavených komunistickou mocí, a zejména upozorňováním na boje za ženská práva v koloniálních, exotických zemích nebyvale rozšiřoval jejich obzory. Stejně jako v případě ženy na pracovišti však angažovanost žen ve veřejném dění nezbavovala ženy jejich feminity, jejich tradičních ženských vlastností. Ty se naopak stávaly přímo předpokladem a hlavním motorem, jejich činnosti, jak je nejlépe vidět na mírovém hnutí, které je zobrazované jako primárně motivované láskou k dětem, tedy atributem, který je typicky spojován s feminitou. Mateřský pud jako ženský atribut byl dokonce rozvinut do podoby jakéhosi kolektivního mateřství, ve kterém individuální pouto mezi matkou a jejím dítětem je nahrazeno universálním poutem mezi ženou a všemi dětmi na světě. Veřejná činnost žen zůstala s výjimkou organizace pracovních brigád, spojená s typicky ženskými tématy, jakými bylo školství a výchova, hygiena, zdravotní péče a ošetřovatelství, či mravnost a sociální oblast. Symbolicky významné je i podřízení veřejné činnosti ženy mužům, které vyplývá jednak z podřízení výborů žen pod většinově mužské MNV a jednak z oblastí, veřejné činnosti, kterým se ženy měly věnovat, a jež nepatřily k oblastem, které by byly klíčové, jako například rozhodování o ekonomickém plánu. Tomu pak odpovídala i úzce pojatá rovnoprávnost chápaná pouze na úrovni paragrafového znění zákonů, se zdůrazněním převážně hospodářských práv.

4.4. Žena v soukromé sféře

4.4.1. Matka

V předchozích kapitolách jsme se dotkli toho, jak byla zobrazována „nová“ žena jako pracovnice a jako veřejně činná. V následující kapitole se zaměříme na to, jak byla

zobrazována přirozenost ženy komunistickým režimem v privátní sféře.³¹⁶ Již z výše uvedeného textu je očividné, že role matky byla pevnou, a jak si ukážeme níže po celé sledované období i významnou součástí obrazu nové socialistické ženy, proto se obrazu ženy jakožto matky budeme věnovat nejdříve.

Poúnorové proměny ekonomiky Československa se samozřejmě dotkly i mateřské role ženy. Společenský důraz na vstup žen do zaměstnání jakož i ekonomická nezbytnost druhého příjmu v rodině³¹⁷ se samozřejmě proměnila ve vyšší tlak na urychlený návrat žen po porodu do zaměstnání.³¹⁸ V tomto měla ženám vyjít vstříc síť předškolních zařízení. Jejich počet však nedostačoval poptávce³¹⁹ a jejich kvalita též vždy nedosahovala potřebné úrovně, přičemž obojí bylo chronickým předmětem stížností po celé sledované období. Ženám, které opustily domácnost a vstoupily do zaměstnání, nyní zbývalo méně času na jejich mateřskou roli. Zároveň nedošlo k přes určité níže popsané změny k výrazné proměně role otce, a to i přes rozsáhlé zákonné změny, které přinesl nový zákon o rodině z r. 1949,³²⁰ jenž *de jure* nastolil rovnost mezi manželi, odstranil dosavadní institut „hlavy rodiny“ a ženám přiřkl stejná práva jako mužům při rozhodování o místu pobytu rodiny, majetku manželů a budoucnosti dětí.³²¹ Mateřské role žen se dotklo i poválečné snížení sňatečního věku.³²² Ženy se stávaly matkami v mladším věku, což se samozřejmě mohlo odrazit v jejich připravenosti na mateřskou roli. Všechny uvedené vlivy pak nahrávaly novému obrazu matky, jak je níže popsán.

Jak bylo ukázáno na předcházejících stránkách obraz matky, byl součástí obrazu ženy na pracovišti i ve veřejném prostoru. V této poloze však mateřství pouze symbolizovalo to, že zapojení ženy do pracovního procesu jí nezabavuje její ženskosti a nebrání jí v jejích ostatních rolích. Případně sloužilo k dosažení vyšší emocionální odezvy a s tím spojené větší angažovanosti.

Obraz ženy matky se však na stránkách *Vlasty* objevoval i bez návaznosti na obraz pracovnice či uvědomělé občanky. Ekonomická potřeba nových pracovních sil, vyvolaná

---

³¹⁶ Privátní zde není míněno z pohledu ekonomického rozdělení státem řízené veřejné a soukromé podnikání ale jako soukromá a individuální oblast lidského jednání, soustředěná především do oblasti domova, rodiny a individuálního trávení volného času.

³¹⁷ Vývoj mzdové soustavy po únoru 1948 vedl k tomu, že druhý příjem v rodině se postupně stal pro většinu rodin s dětmi ekonomickou nezbytností, pokud si chtěli udržet průměrnou životní úroveň. Blíže viz. (Rákosník, 2010, stránky s. 360-361).

³¹⁸ Tento nepřímý ekonomický tlak určitě existoval, byť byl do jisté míry mírněn stávajícím systémem dávek. Blíže k systému rodinných dávek a rodinné politice viz. (Rákosník, 2010, stránky s. 335-369).

³¹⁹ V letech 1950-57 se průměrný počet narozených dětí pohyboval mezi 288 až 235 tis dětí ročně, přičemž ve stejném období se kapacita mateřských škol pohybovala mezi 230 až 250 tis. dětí ročně. Vzhledem k tomu, že v mateřských školách byly nejčastěji umístovány děti mezi 3-6 rokem věku je zřejmé, že počet dětí, k umístění do mateřských škol se pohyboval kolem 750 tis a volné kapacity byly tedy jen pro pouhou třetinu dětí. Údaje vycházejí z (Statistická ročenka republiky Československé, 1959, s. 56, 395).

³²⁰ Zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, účinný od 1.1.1950.

³²¹ K bližšímu právnímu vývoji a jeho gendrovým aspektům srov. (Havelková, 2014).

³²² Srov. (Rákosník, 2010, str. 156), (Jureček, 1960).

poválečným odsunem německého obyvatelstva, konvenovala volání po větším zapojení žen do veřejné sféry, které bylo pevně zakořeněno v komunistické ideologii. Aby toho mohlo být dosaženo, bylo třeba převést tradiční povinnosti žen jakožto matek a hospodyněk ze soukromé do veřejné sféry, k čemuž měla sloužit síť předškolních zařízení a sítě zařízení služeb. Spolu s odevzdáním povinností při předání dítěte do péče předškolního zařízení však matky odevzdávaly státu i řadu kompetencí, zejména výchovných. Matka přestala být osobou, která sama o sobě by byla schopná zajistit správnou výchovu dítěte a dobře rozhodovat o jeho budoucím povolání. Tento trend však nepostihl jen matky, ale stejným dílem oba rodiče. Nově se osobou rozhodující o správné výchově a tom na jaké povolání se dítě nejvíce hodí, stala postava učitele, potažmo pracovníků předškolních zařízení. Přestože školství se během sledované dekády silně feminizovalo, což se částečně odráží i v člancích, v pozici nejvyšší autority mezi vychovateli se objevuje převážně postava učitele muže, čímž dochází k reprodukci patriarchálního modelu, kdy je žena i v rámci svých tradičních domén v nejvyšší instanci vždy podřízena muži.³²³ Učitel dohlíží nad správnou výchovou dítěte, radí či přímo říká rodičům jak vychovávat a kárá ty, kteří nevychoávají své děti správně.³²⁴ Škola, případně pedagogická poradna je pak tím, kdo rozpoznává, na jaké povolání se dítě hodí a doporučuje rodičům jeho budoucí živobytí.³²⁵ Obvyklým způsobem prosazení autority školy byl často opakovaný požadavek na sladění výchovy v rodině a ve škole, přičemž je zřejmé, který ze subjektů se musí přizpůsobit požadavkům druhého.³²⁶ Ve věcech, které se týkaly zdraví dítěte a jeho správného fyzického a duševního vývoje, zaujala obdobnou roli postava lékaře či pedagogického odborníka.³²⁷ Čtenářky Vlasty byly přímo nabádány k tomu, aby „...v dětech vypěstovaly naprostou důvěru v naše zdravotnictví, v lékaře a ve veškerý zdravotnický personál.“³²⁸ Rodiče tak do určité míry přestaly být svépřírodní k výchově svých dětí a začali

---

³²³ Často bývala uváděna autorita sovětské pedagogiky A.S.Makarenko. V roce 1948 byla publikována celá série článků k výchově vycházející z jeho díla a i v následujících letech býval často zmiňován. Vlasta 1948 č. 40, s. 11, Vlasta 1951 č. 31, s. 12, Vlasta 1956 č. 9, s. 12, Vlasta 1956 č. 19, s. 5. Kromě něj byly zmiňováni i další sovětské pedagogové, časté jsou i příklady muže v roli učitele viz. Vlasta 1948 č. 32, s. 3, Vlasta 1953 č. 23, s. 16, Vlasta 1956 č. 3, s. 10, Vlasta 1956 č. 28, s. 4.

³²⁴ Vlasta 1953 č. 1, s. 15, Vlasta 1953 č. 3, s. 15, Vlasta 1953 č. 16, s. 14, Vlasta 1953 č. 50, s. 2, Vlasta 1956 č. 28, s. 4, Vlasta 1960 č. 21, s. 6.

³²⁵ Škola případně pedagogická poradna většinou nebývají personifikovány postavou konkrétního učitele či učitelky. Signál, který byl vysílán, byl však vždy stejný – rodiče nejsou způsobilí správně vybrat budoucí povolání dítěte. Vlasta 1951 č. 17, s. 3, Vlasta 1951 č. 21, s. 15, Vlasta 1953 č. 22, s. 11, Vlasta 1953 č. 33, s. 11, Vlasta 1956 č. 23, s. 10, Vlasta 1956 č. 28, s. 4.

³²⁶ Vlasta 1953 č. 3, s. 15, Vlasta 1956 č. 17, s. 12, Vlasta 1956 č. 18, s. 3.

³²⁷ Je opět příznačné, že většinou (avšak ne vždy) jím byl muž. Vlasta 1948 č. 43, s. 3, Vlasta 1953 č. 16, s. 14, Vlasta 1953 č. 42, s. 12, Vlasta 1953 č. 50, s. 12, Vlasta 1956 č. 16, s. 12, Vlasta 1960 č. 40, s. 11, Vlasta 1960, č. 48, s. 11.

³²⁸ Vlasta 1953 č. 47, s. 12.

potřebovat přípravu k tomu, aby je vůbec mohli vychovávat.³²⁹ Rodina sama byla dokonce označena za „*poměrně slabý článek výchovného řetězu.*“³³⁰ Samotná povinnost vychovávat však rodičům zůstala a odpovědnost rodičů za výchovu byla naopak častokrát zdůrazňována, přičemž jim zároveň byly přičítány všechny negativní projevy v chování dětí.³³¹ Z osob rozhodujících o výchově svých dětí se rodiče a zejména matky stali pouhými „vykonavateli výchovy“ podléhajícími vedení školy, potažmo lékaře. Postavení matek ve výchově svých dětí výmluvně dokládá článek „*Škola mluví k maminkám,*“ kde škola říká: „*vy maminky potřebujete mého vedení a já vaší pomoci.*“³³²

Vedle proměny postavení rodičů a matek ve výchově došlo též k proměně cílů výchovy jako takové. Nový socialistický řád si žádal, aby noví lidé vyznávali jiné hodnoty a praktikovali odlišné vlastnosti, než lidé žijící v kapitalismu. Tyto nové vlastnosti a hodnoty si měli osvojit jak dospělí, tak i vyrůstající mládež. Jaké byly tedy nové preferované vlastnosti a hodnoty? Nový socialističtí lidé si měli osvojit, že „*my znamená víc než já*“³³³ a zároveň, že je třeba „*vychovávat v kolektivu pro kolektiv.*“³³⁴ Z toho dále plynuly další hodnoty, jakými byly např. nesobeckost, potlačení vlastních potřeb ve prospěch kolektivu, silná vůle, sebekázeň, a sebeobětování se pro celek, práce ne pro odměnu, ale pro společné blaho a v neposlední řadě láska k vlasti.³³⁵

V souvislosti s prosazováním nových socialistických hodnot ve výchově je nezbytné zmínit další jev spojený s rolí ženy jako matky a tím je tlak na sebedisciplinaci. Články věnované výchově dětí proto často kladly čtenářkám i čtenářům na srdce, aby byly dětem vždy vzorem správného chování a aby se před dětmi neklelo, nehádalo a nemluvalo špatně o škole.³³⁶ K tomu si však rodiče museli nejprve sami osvojit požadované hodnoty. Docházelo tak k disciplinaci a převýchově dospělých skrze jejich děti, potažmo jejich roli rodičů vychovatelů.

Roli ženy-matky významnou měrou ovlivnila i síť předškolních zařízení tj. školek, jeslí či žňových útulků, která rostla spolu se zaměstnaností žen, a která se měla převzít péči o předškolní děti a uvolnit tak ženy pro výkon povolání. Přestože tato zařízení rozhodně nebyla

---

³²⁹ 1948 č. 40, s. 11, Vlasta 1953 č. 1, s. 15, Vlasta 1956 č. 19, s. 4, Vlasta 1956 č. 31, s. 12, Vlasta 1956 č. 46, s. 8, Vlasta 1960, č. 21, s. 6., Vlasta 1960 č. 27, s. 11.

³³⁰ Vlasta 1956 č. 19, s. 4.

³³¹ Vlasta 1953 č. 31, s. 12, Vlasta 1953 č. 35, s. 12, Vlasta 1956 č. 17, s. 12, Vlasta 1956 č. 18, s. 3, Vlasta 1956 č. 28, s. 4, Vlasta 1956 č. 46, s. 8, Vlasta 1960 č. 22, s. 8, Vlasta 1960 č. 32, s. 12.

³³² Vlasta 1948 č. 32, s. 3.

³³³ Vlasta 1951 č. 31, s. 12.

³³⁴ Vlasta 1956 č. 17, s. 12.

³³⁵ Vlasta 1951 č. 31, s. 3, Vlasta 1953 č. 9, s. 8, Vlasta 1953 č. 18, s. 11, Vlasta 1953 č. 31, s. 12, Vlasta 1953 č. 50, s. 2, Vlasta 1956 č. 2, s. 12, Vlasta 1956 č. 17, s. 12, Vlasta 1956 č. 19, s. 5, Vlasta 1960 č. 42, s. 8.

³³⁶ Vlasta 1951 č. 26, s. 12, Vlasta 1953 č. 31, s. 12, Vlasta 1953 č. 50, s. 2, Vlasta 1956 č. 18, s. 3, Vlasta 1956 č. 19, s. 4, Vlasta 1956 č. 28, s. 4.

nová a existovala již před válkou, jak naznačuje struktura článků ve Vlastě, nebylo počáteční přijetí těchto zařízení mezi ženami vždy pozitivní. Zároveň je však v průběhu dekády patrný určitý posun ve vnímání, těchto zařízení. Na počátku sledovaného období se na stránkách Vlasty poměrně často objevují články propagující předškolní zařízení či dětské ozdravovny. Je symptomatické, že při líčení vymožeností těchto, zařízení je kladen důraz na materiální vybavení a zejména odbornost péče, kdy je ze článků patrné, že tak vysoce kvalitní péči nemůže matka svým dětem sama poskytnout.³³⁷ Je zřejmé, že obdobný typ článků, má ženy přesvědčit k tomu, aby těchto zařízení využívaly a samy pak chodily do zaměstnání. Logicky tedy můžeme předpokládat, že panující nedůvěru či odpor vůči využívání těchto zařízení, který je třeba překonat přesvědčováním. V druhé polovině 50. let počet obdobných článků slábne a v roce 1960 se na stránkách Vlasty již téměř neobjevují. Naopak z kampaně před konferencí výborů žen v roce 1956 a anket pořádaných ve Vlastě v roce 1960 věnovaných problémům, které ženám v průmyslu a zemědělství brání většímu politickému uplatnění je jasně patrné volání po rozšíření těchto zařízení a lepšímu přizpůsobení jejich otevírací doby tak, aby se kryla s pracovní dobou v zaměstnání.³³⁸

Ačkoliv v obrazu ženy jakožto matky došlo ve sledovaném období k proměně a k určité devalvaci jejího postavení, jak bylo ukázáno výše, a zároveň došlo k nástupu konkurenčních obrazů ženy, samotné mateřství nepřestalo propagováno a líčeno jako normální a důležitá součást ženské identity a součást její přirozenosti. Po celé sledované období se na stránkách Vlasty objevovaly články (ať již ve formě povídek, zamyšlení, medailonků či tematických článků) propagující mateřský pud jakožto přirozenou součást ženy.³³⁹ Jeho uskutečnění pak bylo zdrojem štěstí ženy. Explicitně byla tato teze formulována v několika článku oznamujícím plánované uvolnění potratů, kde se čtenářky dočetly, že „*dítě znamená štěstí*.“³⁴⁰ Mateřství však bylo prezentováno nejen jako zdroj štěstí ženy ale i jako její občanská povinnost. Tato teze byla většinou prezentována mezi řádky jiných článků, najdeme však i její výslovné formulace, např. v článku o novém zákonu o přerušování těhotenství kde je uvedeno, že „*...nejpřednějším jejím (ženským) úkolem je dávat národu děti*.“³⁴¹ Obrana dětí a zabezpečení jejich štěstí pak bylo prezentováno jako přirozený cíl

³³⁷ Vlasta 1951 č. 25, s. 10, Vlasta 1953 č. 3, s. 11, Vlasta 1953 č. 16, s. 15, Vlasta 1953 č. 37, s. 12, Vlasta 1953 č. 42, s. 12.

³³⁸ Je otázkou, na kolik jsou tyto žádosti žen skutečně autentické., vzhledem k tomu, že řešení problémů, které žádají, se přesně shoduje s řešením, které prosazované shora oficiální politikou. Vlasta 1956 č. 18, s. Vlasta 1956 č. 19, s. 5, Vlasta 1960 č. 47 s. 6.

³³⁹ Vlasta 1948 č. 30, s. 16, Vlasta 1948 č. 34, s. 3, Vlasta 1948 č. 45, s. 12, Vlasta 1953 č. 9, s. 9, Vlasta 1956 č. 1, s. 6, Vlasta 1956 č. 28, s. 6, Vlasta 1956 č. 32, s. 5, Vlasta 1956, č. 42, s. 5, 14.

³⁴⁰ Vlasta 1957 č. 38, s. 14. Blíže k potratové politice v dalším textu.

³⁴¹ Vlasta 1958 č. 1, s. 10.

všech žen.³⁴² Případný strach z nastávajícího mateřství a pocit, že si brzkým mateřstvím končí svobodný život a užívání si, byl zaháněn zdůrazněním radostných podmínek mateřství za socialismu a bídy za kapitalismu, ale i právě přirozeným mateřským pudem ženy.³⁴³ Představa, že se žena rozhodne dobrovolně nebýt matkou a věnovat se něčemu jinému nebyla přímo tematizovaná. Její případné negativní hodnocení lze ale jasně vyčíst z občasných kritik, matek, které se nevěnují dětem a chtějí si užívat.³⁴⁴ Ženám, které nemohly mít vlastní děti nebo o ně přišly, byly prostřednictvím článků a povídek odhalovány jiné cesty, jak uplatnit svůj mateřský pud, a to zejména adoptí dětí, či péčí o invalidy.³⁴⁵ V druhé polovině dekády se dokonce sporadicky objevují články konstatující nadřazenost mateřství nad prací.³⁴⁶

4.4.2. *Hospodyně*

Další zobrazovanou rolí normální ženy byla role hospodyně. Tato role byla úzce propojena s rolí ženy matky, kdy péče o děti plynule přecházela do domácích prací, odpovědnosti za nakupování, péče o manžela a „budování rodinného pohodlí.“ Jak ukazují soudobé demografické výzkumy, vstup žen do zaměstnání neznamenal zbavení žen jejich domácích povinností.³⁴⁷ Ty z velké části zůstaly na jejich bedrech, neboť nedošlo k výraznější proměně role muže v domácnosti. Zaměstnanost žen však přinesla radikální zmenšení času, který mohl být věnován na domácí práce,³⁴⁸ což se jistě promítlo do samotné kvality a objemu vykonávaných prací a mohlo vyvolávat napětí mezi reálným a žádoucím stavem a to jak z pohledu žen samých tak dalších členů domácnosti.

Role hospodyně byla zobrazována či zmiňována jednak přímo, kdy domácí práce a role hospodyňky byly přímo hlavním tématem nebo jedním z několika témat článku, a jednak nepřímo, kdy se objevuje jako automaticky akceptovaný předpoklad samotného článku, nebo jako něco na pozadí vyprávěného příběhu, co není třeba vůbec zmiňovat, protože je to všem jasné.

První kategorie článků je početně mnohem méně zastoupená. Role hospodyňky odpovědné za domácí práce byla přímo tematizována většinou jakožto problém, který zatěžuje ženy, brání jim v účasti v pracovním procesu a ve veřejné činnosti a znemožňuje jim

³⁴² Vlasta 1952 č. 9, s. 8, Vlasta 1953 č.10, s. 2, Vlasta 1953 č. 18., s. 3, Vlasta 1953 č. 23, s. 2, Vlasta 1956 č. 8, s. 10, Vlasta 1956 č. 12 s. 2.

³⁴³ Vlasta 1953 č. 9, s. 9, Vlasta 1956 č. 28, s. 6, Vlasta 1956 č. 42, s. 5, 14.

³⁴⁴ Vlasta 1956 č. 28, s. 6, Vlasta 1960 č. 48, s. 8.

³⁴⁵ Vlasta 1948 č. 48, s. 12, Vlasta 1953 č. 27, s. 4, Vlasta 1953 č. 47, s. 5, Vlasta 1956 č. 32, s. 5.

³⁴⁶ Vlasta 1956 č. 36, s. 2, Vlasta 1956 č. 42, s. 5, 14.

³⁴⁷ K časovému vytížení zaměstnaných žen blíže viz. (Ulrych & Wynnyczuk, 1961).

³⁴⁸ K časovému rozvrhu žen blíže viz. (Musil, 1961).

plně využít dosažené rovnoprávnosti.³⁴⁹ Tedy jako něco, co brání ženu plně využít dle představ a potřeb režimu. Jen v minimálním počtu případů narazíme na argumentaci zohledňující potřeby osobního rozvoje žen.³⁵⁰ Přestože tato role byla vnímána jako problematická, nesetkáme se s návrhem, že by se jí ženy měly zbavit. Naopak z otisknutých projevů, různých funkcionářů je zřejmé, že daná role má ženám zůstat, a že ženy „*mají sloučit své povinnosti pracovnice, hospodyně a matky.*“³⁵¹ Zároveň bylo dáváno jasně najevo, že ženám tato role zůstane i do budoucna, protože mají určité přirozené, specifické vlastnosti, které je k této roli předurčují, zejména hospodárnost a houževnatost.³⁵² Představa ženy, která neumí vykonávat domácí práce, byla zobrazována negativně.³⁵³ Většina pozornosti při řešení problému sloučení různých rolí ženy se soustředila na „ulehčení“ domácích prací různými opatřeními ze strany státu popř. podniků, jakými bylo například zřizování předškolních zařízení, hustší sítě prodejen či družstevní sítě zařízení služeb jakou byla např. Osvobozená domácnost, ale i třeba ulehčení v podobě vyšší výroby potravinových polotovarů.³⁵⁴ Po celé sledované období se však kvalita zásobování a sítě zařízení služeb těšily jen malé popularitě mezi spotřebiteli a kvůli své přetrvávající nízké úrovni. Na stránkách Vlasty se proto můžeme setkat i s kritikami žen, které těchto služeb nechtějí využívat.³⁵⁵

O ulehčení domácích prací se však neměl postarat pouze stát. Na stránkách Vlasty si můžeme po celé sledované období přečíst různé apely na muže, aby svým ženám pomáhali s domácími pracemi a kritiky mužů, kteří tak nečiní, či případné reportáže nebo dopisy čtenářek zmiňující se o tom, že muži vykonávají část domácích prací.³⁵⁶ V ojedinělých případech se můžeme setkat i s odsouzením žen, které se posmívají ženám, jimž jejich muži pomáhají.³⁵⁷ Zdůvodněním změny role muže, v oblasti domácích povinností, pokud je vůbec zmíněno, zpravidla bývá potřeba umožnit či usnadnit ženě politickou činnost, sebevzdělání a

---

³⁴⁹ Vlasta 1953 č. 13, s. 5, Vlasta 1956 č. 22, s. 10, Vlasta 1956 č. 29, s. 10, Vlasta 1960 č. 4, s. 6, Vlasta 1960 č. 25, s. 8. Většina obdobných článků se týká projevů různých funkcionářů k postavení ženy či anket k zlepšení postavení ženy, popř. k celostátní konferenci žen, které v r. 1956 a r. 1960 časopis pořádal. Objevily se však i ojedinělé vzorové povídky nabádající čtenáře k zamyšlení nad rolí ženy hospodyňky např. Vlasta 1948 č. 32, s. 8, Vlasta 1953 č. 10, s. 4.

³⁵⁰ Vlasta 1960 č. 30, s. 8, Vlasta 1960 č. 33, s. 6. Žena, která nemůže pracovat a politicky se vzdělávat a je zavřena v domácnosti ztrácí na sebevědomí, není ekonomicky nezávislá a přestává být rovnocenná muži, čímž trpí ona a následně i celé její okolí.

³⁵¹ Vlasta 1960 č. 25, s. 8. Další viz např. Vlasta 1948 č. 26, s. 2, Vlasta 1956 č. 29, s. 10.

³⁵² Vlasta 1956 č. 12, s. 2, Vlasta 1960 č. 16, s. 6.

³⁵³ Vlasta 1956 č. 2, s. 12, Vlasta 1956, č. 15, s. 12.

³⁵⁴ Z projevů politiků např.: Vlasta 1948 č. 26, s. 2, Vlasta 1953 č. 13, s. 5, Vlasta 1956 č. 12, s. 3. Téma ulehčení domácích prací je předmětem kampaně k celostátní konferenci žen v r. 1956 jakož i anket k zlepšení postavení žen na vesnici a pracujících žen v r. 1960. Téma užívání polotovarů se objevuje příležitostně po celé sledované období. Např. 1956 č. 10, s. 15.

³⁵⁵ Vlasta 1960 č. 38, s. 6-7.

³⁵⁶ Vlasta 1953 č. 10, s. 4, Vlasta 1953 č. 13, s. 5, Vlasta 1956 č. 15, s. 12, Vlasta 1956 č. 22, s. 11, Vlasta 1956 č. 42, s. 10, Vlasta 1960 č. 2, s. 6, Vlasta 1960 č. 27, s. 2, Vlasta 1960 č. 30, s. 8.

³⁵⁷ Vlasta 1960 č. 29 s. 8.

práci vně domácnosti, nikoli umožnit ženám odpočinek či věnování se koníčkům. Čtenářky se proto mohly přečíst dopis čtenáře, který pochopil, že „*je tu otázka zařazení našich žen do veřejných funkcí, v hlavně v našich JZD, umožnění dalšího vzdělávání našim ženám, zvyšování kvalifikace a další. Ovšem nejdůležitější zůstává právě pomoc ženám k tomu, aby to vše mohly dělat. A to nejen tím, že budeme utírat prach a nádoby.*“³⁵⁸ Na stránkách Vlasty tedy lze vystopovat určitý, i když nepříliš silný, tlak na změnu mužské role, co se domácích prací týče.

Zatímco články, které roli ženy hospodyně tematizovaly přímo, ji vnímaly, jako negativní fenomén a snažily se jej omezit či „ulehčit,“ články zobrazující tuto roli nepřímo ji naopak podporovaly a utvrzovaly, ať už se jednalo o pravidelné rubriky o vaření a módě, které ze stránek Vlasty nikdy nevytizely, či občasné reportáže o módních přehlídkách,³⁵⁹ veletržích spotřebního zboží a dalších zajímavostech ze světa konzumu,³⁶⁰ nebo článků týkajících se zařízení domácnosti.³⁶¹ Role ženy jakožto hospodyně je však „mezi řádky“ zobrazována i v řadě typově jiných článků, které s domácími pracemi zdánlivě nesouvisí, a tak si v článku na téma zvýšení doживosti pomocí sovětských rad, můžeme přečíst, že „...*před pražskými mlékárnami denně stojí fronty žen.*“³⁶² nikoli žen a mužů.³⁶³ Všechny tyto články mlčky předpokládaly a braly za samozřejmé, že jsou to ženy, které mají na starost nákupy potravin a textilu, každodenní domácí práce a hlavní slovo při zařízení a „zútulnění“ bytu, a vytvářely tak mimoděk obraz ženy, jakožto hospodyně. U výše uvedených typů článků, lze soudit, že sloužily jako balast, který měl sloužit k přitažení čtenářek k časopisu, využít jejich dosavadní zájmy a učinit jej pro ně zajímavějším, čímž měly umožnit přečtení „důležitějších“ článků.

Některé typy článků roli ženy hospodyně nejenom bezděky reprodukovaly, ale naopak s ní přímo pracovaly a využívaly jí k aktivizaci čtenářek k jednání v intencích režimu. Jednalo se především o využití žen v občanských kontrolách provozoven a obchodů. Ženy jako hlavní nakupující se měly stát zároveň hlavními strážkyněmi jakosti a kvality v obchodech. Případné nedostatky pak měly zapisovat do knih přání a stížností nebo hlásit úřadům.³⁶⁴ Obdobně byly využity (a tedy i zdůrazněny) tradiční vlastnosti připisované ženám jakožto hospodyním k tzv.

---

³⁵⁸ Vlasta 1960 č. 17, s. 13.

³⁵⁹ Vlasta 1953 č. 41, s. 12-13, Vlasta 1953 č. 43, č. 7.

³⁶⁰ Vlasta 1956 č. 31, s. 6, Vlasta 1956 č. 40, s. 16, Vlasta 1960 č. 11, s. 15.

³⁶¹ Vlasta 1948 č. 36, s. 2, Vlasta 1953 č. 18, s. 15, Vlasta 1953 č. 35, s. 15, Vlasta 1956 č. 22, s. 15, Vlasta 1956 č. 26, s. 16, Vlasta 1956 č. 32, s. 15.

³⁶² Vlasta 1953 č. 23, s. 12.

³⁶³ K dalším obdobným příkladům např. Vlasta 1953 č. 53, s. 9, Vlasta 1956 č. 12, s. 15, Vlasta 1956, č. 33, s. 1, Vlasta 1956 č. 38, s. 6, Vlasta 1960 č. 38 s. 12.

³⁶⁴ Vlasta 1953 č. 3, s. 14, Vlasta 1953 č. 27, s. 15, Vlasta 1953 č. 33, s. 15, Vlasta 1953 č. 43, s. 15, Vlasta 1956 č. 2, s. 15, Vlasta 1960 č. 22, s. 12.

Akci Z, která proběhla na počátku r. 1960 a spočívala ve zkrášlování obcí před výročním osvobození republiky.³⁶⁵ Dalším bylo nabádání výborů žen při MVN k organizaci kurzů šití spojených s politickou výchovou, která měla probíhat místo „obvyklého tlachání,“ které se při takových kurzech předpokládalo.³⁶⁶ O tom, jaký měla akce úspěch a skutečně probíhala ona politická výchova, svědčí skutečnost, že za několik málo let po otisknutí výzvy k organizaci kurzů se na stránkách objevila kritika výborů žen při MNV za to, že se jen věnují organizaci kurzů šití a zanedbávají ostatní politickou práci.³⁶⁷

Po celé sledované období se role ženy jakožto hospodyně nacházela v obojetném postavení. Na jednu stranu byla líčena jako problematická a de facto nežádoucí na druhou byla zobrazována jako něco normálního a přirozeného. Možné vysvětlení této situace lze vidět v tom, že vládnoucí režim nechtěl nějakým radikálním způsobem zbavit ženy této role,³⁶⁸ ale zároveň si uvědomoval, že tato role aktivně brání ženám plnit jiné, pro režim žádoucnější role, například pracovnice, či politické aktivistky. Výsledný postoj je tedy zřejmým kompromisem mezi různými postoji a potřebami režimu. Zjištěný tlak na změnu role muže, co se domácích prací týká, nevychází z prosazování obecného principu rovnosti partnerů ve všech oblastech života, ale spíše z aktuální potřeby umožnit ženám plnění jiných pro režim žádoucnějších rolí, při současné neschopnosti státu provést tyto ulehčení jím samotným.

Do oblasti soukromé sféry spadá i zobrazení ženy při trávení volného času. Volný čas žen byl po celé sledované období silně limitován tradičními i nově přisouzenými společenskými rolami, které musely plnit. K tradičním pracím v domácnosti a péči o děti, přibyla značnému množství žen nově i práce v zaměstnání. Všem pak ukrojila volný čas všeobecná politizace života a věčné schůzování.³⁶⁹ Nedostatek volného času žen výmluvně dokládá studie k dennímu rozvrhu zaměstnané vdané ženy, ze které je patrné, že průměrná matka pracující ve velkém městě v továrně měla kolem 110 minut volného času denně, ale to pouze za předpokladu, že spala denně pouze šest a půl hodiny.³⁷⁰ Lze důvodně předpokládat, že situace na venkově či menších městech s menší občanskou vybaveností a horší dopravní

---

³⁶⁵ Akce probíhala celé jaro až do výročí osvobození. Např. *Vlasta* 1960 č. 8, s. 12, *Vlasta* 1960 č. 11, s. 12, *Vlasta* 1960 č. 16, s. 11.

³⁶⁶ *Vlasta* 1956 č. 27, s. 10.

³⁶⁷ *Vlasta* 1960 č. 12, s. 12. Samozřejmě k reálnému posouzení průběhu a úspěchu celé akce by bylo třeba použít jiné typy pramenů. To však není předmětem této práce.

³⁶⁸ Příčin, proč se režim nechtěl zabývat důsledným řešením toho, jak ženy zbavit role hospodyně, se nabízí mnoho. Od předsudků a zažitých představ o vztazích mezi mužem a ženou představitelů režimu, přes neúnosnou ekonomickou nákladnost radikálních řešení (např. důsledným a rychlým přenesením role na různá zařízení služeb), po možné obavy, že by takové radikální změny byly odmítnuty většinou obyvatelstva.

³⁶⁹ Srov. (Franc & Knapík, 2013, str. 20).

³⁷⁰ Srov. (Ulrych & Wynnyczuk, 1961, stránky 19-30).

obsluhou mohla být ještě žalostnější. Pro srovnání muž měl oproti tomu pět a tři čtvrtě hodiny volného času denně.³⁷¹

Samozřejmě do trávení volného času ženami se promítly i soudobé obecné změny v možnostech a způsobech trávení volného času. Poúnorové drastické omezení spolkové činnosti, nucený zánik či sloučení řady zájmových sdružení do nových jednotných masových organizací umožnil komunistické straně ovlivňovat způsoby trávení volného času dle svých ideových představ. V první polovině 50. let proto byl kladen důraz na organizované využívání volného času napojené na pracovní zařazení jedince. Zároveň byla vytvořena hierarchie způsobů trávení volného času dle jejich prospěšnosti pro společnost. Nejlepším způsobem trávení volného času byla nezbytná regenerace k obnově pracovní síly a sebevzdělávání ke zlepšení pracovních výsledků či rozšíření kvalifikace jedince. Naopak nejhůře byly hodnoceny zábavy, které podrývaly pracovní úsilí. Od nastolení nového kurzu v r. 1953 a zejména od r. 1956 pak lze sledovat postupné uvolnění ideologického působení a růst možností individuálního trávení volného času.³⁷²

Obdobně jako obraz ženy hospodyně i obraz ženy trávící volný čas byl zobrazován převážně nepřímou a to především v samotné struktuře pravidelných rubrik a článků v menší míře pak přímo tématem článků. Po celé sledované období ze stránek Vlasty nevymizela kulturní rubrika, ačkoli její rozsah se v průběhu sledovaného období měnil a zejména na počátku 50. let neměla pevnou a pravidelnou formu. Soustředila se především na to, co bývá označováno za „vysokou kulturu“³⁷³ a výchovné umění. Přinášela především představení divadelních her a filmů. Většinou nelze hovořit o plnohodnotných recenzích, ale pouze o představení divadelní hry či filmu, který byl z ideových hledisek režimu zvláště významný např. filmu „*Rudá záře nad Kladnem*“³⁷⁴ případně hry, která byla považována za vhodné „vysoké umění.“³⁷⁵ V menší míře pak přinášela zprávy o vystoupení folklorních souborů³⁷⁶ či mimořádných kulturních událostech jako např. hudební festival Pražské jaro, či filmové festivaly, či různé veletrhy.³⁷⁷ Až na výjimky ale zcela chybí recenze na galerijní a muzejní

---

³⁷¹ Srov. (Havelková, 2014).

³⁷² K celému odstavci (Franc & Knapík, 2013, stránky 15-49, 512-516)

³⁷³ K vyšší kultuře můžeme v tomto případě počítat i kultivované společenské chování, kterému bylo věnovány občasně seriály článků poučujících o správném společenském chování. Např. Vlasta 1956 č. 2, s. 11, Vlasta 1956 č. 37, s. 11,

³⁷⁴ Vlasta 1956 č. 3 s. 7.

³⁷⁵ Vedle důležitých her a filmů byly představováni i umělci, kteří byli zvláště významní ať již z ideových důvodů či pro své tradičně uznávané umělecké hodnoty. Další příklady viz.: Vlasta 1951, č. 32, s. 7, Vlasta 1953, č. 5, s. 16, Vlasta 1953 č. 27, s. 7, Vlasta 1956 č. 1, s. 6, Vlasta 1956 č. 8, s. 16, Vlasta 1956 č. 28, s. 8-9, Vlasta 1960 č. 4, s. 4-5, Vlasta 1960 č. 10, s. 5, Vlasta 1960 č. 15, s. 5, Vlasta 1960 č. 47, s. 5.

³⁷⁶ Vlasta 1951 č. 27, s. 8-9, Vlasta 1953 č. 27, s. 8-9, Vlasta 1953 č. 30, s. 8-9, Vlasta 1956 č. 49, s. 16.

³⁷⁷ Vlasta 1956 č. 30, s. 16, Vlasta 1956 č. 39, s. 8-9, Vlasta 1960 č. 27, s. 5, Vlasta 1960 č. 29, s. 3-4.

výstavy či hradní expozice.³⁷⁸ Zcela pak chybí zprávy o moderní taneční hudbě, nebo estrádních a cirkusových představeních. Přestože režim propagoval, zejména na počátku 50. let, aktivní spoluúčast návštěvníků kulturních akcí na jejich programu,³⁷⁹ na stránkách Vlasty nenajdeme zmínky o připravovaných lokálních ochotnických představeních nebo plánovaných kulturních akcích. Prostřednictvím kulturní rubriky či článků byl vytvářen normativní obraz vhodného umění, o který by se správné ženy měly zajímat.

4.4.3. *Volný čas žen*

Další zobrazovanou vhodnou formou trávení volného času ženami byl sport. Tomu byly věnovány různé zprávy a reportáže o úspěších profesionálních sportovkyň či týmů. Tyto se téměř výlučně soustředily na sportovní akce evropské či světové úrovně, případně olympiády.³⁸⁰ U profesionálních sportovkyň obdobně jako u zobrazovaných údernic a vzorných funkcionářek, nechybělo zmínění příkladného studia, zaměstnání či dokonce rodiny.³⁸¹ Sport tedy nebyl zobrazován jako výhradní a jediná náplň života profesionálních sportovkyň a zdůraznění „obyčejnosti“ života profesionálních sportovkyň, mohlo čtenářky vybízet k následování, ačkoliv toto nebylo výslovně uvedené. Vedle klasických sportů se zde objevovaly i sporty pro ženy do té doby netradiční, jakým je například parašutismus, šachy či letecká akrobacie,³⁸² přičemž se zde objevoval obdobně jako u postavy zaměstnané ženy motiv „dobytí“ tradičních mužských domén, který symbolizoval dosažení rovnoprávnosti žen. Nejvíce patrný je tento motiv ve zprávách věnovaných branné přípravě či branným závodům, které se objevují převážně na počátku 50. let a v druhé polovině 50. let v podstatě mizí.³⁸³ Ženy jsou zde zobrazovány v tradičně (až archetypálně) mužské doméně přípravě - na ozbrojený boj se zbraní v ruce, přičemž jsou zobrazovány de facto neodlišné od mužů.

³⁷⁸ Toto může být, ale dáno i malým počtem v dané době zpřístupněných hradů a zámků a dále i omezenou galerijní sítí, kdy lze předpokládat úbytek prodejních výstav. Vlasta 1951 č. 27, s. 7, Vlasta 1960 č. 2, s. 5.

³⁷⁹ Propagaci aktivní spoluúčasti na umělecké tvorbě může sledovat třeba na příkladu debat o vhodné zábavě mládeže jako celku, kde bývá spolu s nevzděláváním a sportem často dávána do protikladu s pokleslou zábavou ztělesněnou poslechem západní hudby zejména jazzu a nadměrnou konzumací alkoholu. Více k danému tématu (Franc & Knapík, 2013, stránky 15-49, 512-516). Např. Vlasta 1956 č. 31, s. 3, Vlasta 1956, č. 42, s. 7, Vlasta 1956 č. 45, s. 7, Vlasta 1956 č. 46, s. 9.

³⁸⁰ Zobrazované sportovkyně jsou většinou účastnice evropských či světových šampionátů či olympiád. Závody lokální úrovně (okresní nebo krajské) nejsou až na výjimky zmiňovány. Např.: Vlasta 1948 č. 33, s. 8-9, Vlasta 1948 č. 34, s. 2, Vlasta 1951 č. 23, s. 5, Vlasta 1953 č. 29, s. 7, Vlasta 1956 č. 39, s. 4, Vlasta 1956 č. 46, s. 16, Vlasta 1960 č. 2, s. 11, Vlasta 1960 č. 32, s. 5, Vlasta 1960 č. 38, s. 16.

³⁸¹ Vlasta 1953 č. 29, s. 7, Vlasta 1956 č. 33, s. 4, Vlasta 1960 č. 2, s. 11, Vlasta 1960 č. 32, s. 5, Vlasta 1960 č. 33, s. 11.

³⁸² Vlasta 1951 č. 14, s. 7, Vlasta 1953 č. 42, s. 5, Vlasta 1960 č. 38, s. 11, Vlasta 1960 č. 47, s. 12.

³⁸³ Návaznost na militarizaci společnosti na počátku 50. let a její opuštění v druhé polovině dekády v důsledku oteplení vztahů mezi Východem a Západem je zde zřejmá. K braným závodům: Vlasta 1948 č. 12, s. 7, Vlasta 1953 č. 8, s. 16, Vlasta 1953 č. 2, s. 16. Obdobně jako brané závody lze vnímat zobrazení žen v armádě, kde slouží se zbraní v ruce např. Vlasta 1951 č. 37, s. 3, Vlasta 1951 č. 40, s. 8-9.

Zároveň byla zobrazena jejich „obyčejnost“ zmíněním jejich zaměstnání, rodiny či studia, což mělo zdůraznit normalitu jejich jednání a vybízet čtenářky k jejich následování. Zobrazované vlastnosti sportovkyň zahrnovaly skromnost, nesobeckost obětavost, píle a houževnatost sportovkyň, tedy univerzální žádoucí hodnoty nového socialistického člověka. U sportů, kde se jednalo o „dobyť“ mužské domény byla zdůrazňována odvaha a iniciativnost a celkově u zobrazovaných žen dominoval maskulinní prvek.

Stejně jako v případě kulturní rubriky téměř nenajdeme zprávy o sportovních akcích „obyčejných“ lidí. Jedinou výjimku tvoří již zmíněné branné závody, občasné články věnované kompenzačním cvičením³⁸⁴ a Spartakiády.³⁸⁵ Té byla věnována rozsáhlá agitační kampaň zahrnující, jak články o přípravných cvičeních žen i mužů, tak reportáže ze samotného průběhu Spartakiády, ale i reportáže z přípravy a organizace celé akce. V rámci kampaně ke Spartakiádě byl sport zobrazován jako pro ženy normální způsob trávení volného času, dostupný všem ne jen úzké skupině profesionálních sportovkyň. Zároveň se v symbolice jak jednotlivých cvičebních sestav, tak ve způsobu jakým byla samotná cvičení komentována, jasně objevily stereotypy o přirozené ženské a mužské roli. Ženská cvičební sestava nazvaná symbolicky „*Rozsévačka*“ měla oslavovat mateřství a plodivou sílu žen, zatímco navazující cvičení vojáků, mělo symbolizovat jejich ochranu žen pečujících o děti.³⁸⁶ V komentářích k cvičení žen, byla přiznána jejich fyzická nenáročnost a zároveň zdůrazněna jejich ladnost, naopak u mužů byla zdůrazněna fyzická obtížnost cvičení.³⁸⁷

Zobrazení volného času žen nesestávalo pouze ze sportu a návštěvy kulturních zařízení, ale i z článků a reportáží o trávení dovolených pracujícími. Hlavní těžiště těchto článků spočívalo v oslavě možností trávení dovolené, které režim umožnil pracujícím. Mezi řádky je však možno najít další normotvorné obrazy. Na počátku 50. let je patrný důraz na trávení dovolené v rámci pracovního kolektivu nikoliv v rámci rodiny. S tímto je spojeno trávení volného času odděleně dle pohlaví, což z části vycházelo z feminizace či naopak maskulinizace určitých provozů. V druhé polovině 50. let tento trend ustupuje ve prospěch trávení dovolených v kruhu rodiny, což zřejmě souvisí i s postupným nárůstem důrazu na mateřství a rodinu.³⁸⁸

---

³⁸⁴ Jednalo se o krátká individuální nebo kolektivní cvičení zaměřená na kompenzační cvičení či rehabilitaci k vyrovnání jednostranné fyzické námahy při práci např.: Vlasta 1951 č. 7, s. 16., Vlasta 1956 č. 45, s. 12, Vlasta 1960 č. 37 s. 11.

³⁸⁵ Níže uvedené závěry se vztahují pouze ke Spartakiádě konané v roce 1960. Předchozí Spartakiáda se konala r. 1955, kdy tento ročník Vlasty nebyl předmětem výzkumné sondy.

³⁸⁶ Vlasta 1960 č. 15, s. 11. Vlasta 1960 č. 28, s. 8.

³⁸⁷ Vlasta 1960 č. 27, s. 9, Vlasta 1960 č. 28, s. 8-9.

³⁸⁸ Vlasta 1956 č. 29, s. 16, Vlasta 1956 č. 34, s. 3.

Ve sledovaném období byly normativní obrazy trávení volného času ženami stejně jako mnohé další obrazy rozporuplné. V kulturní oblasti převažoval důraz na výchovné a vyšší či klasické umění, který navazoval na starší vzory z doby první republiky a 19. století. Ve sportu se vedle sebe objevoval jak motiv dobytí tradičních mužských pozic, spojený s osvojením si tradičně mužských vlastností jakými jsou odvaha, průbojnost, iniciativnost a soutěživost ženami, symbolizující rovnoprávnost a pokrok nové společnosti, tak tradiční symbolika nerovných pohlaví vycházející z „přirozených“ fyzických rozdílů slabé, elegantní ženy a silného, odolného muže.

4.4.4. Krása, partnerské vztahy, potraty

Kromě výše uvedených obrazů přinášel časopis *Vlasta* na svých stránkách i normativní obrazy chování ženy v oblasti osobní a emoční. Jelikož se jedná o obsahově velice širokou oblast, která vyžaduje podrobné a pozorné zkoumání, a pro niž zvolená metoda sondy do určitých ročníků jednoho konkrétního časopisu není ideální výzkumnou metodou, zaměřím se pouze na čtyři snadno identifikovatelné a dešifrovatelné problematiky: ideálu krásy, navazování známostí, nevěru a přístup k potratům.

Fyzická krása ve sledovaném období doznala výrazné proměny zejména ve srovnání s předcházejícími obdobími první republiky, ale i poválečným obdobím a celkově ztratila na důležitosti.³⁸⁹ Nový estetický ideál byl čitelný z fotografií obsažených ve *Vlastě*, ze stručných črtů ženských postav v krátkých povídkách a v neposlední řadě z článků věnovaných zdraví žen a kosmetice. Oproti pečlivě nalíčené, vumělkované a křehké krásce se novým ideálem stala zdravá, přirozená (ve smyslu nenalíčená), fyzicky zdatná žena. Krása byla spojována se zdravým fyzickým vývojem, kdy za tímto můžeme tušit snahu, aby touha po kráse neomezovala pracovní výkon žen a jejich reprodukční schopnosti. Naopak užívání líčidel či udržování ženského těla slabého a křehkého z estetických důvodů bylo odmítáno.³⁹⁰ Čtenářky tak mohly nalézt vzor u „*Děvčat na závěsných strojích, milých tvářiček, opálených kazašským sluncem, s popraskanými rty, s vlasy zavnutými do sepraných šátků a napudrovanými vrstvou stepního prachu*..³⁹¹ Tomu odpovídá i skutečnost, že ze stránek *Vlasty* se v roce 1948 vytratila pravidelná rubrika věnující se kosmetice. Články o kosmetice se pak objevují pouze sporadicky. K její určité rehabilitaci dochází až v druhé polovině 50. let, a od r. 1960 se znovu

---

³⁸⁹ Blíže viz. (Šlaufová, 2008, stránky 29-35, 41-43, 51-52)

³⁹⁰ *Vlasta* 1948 č. 30, s. 13, *Vlasta* 1951 č. 23, s. 16, *Vlasta* 1953 č. 47, s. 5, *Vlasta* 1956 č. 2, s. 11, *Vlasta* 1956 č. 26, s. 7.

³⁹¹ *Vlasta* 1956, č. 1 s. 4.

objevila rubrika „*Pečujeme o pleť*.“ Změnil se také účel kosmetiky. Na místo péče o krásu byla nyní prezentována jako forma péče o zdraví pokožky.³⁹² Móda jako taková doznala na počátku 50. let proměny, kdy nově byl kladen důraz především na její účelnost nízké výrobní náklady. Tento trend je však postupně směrem ke konci dekády opouštěn a opět se prosazuje i estetické hledisko.³⁹³ Zároveň dochází k určité rehabilitaci snahy žen líbit se.³⁹⁴

Ženské postavy, které se objevovaly v krátkých povídkách, jež tvořily pravidelnou náplň *Vlasty*, poskytovaly vedle normativního obrazu estetického ideálu i normativní obraz vhodného chování žen. V oblasti navazování známostí a přístupu k chlapcům byly hrdinky povídek i článků jsou zobrazovány jako iniciativní, zvědavé a bez ostychu, aktivní, rovné chlapcům, které si leckdy i dobírají.³⁹⁵ Naopak vzory pasivních, submisivních „éterických“ víl se téměř neobjevují. Povídky i jejich hrdinky nejsou v průběhu sledované období stejné. Na počátku 50. let, který byl poznamenán nuceným optimismem, byly postavy i povídky především zaměřeny na osobní vývoj hrdinky a její pracovní výkony, přičemž romance byla formálním dovršením šťastného konce, hrdinky však byly emočně ploché. Na konci dekády jsou postavy více emočně propracované a uvěřitelné. Důraz povídek pak neleží v oblasti pracovních výkonů, ale právě v citové rovině.³⁹⁶

Další jasně identifikovatelný normativní vzor chování lze nalézt v povídkách a článcích věnovaných manželské krizi a rozvodu. Na rozdíl od předchozího vzoru byl tento prezentován kromě krátkých povídek i v různých formách článků, vysvětlujících například rozvolnění rozvodů či krátkých (a možná smyšlených) zamyšlení se přisedícího u soudu nad různými případy. Vyznění jak povídek, tak článků však bylo po celé sledované období totožné. Rozvod byl vnímán jako nežádoucí a jako prostředek *ultima ratio*, který se má použít, až když rodina zcela neplní svoji společenskou funkci a není již vůbec žádná možnost nápravy.³⁹⁷ Zejména v povídkách byl kladen důraz na snahu překonat manželské potíže, nevěru a na vzájemné odpuštění tak, aby rodina zůstala zachována. Klíčovou roli zde často hraje postava dítěte, které představuje společný zájem rodičů a skrze jeho blaho i hlavní

---

³⁹² *Vlasta* 1953 č. 53, s. 8, *Vlasta* 1956 č. 30, s. 12, *Vlasta* 1957 č. 21, s. 8-9, *Vlasta* 1960 č. 35, s. 11, *Vlasta* 1960 č. 37, s. 11, *Vlasta* 1960 č. 47, s. 11.

³⁹³ Blíže viz. (Hlaváčová, 2000), *Vlasta* č. 1948 č. 40, s. 3, *Vlasta* 1953 č. 41, s. 12-13, *Vlasta* 1960 č. 14, s. 14.

³⁹⁴ Touha žen po kráse a některé její výstřelky přestávají být karikovány např. *Vlasta* 1960 č. 14, s. 5.

³⁹⁵ *Vlasta* 1953 č. 18, s. 7, *Vlasta* 1953 č. 23, s. 5, *Vlasta* 1953 č. 33, s. 4, *Vlasta* 1956 č. 17, s. 5, *Vlasta* 1956 č. 21, s. 5., *Vlasta* 1956 č. 27, s. 5, *Vlasta* 1960 č. 35, s. 4, *Vlasta* 1960 č. 50, s. 4.

³⁹⁶ Emoční plochost hrdinek povídek a dívčí literatury se stala na počátku r. 1956 před sjezdem spisovatelů předmětem kritiky, neboť vedla k nežádoucímu zájmu o starší červenou knihovnu. Na stránkách časopisu *Vlasta* proběhla krátká debata k tomu, jak má vypadat správná hrdinka budovatelských románů a povídek. Debata neskončila (zřejmě i s ohledem na pozdější politický vývoj po sjezdu spisovatelů) jasným závěrem. *Vlasta* 1956 č. 11, s. 3, *Vlasta* 1956 č. 13, s. 7, *Vlasta* 1956 č. 14, s. 7, *Vlasta* 1956 č. 16, s. 7.

³⁹⁷ Např. *Vlasta* 1953 č. 3, s. 12, *Vlasta* 1953 č. 27, s. 12.

důvod jejich smíření.³⁹⁸ V řadě povídek se prolíná téma rozvodu a nevěry, která bývá nejčastěji zobrazována jako příčina rozvodu, a jako taková je striktně odmítána a partneři jsou nabádáni, aby v sobě hledali nová zalíbení,³⁹⁹ Rozvod byl pak zobrazován jako přípustný pouze tam, kde již rodinný rozvrat ohrožoval řádnou výchovu a blaho dítěte. Rozvolnění rozvodů z poloviny 50. let⁴⁰⁰ bylo zdůvodněno nárůstem tzv. mrtvých manželství, kdy jeden z manželů opustil bez rozvodu rodinu a našel si jiného partnera. Rozvod pak měl umožnit legální vyřešení vzniklé situace, tak aby se vyřešily právní vztahy vůči případným nemanželským dětem, popř. aby bylo usnadněno založení nové rodiny.⁴⁰¹ Zajištění dítěte a jeho výchova bylo prezentováno jako hlavní společenská funkce rodiny. Samotné štěstí a tužby obou partnerů byly ve většině případů podstatné. Toto odpovídá i dobovému upřednostňování zájmů společenských před individuálními, jež je patrné i v jiných oblastech, a tehdejší pronatalitní politice.

Důraz na pronatalitní politiku je zcela zřejmý ze způsobu jakým byly prezentován přístup k potratům. Potraty byly v Československu v důsledku přejmutí rakousko-uherského trestního zákona č. 117/1852 do r. 1950 ilegální, kdy trestně odpovědná za jejich provedení byla jak sama matka, tak případní spolupachatelé, kteří k potratu dopomohli.⁴⁰² Zákon č. 86/1950 Sb., trestní zákon nově sice povolil potrat ze zdravotních indikací, využití této možnosti však rozhodně nebylo časté. Faktická neexistence dostupné antikoncepce pak vedla k tomu, že i nadále docházelo k ilegálním potratům. V roce 1957 byl přijat zákon č. 68/1957 Sb. o umělém přerušení těhotenství, který široce rozšířil zdravotní důvody pro provedení legálního potratu, nově k nim přidal i důvody sociální a dále novelizoval trestní zákon.⁴⁰³ Samotné provedení potratu pak bylo vázáno souhlasem speciální komise, která měla posoudit jeho důvodnost. Přijetí této normy bylo přímo inspirováno vzorem Sovětského svazu i dalších států východního bloku.⁴⁰⁴

Problematika potratů se na stránkách časopisu *Vlasta* do r. 1957 téměř neobjevuje a téma je tabu. Ojedinelé zmínky o přítomné možnosti řešit nechtěné těhotenství se objevují příležitostně v povídkách. Jejich frekvence je však minimální a jejich vyznění je proti

---

³⁹⁸ *Vlasta* 1956 č. 14, s. 5,14, *Vlasta* 1956 č. 38, s. 5,14, *Vlasta* 1960 č. 10, s. 13.

³⁹⁹ Např. *Vlasta* 1948 č. 40, s. 8, *Vlasta* 1960 č. 39, s. 4.

⁴⁰⁰ Opatření předsednictva Národního shromáždění č. 61/1955 Sb. o změně předpisů o rozvodu.

⁴⁰¹ *Vlasta* 1956 č. 11, s. 7.

⁴⁰² Ve 30. letech proběhlo v Československu několik debat nad případným uvolněním potratové politiky, avšak k úpravě legislativy nedošlo. Jediným průlomem do této oblasti byla judikatura Nejvyššího soudu, který ve 20. letech uznal možnost provedení potratu v případech, kdy těhotenství přímo ohrožuje život matky. V těchto intencích pak byl v otázkách potratu vykládán institut krajní nouze. Srov. (Cigánek, 2010, str. 32).

⁴⁰³ Nejvýznamnějším bodem novely trestního zákona bylo zavedení beztrestnosti matky v případě nelegálního potratu. Trestně postižitelný mohl být tedy pouze ten, kdo ženě potrat nelegálně provedl.

⁴⁰⁴ Srov. (Cigánek, 2010, str. 99). Zahraniční vzor byl přiznán i v rámci samotné debaty, která přijetí zákona předcházela. *Vlasta* 1957 č. 38, s. 14, *Vlasta* 1957 č. 40, s. 12., *Vlasta* 1958 č. 1, s. 10.

potratům.⁴⁰⁵ Před vydáním nového zákona proběhla v r. 1957 jen značně limitovaná veřejná i odborná debata.⁴⁰⁶ Jako její součást se v druhé polovině r. 1957 objevily na stránkách Vlasty dva články zdůvodňující zavedení připravované legislativy, debatu ve Vlastě pak uzavíral velký článek v prvním čísle r. 1958, přičemž všechny články vyznívaly shodně pro uvolnění potratů. Téma přerušeni těhotenství se ve Vlastě v dalších ročnících objevovalo sporadicky.⁴⁰⁷

Uvedené články shodně přiznávaly neúčinnost represe, stejně jako existenci ekonomických i partnerských problémů, které ženy i za socialismu vedou k přerušeni těhotenství. Rozhodnutí povolit uvolnění potratů bylo zdůvodňováno třemi hlavními argumenty. První představovalo blaho dětí, a to jak již těch narozených, kde bylo míněno jejich ekonomické zajištění, tak nenarozených v duchu teze, že „...*bytosť, která se má narodit, a která je nevinná, by měla buď být vítána na svět s úsměvem anebo raději vůbec ne.*“ Mateřství zůstalo jasně dané jako prvořadý úkol ženy, toto mělo „*být však radostné a tvůrčí.*“⁴⁰⁸ Jako třetí argument byla uváděna rovnoprávnost žen v socialismu, kdy žena jako svobodná bytosť nemůže být legislativou tlačena k tomu, mít dítě proti své vůli. Tento argument byl však výrazně limitován. „*Znamená-li však nový zákon osvobození ženy od obtíží nežádoucího mateřství, neznamená, že ji zbavuje povinnosti k mateřství vůbec.*“⁴⁰⁹ Právě důraz na povinnost ženy vůči společnosti mít děti byl společným jmenovatelem všech článků. Čtenářky byly varovány před lehkomyšlným přístupem k potratům, aby „*potrat přestal být východiskem pro řešení společensky svízelných situací.*“⁴¹⁰ Čtenářkám bylo jasně řečeno, že „*dítě znamená štěstí.*“⁴¹¹ Zároveň bylo zdůrazňováno, že i odborně provedený potrat není bez rizika a že by neměl nahrazovat antikoncepci. Důrazu na ochranu reprodukční schopnosti ženy a řádné výchovy dětí odpovídají i pozdější články zobrazující správnou rozhodovací praxi potratových komisí, kdy povolení potratu v případě nemanželského početí, které by vedlo k rozkolu existující rodiny je správné, zatímco potrat z důvodu, že by žena dítětem přišla svoji volnost a musela se o něj starat je zamítnut.⁴¹²

Stejně jako v případě rozvodu je zde jasně patrné upřednostnění společnosti před individuem, což zpochybňuje tezi o dosažení rovnoprávnosti žen. Ženám není dána možnost svobodně rozhodovat o svém vlastním těle a pouze jsou redefinována měřítka podle, kterých

---

⁴⁰⁵ Vlasta 1956 č. 42, s. 5, 14.

⁴⁰⁶ Srov. (Dudová, 2009)

⁴⁰⁷ Vlasta 1957 č. 38, s. 14, Vlasta 1957 č. 40, s. 12, Vlasta 1958 č. 1, s. 10, Vlasta 1960 č. 35, s. 11.

⁴⁰⁸ Vlasta 1958 č. 1, s. 10.

⁴⁰⁹ Vlasta 1958 č. 1, s. 10.

⁴¹⁰ Vlasta 1957 č. 40, s. 10.

⁴¹¹ Vlasta 1957 č. 38, s. 14.

⁴¹² Vlasta 1960 č. 35, s. 11.

o jejich tělech rozhodují jiní, přičemž ženy byly s trochou nadsázky redukovány na zařízení na výrobu nových občanů.

5. Závěr

Jak bylo ukázáno výše obraz ženy v československém poulnorovém tisku, nebyl ani homogenní ani neměnný. Vedle sebe se v něm objevuje několik podob ženy, které upřednostňují různé hodnoty a slouží odlišným cílům. Všechny uvedené popsané obrazy žen se na stránkách týdeníku *Vlasta* objevují po celé sledované období. Důraz, který byl kladen v různých částech sledovaného období na konkrétní obrazy, byl však proměnlivý a to jak ve vztahu mezi různými obrazy navzájem tak i v rámci jednotlivých aspektů určitého obrazu. V období bezprostředně po únoru 1948 ještě „dobíhají“ obrazy ženy předchozího období. Změny jsou pozvolné a projevují se až ke sklonku roku. Počátek 50. let přináší velký důraz na roli ženy pracovnice, a ačkoliv na pomyslné hierarchii zobrazovaných povolání stála nejvýše žena dobývající tradiční mužské dělnické profese, zejména v těžkém průmyslu, nebyla výlučným obrazem ženy. Vedle ní byly zobrazovány i dělnice v tradičních ženských odvětvích a zemědělkyně. V druhé polovině 50. let se důraz na roli ženy celkově oslabil a dělnici v těžkém průmyslu nahradila v hierarchii ideálních povolání odborně vzdělaná žena, nejčastěji agronomka, lékařka či učitelka.

Obdobné proměny se dočkal i obraz ženy jako aktivní občanky. Zatímco v popředí zájmu na počátku 50. let byla postava anonymní bojovnice za mír svědomitě se účastnicí všech promírových manifestací, v druhé polovině sledovaného období se důraz přenáší na postavu aktivní funkcionářky. Důraz na vyšší zájem o aktivitu žen a jejich zájem o věci veřejné v druhé polovině 50. let je patrný i z řady anket a kampaní k různým společenským problémům, které již svou existencí nabádaly, ženy k větší participaci a zájmu o věci veřejné, a které jsou v kontrastu s de facto pasivní účastí na manifestacích prvních let dekády.

Prostor uvolněný v druhé polovině sledovaného období menším důrazem na roli ženy pracovnice vyplnil zčásti obraz ženy matky a hospodyně z části různá zobrazení vhodného trávení volného času. Ačkoliv mateřská role byla zdůrazňována po celé sledované období, větší pozornosti se jí dostávalo v druhé části dekády zejména v souvislosti s anketou o výchově mládeže, řešením otázky potratů či ženskou cvičební sestavou na Spartakiádě v r. 1960. Právě ta dokládá i proměnu v obrazech ideálních způsobů trávení volného času ženami. Branný sport žen zdůrazňovaný v letech 1950-1953, jako symbol rovnoprávnosti žen s muži i na poli sportu, postupně mizí a jeho místo zaujímají pro ženy tradičnější sporty. Spartakiáda r. 1960 zdůrazňující fyzické rozdíly mezi pohlavími s tradiční dichotomií silný muž a slabá, ale krásná žena, tento symbolický posun dovršují.

Předkládané obrazy ideálních žen přes časté zdůrazňování nově nabyté rovnoprávnosti jen minimálně narušily dosavadní genderové stereotypy. Při vytváření jednotlivých obrazů jejich autoři vycházeli jak z romantických, tak racionalistických pozic, dle aktuálního tématu a potřeby. Mezi ty obrazy, které narušovaly výše tradiční genderové vzorce, patřil obraz, ženy jakožto dobytelské tradice mužských domén ať již v práci či ve sportu, který ženám připisoval vlastnosti, které byly do té doby tradičně spojeny s maskulinitou, jakými byla odvaha, zvědavost, inovativnost, síla vůle a rozhodnost. Dalšími obrazy, jež narušovaly tradiční rozdělení rolí, byly různé výzvy k změně role muže v domácnosti, které se ve sledovaném období objevují, či proměna v zobrazení vztahu mladých dívek k chlapcům. Za nejvýznamnější moment narušující tradiční genderové role však považují debaty a ankety, které se na stránkách Vlasty objevily v druhé polovině 50. let, protože tyto již svou existencí vybízely ženy k aktivní participaci a přemýšlení nad řešením jejich problémů a zároveň vytvářely dojem, že ženy mohou být nejen objekty jednání ale i samotnými tvůrci.

Vedle těchto obrazů narušujících genderové stereotypy však souběžně existovaly obrazy, které je naopak přímo utvrzovaly. Tyto byly v souhrnu početnější obrazy narušující stávající uspořádání genderových vztahů.⁴¹³ K nim se na prvním místě řadil obraz ženy jakožto hospodyně odpovědné za běžné denní nákupy, a domácí práce. Patří sem i obrazy žen zaměstnaných v tradičních ženských povoláních či zemědělství a samozřejmě postava matky. Proměna obrazu matky v pouhého vykonavatele výchovy dle doporučení školy na tomto nic nezměnila a matka byla dál hlavní osobou odpovědnou za výchovu dětí. Samotné mateřství je pak hlavní definujícím činitelem ženy a jejím primárním smyslem, což se ve vši nahotě odhalilo v zdůvodněních povolení potratů. Tradiční genderové vzorce byly utvrzovány i skrze obraz bojovnice za mír, neboť její politická aktivita byla výlučně podmíněna a navázána na její mateřství a implicitně tak v sobě nesla myšlenku, že ženy mohou mluvit pouze do těch témat, které se dotýkají dětí. V menší míře tak působil i obraz kvalifikovaných žen a funkcionářek, neboť ty se často věnovaly právě tradičním ženským oblastem jakými je vzdělávání, zdravotnictví a sociální oblast.

Společný všem uvedeným obrazům žen byl důraz na společenské zájmy, jakožto motivaci veškerého jednání. Matky měly vychovávat děti řádně, aby se staly prospěšnými členy společnosti, dělnice překračovaly plán, aby se všichni měli dobře a bojovnice za mír, chránily životy všech dětí na celém světě. Zobrazované ženy jakoby neměly individuální zájmy a potřeby. Artikulace individuálního rozměru motivů lidského chování jakožto žádoucí se ze strany redakce téměř neobjevovala s výjimkou některých výpadů proti roli hospodyně a

---

⁴¹³ Míňeno jak na počet různých vzorových obrazů, tak na absolutní objem prostoru, který jim byl na stránkách časopisu věnován.

argumentů pro vstup ženy do zaměstnání, kde se setkáváme s argumentem, že žena uzavřená v domácnosti intelektuálně a emocionálně strádá. Nejsilněji však tento motiv nezazněl z úst redakce, ale čtenářů během diskuse k zaměstnanosti žen v r. 1956. Důraz na společenské zájmy na úkor osobních přispíval k reprodukci genderových stereotypů, neboť ztotožněním se jedince se společenskými zájmy, jedinec bez protestu přijímal zvenčí určené normy chování včetně těch genderových. Společenské zájmy tak, jak byly formulovány ve vztahu k ženám a zobrazovány v tisku vycházely jak z tezí marxismu-leninismu, tak aktuálních pragmatických potřeb státu. Příčinný vztah mezi aktuálními potřebami státu a teoretickými imperativy pak nelze jednoznačně určit.

Obrazy žen i proměny ve významu, který byl jednotlivým obrazům v různých částech sledovaného období přikládán, odpovídaly výše nastíněnému sovětskému modelu, byť s určitým časovým posunem. Zejména zobrazované vzory počátku 50. u nás odpovídaly svým hlavním důrazem na zapojení žen do sféry placené práce spíše obrazům žen ze Sovětského svazu 30. let, nežli jejich současným sovětským protějškům, které již kladly větší důraz na mateřství. V období po Stalinově smrti pak české obrazy ideálních žen kopírovaly své sovětské protějšky takřkajíc „v reálném čase,“ jak je vidět ze souběžně jak v Československu, tak v Sovětském svazu probíhajících snah o větší participaci zdola, kampaní za zvýšení kvalifikace žen a řešení specificky ženských problémů, či z téměř totožné argumentace zdůvodňující povolení potratů.

Předkládaná práce samozřejmě již pro svůj omezený rozsah postihnout všechny možné aspekty studia konstrukce ženské identity v komunistickém tisku. Stranou, a jako předmět dalšího rozvoje zkoumání dané problematiky, zůstala otázka konkrétního složení redakce týdeníku *Vlasta*, jež je nezbytná k detailnímu poznání procesu samotného vzniku časopisu. Poznání postupu, kterým vznikl obsah týdeníku, jak a kým byl tematicky určován, kdo jej schvaloval, jakož i konkrétních individuálních postojů jeho tvůrců, je nezbytné k zodpovězení otázky, zdali výsledné prezentované vzory chování byly podmíněny spíše pragmatickými zájmy státu či ideovými postoji. Takové zkoumání by však muselo vycházet z pramenů zcela odlišné povahy, než tato práce. Zajisté přínosná by byla širší komparace vzorů ideálního chování žen s předcházejícím obdobím první republiky nebo naopak s pozdějšími obdobími 60. a 70. let.

Další oblastí možného zkoumání zůstává problematika recepce vytvářených obrazů, čtenáři. Nakolik se čtenářky či čtenáři ztotožňovali s překládanými vzory chování a nakolik je naopak přebíraly a akceptovaly. Působily předkládané vzory odpor nebo naopak přispívaly k snížení napětí ve společnosti. S tímto souvisí i další otázka, na niž nelze bez dalšího studia

pramenů odpovědět, jež zní, co přesně způsobilo změny v zobrazovaných obrazech během sledovaného období. Byly to skutečně pouze sovětské vlivy nebo tím tvůrci týdeníku, potažmo režim jako takový reagoval na některé nesouhlasné názory ve společnosti? Můžeme opravdu říci, že podněty k větší participaci čtenářů a určitému dialogu s redakcí, resp. režimem, který představují četné ankety druhé poloviny 50. let představují skutečný zájem režimu o názory tzv. zdola a nepředstavují pouhý přechod k novým subtilnějším způsobům propagandy?

Závěrem bych chtěl říci, že sledované období se svým intenzivním a dlouhodobým zájmem o ženskou problematiku a otázku ženské rovnoprávnosti představuje do té doby v českém prostředí něco nevídaného. Přestože přes veškerý tento zájem nedošlo k výrazným změnám v genderových vztazích, obrazy parašutistek, horolezkyň, jeřábnic či svářeček, stejně jako obrazy mužů vykonávajících domácí práce, či dívek, které aktivně vystupují ve vztazích k chlapcům, zcela jistě vedly k alespoň k částečným proměnám genderových stereotypů.

Seznam použité literatury

- Abrams, L. (2005). *Zrození moderní ženy: Evropa 1789-1918*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Atkinson, D., Dalin, A., & Lapidus, G. W. (1978). *Women in Russia*. Hassocks: Harvester press.
- Attwood, L. (1999). *Creating the New Soviet Woman: women's magazines as engineers of female identity 1922-1953*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, London: MacMillans Press Ltd.
- Badinter, E. (2004). *Tudy cesta nevede: slabé ženy, nebezpeční muži a jiné omyly radikálního feminizmu*. Praha: Karolinum.
- Bahenská, M., Heczková, L., & Musilová, D. (2010). *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*. Praha: Masarykův ústav.
- Bebel, A. (1962). *Žena a socialismus*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1999). *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii věděni*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Bock, G. (2007). *Ženy v evropských dějinách od středověku do současnosti*. Praha: Lidové Noviny.
- Buckley, M. (1989). *Women and Ideology in the Soviet Union*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Bystrov, V. (2006). *Svobodná nesvoboda. Některé příklady postupující komunnizace a sovětizace mediální krajiny v Československu a snah komunistů umlčet nekomunistický a církevní tisk v letech 1945-1948*. Praha: Vyšší odborná škola publicistiky.
- Cigánek, R. (2010). *Legalizace umělých potratů v Československu v roce 1957. Diplomová práce*. Praha: Katolická teologická fakulta Universty Karlovy v Praze.
- Clements, B. E. (1980). *Bolshevik Women: The First Generation. Women in the Eastern Europe and the Soviet Union* (stránky 65-74). New York: Praeger Publishers.
- Cottam, J. K. (1980). *Soviet Women in Combat in World War II: The Ground/Air Defense Forces. Women in the Eastern Europe and the Soviet Union* (stránky 115-127). New York: Praeger Publishers.
- Dudová, R. (1 2009). *Interrupce v socialistickém Československu z foucaultovské perspektivy*. Získáno 10. 3 2015, z [www.genderonline](http://www.genderonline.cz): http://www.genderonline.cz/uploads/a77283b65d2e3a466e00fef691c4b9182bcf7a18_interrupce-v-socialistickem-ceskoslovensku.pdf
- Ehrenreich, B., & English, D. (1979). *For Her Own Good: 150 years of experts advice to women*. London: Pluto Press.
- Engels, F. (1979). *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. Praha: Svoboda.
- Feinberg, M. (2006). *Elusive equality: Gender, Citizenship, and the Limits of Democracy in Czechoslovakia, 1918-1950*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Figes, O. (2000). *Lidská tragédie: ruská revoluce 1891-1924*. Praha: Beta-Dobrovský a Ševčík.
- Figes, O. (2009). *Šeptem : soukromý život ve Stalinově Rusku*. Praha, Plzeň: Beta-Dobrovský, Ševčík.
- Filtzer, D. (1993). *The Khrushchev Era, De-Stalinization and the Limits of Reform in USSR 1953-1964*. Houndsmills, Basingstoke: Macmillan press ltd.
- Fitzpatrick, S. (2000). *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times*. Oxford: Oxford University Press.
- Franc, M., & Knapík, J. (2013). *Volný čas v českých zemích 1957 - 1967*. Praha: Academie.
- Hašková, H., Maříková, H., & Uhde, Z. (2009). *Leaves, Allowances and Facilities: Childcare Past and Present. Women and the Social Citizenship in the Czech Society: Continuity and Change*. (stránky 77-119). Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR.

- Havelková, B. (2014). The three stages of gender in law. *The politics of gender culture under state socialism: an expropriated voice* (stránky 31-57). London: Routledge.
- Heitlinger, A. (1980). Marxism, Feminism and Sex Equality. *Women in the Eastern Europe and the Soviet Union* (stránky 9-20). New York: Praeger Publishers.
- Heitlinger, A. (1979). *Women and State Socialism: sex inequality in the Soviet Union and Czechoslovakia*. London, Basingstoke: MacMillan press.
- Heumos, P. (2006). "Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!" *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Hillyar, A., & McDermid, J. (2000). *Revolutionary Women in Russia 1870-1917*. Manchester, New York: Manchester university press.
- Hlaváčová, K. (2000). *Czech Fashion 1940-1970. Mirror of the Times*. Praha: Olympia Publishing.
- Holt, A. (1980). Marxism and Women's Oppression: Bolshevik Theory and Practice in the 1920's. *Women in the Eastern Europe and the Soviet Union* (stránky 87-114). New York: Praeger Publishers.
- Horská, P. (1999). *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Chapman, J. T. (1978). Equal Pay for Equal Work? *Women in Russia* (stránky 225-242). Hassocks: The Harvester Press.
- Chlupáč, M. (1972). *O propagandě a propagandistoch*. Bratislava: Práca.
- Iggers, G. G. (2002). *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Ilič, M. (1999). *Women Workers in the Soviet Interwar Economy. From "Protection" to "Equality."*. Houndmills, Basingstoke, London: Macmillan Press.
- Jechová, K. (4 2013). Emancipace shora. *Paměť a dějiny*, stránky 3-18.
- Jirásek, Z., & Šůla, J. (1992). *Velká peněžní loupež v Československu 1953, aneb, 50:1*. Praha: Svítání.
- Jureček, Z. (1 1960). Věk snoubenců a plodnost manželství. *Demografie*, stránky 9-24.
- Kalinová, L. (2007). *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*. Praha: Academia.
- Kaplan, K. (1991). *Československo v letech 1945-48*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kaplan, K. (1991). *Československo v letech 1948-53*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kaplan, K. (1992). *Československo v letech 1953-1966*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kaplan, K. (2007). *Proměny české společnosti 1948-1960*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AVČR.
- Kaplan, K., & Tomášek, D. (1994). *O cenzuře v Československu v letech 1945-1956*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Křížková, A., & Volhlídalová, M. (2009). The Labour Market and the Work-Life Balance in the Czech Republic in Historical Perspective. *Women and the Social Citizenship in the Czech Society: Continuity and Change*. (stránky 35-71). Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR.
- Kšajt, F. (1980). Vlasta (ústřední tiskový orgán českého svazu žen). *Rigorózní práce*. Praha: Fakulta žurnalistiky, Universita Karlova.
- Lapidus, G. W. (1978). Sexual Equality in Soviet Policy: Developmental Perspective. *Women in Russia* (stránky 115-138). Hassocks: Harvester Press.
- Lenderová, M., Kopiczková, B., Burešová, J., Maur, E., & (Eds.). (2009). *Žena v Českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové novina.
- Malia, M. E. (2004). *Sovětská tragédie: dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1991*. Praha: Argo.

- Marx, K., Engels, F., & Lenin, V. I. (1973). *K ženské otázce*. Praha: Svoboda.
- Maříková, H., Petrušek, M., & Vodáková, A. (1996). *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum.
- Meyer, A. G. (1978). Marxism and the Women's Movement. *Women in Russia* (stránky 85-114). Hassocks: The Harvester Press.
- Musil, J. (1 1961). Časový rozvrh žen. *Demografie*, stránky 68-72.
- Nečasová, D. (2011). *Buduj Vlast - Posílíš Mír. Ženské hnutí v českých zemích 1945-1955*. Brno: Matice moravská.
- Nečasová, D. (1 2008). *Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska*. Získáno 10. 4 2015, z <http://www.dejinyteoriekritika.cz>: <http://www.dejinyteoriekritika.cz/Modules/ViewDocument.aspx?Did=124>
- Pernes, J. (2008). *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Brno: CDK.
- Pernes, J. (2000). *Snahy o překonání politicko-hospodářské krize v československu v roce 1953*. Brno: Prius.
- Pipes, R. (1998). *Dějiny ruské revoluce*. Praha: Argo.
- Rákosník, J. (2010). *Sověťizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*. Praha: Universita Karlova, Filozofická fakulta.
- Rákosník, J. (2012). Tři cesty soudobé české historiografie komunismu. *Český a slovenský komunismus (1921-2011)* (stránky 13-23). Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Ústav pro studium totalitních režimů.
- Ratajová, J. (2006). Gender history jako alternativní koncept dějin. *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie* (stránky 33-40). Pardubice: Universita Pardubice.
- Scott, J. W. (1986). *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. Získáno 10. 2 2015, z www.jstore.org: http://faculty.morris.umn.edu/~deanej/UMM%20Home%20Page/2001/Readings/Gender/Scott_Useful%20Category.pdf
- Stites, R. (1980). The Women's Liberation in Nineteenth Century Russia. *Women in the Eastern Europe and the Soviet Union* (stránky 21-30). New York: Praeger Publishers.
- Stites, R. (1978). Woman and the Russian Intelligentsia: Three perspectives. *Women in Russia* (stránky 39-62). Hassocks: Harvester Press.
- Šaradín, P. (2001). *Historické proměny pojmu ideologie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Škopková, L. (2012). Vývoj právní úpravy manželství 1811 - 1964. *Diplomová práce*. Plzeň: Fakulta Právnická, Západočeská universita.
- Šlaufová, K. (2008). *Obraz ženy na stránkách časopisu Vlasta v roce 1947 a 1956. Bakalářská práce*. Praha: Fakulta sociálních věd University Karlovy. Katedra mediálních studií.
- Švankmajer, M., Veber, V., Sládek, Z., Moulis, V., & Dvořák, L. (2008). *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Tinková, D. (2006). "Žena" - prázdná kategorie? Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století. *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie* (stránky 19-32). Pardubice: Universita Pardubice.
- Uhrová, E. (2005). Národní fronta žen a Rada československých žen - Dva proudy ženského hnutí v českých zemích a jejich zájem o sociální a právní postavení žen. Květen 1945 až únor 1948. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. . IV., stránky 88-112. Praha: Dokořán.
- Ulrych, A., & Wynnyczuk, V. (1 1961). Denní rozvrh zaměstnané vdané ženy. *Demografie*, stránky 13-30.

- Veber, V. (2003). *Leninova vláda (Rusko 1917-1924)*. Praha: Triton.
- Veber, V. (2003). *Stalinovo impérium (Rusko 1924-1953)*. Praha: Triton.
- Yeldin, T. (1980). *Women in Eastern Europe and Soviet Union*. New York: Praeger Publishers.
- Zábrodská, K. (2009). *Variace na gender; Postrukturalismus diskursivní analýza a genderová identita*. Praha: Academia.
- Zavacká, M. (2005). *Kto žije za osnatým drotom? Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956-1962: teórie, politické smernice a spoločenská prax*. Bratislava: Ústav politických vied SAV.
- Zubov, A., & (ed.). (2014). *Dějiny Ruska 20. století - díl I. 1894-1939*. Praha: Argo.

Seznam použitých pramenů

Vlasta. Praha: Svoboda, 1947 - 1960